

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**18. YÜZYILDA BİR DEVLET ADAMI:
ÇORLULU ALİ PAŞA (1706-1710)**

**DİLEK SENİHA CENEZ
2501141165**

**TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN AYDIN**

İstanbul, 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : DİLEK SENİHA CENEZ Numarası : 2501141165
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : YENİÇAĞ TARIHI Danışmanı : YRD. DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN
AYDIN
Tez Savunma Tarihi : 13.07.2017 Saati : 11:00
Tez Başlığı : ""18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı "Çorlulu Ali Paşa" (1706-1710)

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.İDRİS BOSTAN		Kabul
2-DOÇ.DR.İSMAİL HAKKI KADI		Kabul
3-YRD.DOÇ.DR. YUSUF ALPEREN AYDIN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-YRD.DOÇ.DR.METİN ÜNVER		
2-YRD.DOÇ.DR.MERT SUNAR		

ÖZ
18. YÜZYILDA BİR DEVLET ADAMI:
ÇORLULU ALİ PAŞA (1706-1710)
DİLEK SENİHA CENEZ

III. Ahmed dönemi sadrazamlarından olan Çorlulu Ali Paşa enderunda eğitim görmüş ve rikabdarlıktan sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Bunda zekâsı ve yeteneklerine ek olarak padişah ve valide sultana yakınlığı etkili olmuştur. Aynı zamanda II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile evliliği onun bu bağlarını güçlendirmiştir. Sadareti döneminde mali ve denizcilik alanlarındaki faaliyetlere önem vermiştir. İsveç ve Rusya arasındaki ilişkilerde etkili olmuş ve bu durum kendisine muhalif olan kişiler tarafından kullanılarak önce azline ardından idamına sebep olmuştur. Bu çalışmada Çorlulu Ali Paşa'nın hayatı incelenerek dönemin bir tablosunu çizmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çorlulu Ali Paşa, Sadrazam, 18. yüzyıl, III. Ahmed, Biyografi.

ABSTRACT

A STATEMAN IN THE 18TH CENTURY:

ÇORLULU ALİ PASHA (1706-1710)

DİLEK SENİHA CENEZ

Çorlulu Ali Pasha, who was one of the grand viziers of the Ahmed period, educated in enderun and rose up to the grand vizier from Rikabdar. In addition to his ingenuity and abilities, his proximity of sultan and the valide sultan was influential. In addition to this situation, his marriage of II. Mustafa's daughter Emine Sultan strengthened his contact. In his period he gave importance to activities in financial and maritime activities. He was effective in relations between Sweden and Russia, and this situation was used by the opposition to him. It firstly caused his dismissal and after caused his death. In this study, it is substantially aimed to examine the life of Çorlulu Ali Pasha and to draw a picture of the beginning of 18th period besides this purpose.

Keywords: Çorlulu Ali Paşa, Grand Vizier, 18th century, Ahmed III, Biography.

ÖNSÖZ

Biyografik çalışmalar kişilerin hayatları ile ilgili bilgiler vermenin yanısıra yaşamış oldukları dönemin bir profilini çizdiklerinden önem taşırlar. Bu tez ile 18. Yüzyıl başı Osmanlı Devleti'nin durumu incelenecektir. Bu amaçla yapılan çalışmada Osmanlı kronikleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi başta olmak üzere, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinden faydalanılmıştır. Aynı zamanda ilgili literatür de takip edilmeye çalışılmıştır.

Üç bölüm ve eklerden oluşan tezin ilk bölümünde Çorlulu Ali Paşa'nın ailesi ve aldığı eğitim ve bu eğitimin ardından sadrazam oluncaya kadar getirilmiş olduğu vazifeler anlatılmıştır. Silahdarlığın görev ve yetkilerini genişleten ve enderun odalarındaki eğitimi kısmen değiştiren Çorlulu Ali Paşa'nın yeni bir eğilimin parçası olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca kendisinin de yakından şahit olduğu Edirne Vak'ası'nın neticelerine dolaylı olarak değnilmiştir.

İkinci bölümde sadâreti dönemi incelenmiştir. Maliye ve donanmada yaptığı yeniliklere temas edilmiştir. İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne sığınmasında etkili olmuş ve ardından gelişen olaylar çerçevesinde muhalifleri ise adeta hep beraber çalışarak azline ve ardından idamına sebep olmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise yaptırdığı hayır eserleri ve vakfiyesi incelenmiştir. Genç yaşına rağmen kendini devlet işlerinin yanısıra hayır işlerine de adanması onun toplumsal yaşama verdiği önemi göstermektedir. Ekler kısmında ise vakfiye metni ve muhallefatına yer verilmiştir. Vakfiye metninde kendisi hayattayken ve kendisinden sonra vakfın ne şekilde yönetileceği hususunda bilgiler bulunmaktadır. Muhallefatında sahip olduğu eşyalar listelenmiş ve böylece Çorlulu Ali Paşa'nın günlük hayatı ile ilgili ipuçları sunulmuştur. Özellikle sahip olduğu kitap ve çeşitli kemanlar onun entelektüel yapısını ortaya koymaktadır.

Lisans dönemimden itibaren ve tez boyunca tüm sabrı ile ilgi ve alakasını hep hissettiğim sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın'a, kıymetli fikirlerini esirgemeyen hocam Arş. Gör. Özgür Oral'a, tüm destekleri için Arş. Gör. Ahmet Tekin'e vakfiye metnini temin etmemi sağlayan İstanbul Vakıflar Bilge Müdürü

Halil akallı'ya, vakfiyeyi tezimde kullanmama izin veren orlulu Ali Paşa'nın torunlarından ve halen vakıf mütevellisi olan Özer Sarımanoğlu'na, teknik konulardaki yardımlarından dolayı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarından Tugay Gün ve Özdemir Işık'a, tez dönemimin başından beri destek ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Yılmaz Yıldırım, Semih Sefer, Tuğçe Aydemir, Ayşegöl Ünal, Admir Adrovic, Ayhan Ülker'e ve son olarak her zaman yanımda olan kardeşim Yeşim Cenez'e teşekkürü bir borç bilirim.

Dilek Seniha Cenez
İstanbul 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇORLULU ALİ PAŞA’NIN HAYATI

1.1. Ailesi ve Eğitimi	5
1.2. Sadrazamlığa Kadar Geçen Süreçte Kariyeri	6
1.2.1. Çorlulu Ali Paşa’nın Silâhdar Ağalığa Getirilmesi	7
1.2.2. 1703 İsyanı (Edirne Vak’ası) ve Çorlulu Ali Paşa’nın Vezirliğe Getirilmesi	10
1.2.3 III. Ahmed’in Cülûsu, Edirne Vak’ası’ndan Sonraki Genel Durum ve Çorlulu Ali Paşa’nın Sadrazamlığına Kadar Yürüttüğü Vazifeler	17

İKİNCİ BÖLÜM

ÇORLULU ALİ PAŞA’NIN SADÂRETİ (1706-1710)

2.1. Sadâreti öncesi Osmanlı Devleti’nin genel durumu ve Avrupa ile ilişkiler	21
2.2. Çorlulu Ali Paşa’nın Sâdaret Dönemi	23
2.2.1. Mâli Alanda Yaptığı Düzenlemeler	25
2.2.2. Sâdaret Döneminde Tersaneye ve Donanmaya Yönelik Yapılan Düzenlemeler ile Denizlerdeki Mücadeleler	29
2.2.2.1. Çorlulu Ali Paşa’nın Sadâretinde Denizlerde Yapılan Mücadeleler	32
2.2.2.2. Sadâreti Döneminde Tersânede Lenger Üretimi	34
2.2.2.3. Sadâreti Döneminde Kalyon İnşasında Kereste Temini ve Peksimetçibaşılık Görevinin İhdâsı	36
2.2.3. Çorlulu Ali Paşa’nın İsveç-Rusya Mücadelesindeki Rolü, Azli ve Vefatı	39
2.2.4. Çorlulu Ali Paşa’nın Diğer Devlet Adamları ile Münasebetleri	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇORLULU ALİ PAŞA’NIN İKAMET ETTİĞİ YALILAR, YAPTIRDIĞI HAYIR ESERLERİ VE VAKFIYESİ

3.1. Çorlulu Ali Paşa’nın İkamet Ettiği Yalılar	52
3.2. Çorlulu Ali Paşa’nın Yaptırdığı Hayır Eserleri	53
3.2.1. Çorlulu Ali Paşa Külliyesi	53
3.2.2 Çorlulu Ali Paşa Cami’i (Kasımpaşa).	57
3.3 Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi ve Değerlendirilmesi.	58
3.4 Çorlulu Ali Paşa’nın Muhallefatı ve Değerlendirmesi	65
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	72
EKLER	82

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.md.	: Adı geçen madde
A.g.tez.	: Adı geçen tez
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İE	: İbnülemin tasnifi
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterler Serisi
MD	: Mühimme Defteri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
vr.	: Varak

GİRİŞ

17. Yüzyılın başından itibaren Osmanlı klasik devlet yapısındaki değişimler ile alakalı Osmanlı devlet ve fikir adamları değerlendirme yaptıkları eserler kaleme alarak bir takım fikirler ileri sürmüşlerdi. İçlerinde Gelibolulu Mustafa Âli, Kâtib Çelebi, Koçi Bey, Defterdâr Sarı Mehmed Paşa gibi dönemlerinin ileri gelenlerinin eserlerinde bazı farklılıklar olmakla beraber ortak paydada buluştukları hususlar da yer almaktaydı. Hepsi “ *nizâm-ı âleme ihtilâl ve reâya ve berâyaya infiâl*” geldiğinde hemfikirdi.¹ Karşılaştıkları bu durumundevlet-i adliye ve erkân-ı erbaa’nın bozulmasından ileri geldiğini düşünmekle beraber bu durumun III. Murad döneminde kendini gösterdiğini, bu sebeple de sorumlunun III. Murad olduğu noktasında adeta ortak bir dil oluşturmuşlardı. Özellikle timar sisteminin terkedilmesi, adalette ihmal, mansıpların ehil kişilere verilmemesi, rüşvet, hazinenin dengesinin bozulması, toplum hiyerarşisinin altüst olması gibi konular üzerinde durmuşlardı. Fakat çözüm yolları ile alakalı fikirleri farklıydı. Örneğin Kâtib Çelebi’nin fikirleri doğu-islam düşüncelerini benimsemekle birlikte İbn-i Haldun tesirlerini de taşımaktadır.² Devletin işlerliğinin insan vücudunun çalışma sistemine benzetmektedir. Bu sebepledir ki askeri, idâri ve mali meselelerin çözümü ile üzerinde fikir üretirken insan vücudundan örnekle yola çıkmaktadır. Netice itibarıyla tüm sorunlardan devletin önceden de olduğu gibi en başarılı şekilde kurtulacağını bu sebeple kanûn-ı kadîme dönülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun aksi bir görüşü savunan Defterdâr Sarı Mehmed Paşa ise *Nesâiyihü’l-vüzerâda* kanun-ı kadîme dönüşün fayda getirmeyeceğini diğer ülkeler örnek alınarak özgün çözümler üretilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Bu iki örnekten başka birçok layiha kaleme alınmıştı. Fakat bunların geneli meseleyi tam olarak yansıtabilmiş değillerdir. Çünkü layiha yazarları görüşlerini devrin resmi ideolojisi çerçevesinde belirlemişler, konuyu ele alırken tarafsız olamamışlardır. Mevcut durumu nizâm-ı âlemin bozulması olarak ele alışları bile meseleye objektif olarak bakamadıklarını göstermektedir. Osmanlı

¹Mehmet Öz, **Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 16.

²Öz, **a.g.e.**, s. 93.

Devleti'nin üstünlüğüne, kendi kendine yetebileceğine inanmışlar bu sebeple başka devletleri örnek almayı şiddetle karşı çıkmışlar ve onları yok saymışlardır. Bir diğer bakış açıları ise olmasını bekledikleri devlet düzenini merkezi otoriteyi esas alarak, toplumu da bu yeni yapının içine yerleştirmeye yönelik yaklaşımlarıdır. Genel itibariyle onlar için “*Altın Çağ*” içinde bulundukları zaman diliminin karşısında idealize edilmiş bir geçmişti.³

17. yüzyıldaki değişimlere sebep olan en önemli etken “askerî devrim” olarak dile getirilen değişim süreciydi. Geoffrey Parker tarafından ileri sürülen ve 20. Yüzyılın sonlarında büyük bir etki bırakan bu teoriye göre askeri devrim, 17. yüzyıl sonlarında önce Avrupa’da daha sonra dünyada etkisini göstermeye başladı.⁴ Bu teoriye göre ateşli silahlar; devletlerin oluşumu, devletlerarasındaki dengeler ile ilgili önemli neticeler ortaya çıkardı. Ateşli silahların hızla gelişimi ile *Trace Itallienne* olarak bilinen yeni savunma anlayışı ortaya çıkmış bununla beraber savaş ve ordu organizasyonu, istihkâm, sağlık hizmetleri alanlarında da gelişim ve değişimlere sebep olmuştu. Tabii olarak askeri gelişmelerden Osmanlı Devleti de etkilenmiş ve bu konu ile alakalı yapılan çalışmalarda Osmanlıların bu teknolojiyi takip etmediği düşüncesinin sorgulanması sağlanmıştır.⁵

Karizmatik padişah tipinin ortadan kalkması, yani yönetimde valide sultan ve diğer devlet adamlarının etkin olmaya başlamaları Osmanlı yönetim tarzında yeni bir dönemi başlatmıştı. I. İbrahim’in tahta geçmesinden (1640-1648) Köprülü Mehmed’in sadrazam olduğu döneme kadarki süreçte (1640-1656) gerçekleştirilen sadrazam azilleri de padişahların veziriazamların etkili olma çabalarından memnuniyetsizliklerini göstermekteydi.

³Öz, a.g.e., s. 110.

⁴Geoffrey Parker, **Askerî Devrim, Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler: 1500-1800**, Çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

⁵Osmanlı Devleti askeri durumunun detaylı değerlendirmesi için bkz: Gabor Agoston, **Barut Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu’nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi**, Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006. (Agoston burada “Askerî Devrim” tezini savunmakla beraber “İslami tutuculuğun” da söz konusu olmadığını ileri sürmektedir. Osmanlı Devleti’nin zannedildiği gibi yeni tekniklerden habersiz olmadığını aksine kendisine uygun yöntem ve silahlar ile teknolojiyi takip etmeye çalıştığını arşiv belgeleri ışığında aktarmaktadır.) Avrupa askeri tekniğinin gelişmesindeki Osmanlı etkisinin detayları için ayrıca bkz: Gabor Agoston, **Osmanlı’da Savaş ve Serhad**, Çev. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

Köprölüler ile merkezîyetçi devlet yeniden oluşturulmuş ve bu durum Viyana kuşatmasına kadar başarıyla devam ettirilmişti. Gerçekten de Köprölüler döneminde daha dikkatli bir siyaset izlenmiş ve Avrupa'daki güç dengeleri takip edilerek adım atılmıştı. Askeri ve mali alandaki düzenlemeler ile sarsılan otorite toparlanmaya çalışılmış, eski parlak günlere dönme maksadı ile yeni fetihler için harekete geçilmişti. Bu minvalde Osmanlı Devleti'nin en büyük rakipleri Venedik, Avusturya ve Lehistan idi. Her devletle ayrı ayrı mücadeleye girişilerek önemli başarılar kazanılmış olmasına rağmen bu olumlu atmosfer ancak 1683 Viyana muhasarasına kadar devam etmişti.

Viyana Muhasarasından Karlofça'ya

Osmanlı Devleti için Roma fetih politikasının merkezi iken fetih politikalarının merkezi değişti ve hedef Viyana olarak belirlendi. Bunda 1526'da gerçekleşen Mohaç Meydan Muharebesi'nde Osmanlı ordusunun Macar kuvvetlerini mağlup etmesi etkiliydi. Bu savaşta Macar Kralı II. Layoş bir bölüm askerle geri çekilirken bataklığa saplanıp öldü. Kralın ölümü ile Macaristan'da yeni bir veraset sorunu ortaya çıktı ve Osmanlı Devleti de kılıç hakkından dolayı müdahil oldu.⁶Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti bu vaziyet içinde iken Macaristan'ı açık hedef olarak gördü ve derhal sefere çıktı. Osmanlıların 1529 yılında Viyana'yı muhasara etmesi Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırdı.

İlk muhasaranın üzerinden yaklaşık olarak bir buçuk asır geçmesine rağmen Viyana'yı fetih düşüncesi ve heyecanı kaybolmamıştı. Önceden de bahsedildiği üzere Köprülü döneminde yeniden oluşturulmuş olan merkezîyetçi devlet anlayışı Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinden sonra oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın döneminde de (1661-1675) devam etmiş, ülkede huzur ve sükûneti tesis edilmişti. Fazıl Ahmet Paşa'nın sadâreti döneminde Girit alınmış ve Avrupa içlerine kadar ilerlememek için bir sebep kalmamıştı. Osmanlı Devleti, Avrupa için hala en büyük tehdit ve engeldi. II. Viyana kuşatması Osmanlılar için olduğu gibi Avrupa için de önem teşkil etmekteydi.

⁶ Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 154.

Viyana hezimetini takip eden yıllarda üç cepheden birden karşı saldırıya geçen bu kutsal birlik Belgrad'a kadar ilerlemiş ve güneyde de Mora'nın büyük bir kısmını ele geçirdi. Durum bu haldeyken 1687'de Siyavuş Paşa'nın komutasındaki ordu ulûfe alamadıklarını bahane edip ayaklandı ve İstanbul'a gelerek ulema ile anlaştı. Tüm bunların neticesinde IV. Mehmed tahttan indirildi.⁷

1695 yılına gelindiğinde, II. Mustafa'nın babasının aksine ordunun başında sefere çıkma arzusu halkta kötü gidişâtın sona ereceği inancını oluşturdu. II. Mustafa'nın ilk iki Avusturya seferinin başarıyla (1695-1696) sonuçlanması ve Sakız'ın geri alınması (1695) 1683'ten bu yana alınan önemli başarılarıydı. Fakat 1697 yılındaki üçüncü Avusturya Seferi'nde Zenta'daki yenilgiden sonra Avusturya, Lehistan, Venedik ve bu ittifaka daha sonradan katılan Rusya ile müzâkerelere başlandı. Nihayetinde 20 Ocak 1699'da Karlofça Antlaşması imzalandı. Görüşmeler için Reisü'l-küttâb Râmî Mehmed Efendi ve Divân-ı Hümâyûn tercümanı Aleksandre Mavrokordato görevlendirildi.⁸ Lehistan, Venedik, Avusturya ve Rusya devletlerinin her biri ile ayrı ayrı antlaşmalar yapıldı. Rusya ile tam bir anlaşmaya varılamadıysa da bu anlaşmazlık 1700 yılında giderilerek antlaşma imzalandı.

II. Mustafa böyle bir vaziyette iken yönetimi devralmış ve taşıdığı ağır sorumluluğun da bilinci ile yönetim kademelerinde dirayetli kişilere yetki ve sorumluluklar vermesine rağmen, devlet adamlarının kişisel çıkarları ağır basmış ve yönetimdeki aksaklıklar ise devam etmişti.

⁷Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", **DİA**, c. XXVIII, s. 417.

⁸Divân-ı Hümâyûn tercümanı Aleksandre Marokordato, Râşid Tarihinde *İskerletzâde* olarak geçmektedir. Bkz: Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, **Târih-i Râşid ve Zeyli**, Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, c. I, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 565. Ayrıca bkz: Abdülkadir Özcan, "Karlofça", **DİA**, c. XXIV, s. 504.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇORLULU ALİPAŞA’NIN HAYATI

Bir Osmanlı devlet adamının görev yıllarından önce onun ailesi ve eğitime temas etmek faydalı olacaktır. Genellikle aileleriyle hiçbir ilgisi kalmayan ve devşirme yoluyla alınmış çocukların mülkî ve askerî idareci yetiştirme amacı taşıyan enderuna girmeden önce belirli bir ön eğitimden geçmeleri gerekmekteydi. Hristiyan ailelerden alınan çocuklar Türk ailelerin yanında Türkçe ve islam dininin esasları öğretilip Edirne, Galatasaray, İbrahim Paşa (önceden İskender Çelebi Sarayı olarak bilinmekteydi) saraylarında eğitim gördükten sonra “*acemi oğlanları*” adını alırlardı. Bu acemi oğlanlar “*çıkma*” adı ile ayrılarak çeşitli askerî birlikler içerisine dağıtılırlar, kabiliyetli olanlar ise daha yüksek bir eğitim görmeleri için enderuna alınırdı. Enderundaki eğitim Büyük ve Küçük Odalar, Doğancı Koğuşu, Kiler Odası, Seferli Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda olmak üzere yedi kademedен oluşmaktaydı. Bu odalarda eğitim görenler yaklaşık on beş yaşlarında olup, “*dolama*” denilen bir cübbe giydikleri için “*dolamalı*” olarak bilinirdi. Eğitimi sonuna kadar götüremeyenler çıkma adı ile ayrılır ve çeşitli askerî birliklere dâhil olurlardı.⁹ Tüm kademeleri başarı ile tamamlayanlar merkezde ya da eyaletlerde vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi çeşitli görevlere getirilirdi. Bu açıdan bakıldığında kaliteli ve ciddi bir eğitim verilen enderunun asıl amacının devlet adamı yetiştirmek olduğu anlaşılmaktadır.

1.1. Ailesi ve Eğitimi

Çorlu’da yerleşmiş bir çiftçinin oğlu olan Çorlulu Ali Paşa’nın 1670 yılı civarlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Zekâsı sayesinde II. Ahmed (1691-1695) devri ricâlinden olan Kapıcıbaşı Türkmen Kara Bayram Ağa’nın¹⁰ dikkatini çekmiş ve onun tarafından evlat edinilmiştir.¹¹ Kara Bayram Ağa’nın vasıtası ile eğitim

⁹Mehmet İpşirli, “Enderun”, **DİA**, c. XI, İstanbul. 2001, s. 184-185.

¹⁰Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, Haz: Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 419.

¹¹Münir Aktepe, “Çorlulu Ali Paşa”, **DİA**, c. VIII, İstanbul 1993, s. 370.

almak üzere Enderûn-ı Hümâyûn'a hizmetli yetiştirmek için kurulmuş olan Galata Sarayı'na¹² verilmişti. Bu aşamadan sonra Enderûn'un üçüncü kademesinde bulunan Seferli Koğuşu'na, buradan da en son kademede bulunan Has Oda'ya geçmiştir.¹³ Manevi babası Kara Bayram Ağa, Hicrî 1114 yılı Şaban ayında (Aralık 1702) Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın kethudası iken Şehrizor eyaleti tevcih edilen Hasan Paşa hakkındaki idam kararını kendisine bildirip onu İstanbul'a getirmekle görevlendirilmişti. Bu gibi vazifeler hep Bayram Ağa tarafından yerine getirildiği için taşradaki vezirler Hasan Paşa'yı koruyabilmek adına Bayram Ağa'yı birkaç gün oyalamışlar fakat Bayram Ağa en sonunda Hasan Paşa'nın çadırına gidip kendisi hakkında ferman çıktığını ve İstanbul'a götürüleceğini söylemişti. Hasan Paşa derhal sekban çadırına sığınmış ve Bayram Ağa'ya teslim edilmeyeceği söylenmesi üzerine çıkan arbedede Bayram Ağa vurularak öldürülmüş, Hasan Paşa ise kaçmıştır.¹⁴

1.2. Sadrazamlığına kadar geçen süreçteki kariyeri

Çorlulu Ali, Enderûn'da aldığı eğitimden sonra ilk olarak II. Mustafa'nın saltanatı döneminde (1695-1703), Şubat 1699'da rikabdâr olarak vazifelendirildi.¹⁵

¹²Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 118. Ayrıca bkz. Cahid Baltacı, **XV –XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih**, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 18. Enderun ananesine göre eğitim veren bu kurum II. Bayezid tarafından Gülbaba ismi verilen ve Galata'da medfun olan bir velinin işaretleriyle yapılmıştır.

¹³Mehmet Arslan, **Osmanlı Sadrazamları: Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 164. Bu eserde Çorlulu Ali'nin doğumundan Has odaya geçiş bahsi şöyle anlatılmaktadır: "... Nev-bâve-i-hadikâ-i ikbâl olan zât-ı melekîyyü'l-hisâlleri Çorlı kasabasında reşide-i kemâl oldukda cebîn-i fetânet-rehîninde leme'ân iden envâr-ı rüşd ü sedâd-ı Hudâ-dâdileri muktezâsınca ricâl-i devlet-i aliyyeden Kara Bayram Ağa nâm kimesne ihtimâmı ile harem-serây-ı hümâyûna duhul idüp..."

¹⁴Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, haz: Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 754-755. Hasan Paşa (Firârî), Edirne Vak'ası sırasında tekrar ortaya çıkmış ve bu isyana desteği sebebiyle III. Ahmed'in gözüne girip kendisine önemli vazifeler verilmiş olsa da sadrazam olmak arzusu ile yaptığı hatalar ve özellikle Çorlulu Ali Paşa'nın etkisi sonucunda 1704 senesinde idam edilmişti.

¹⁵"... ve Devlet-i Aliyye tarafından mükâleme-i sulha ta'yîn olunan Re'isü'l-küttâb Rami Mehmed Efendi Nemçe, Venedik, ve Lih ve Moskov vekilleriyle Islankamen nâm mahalde bir yere gelüp sulha faysal virüp tarafeynin temessükleri mühürlendiği haberiyle mâh-ı Şa'bân'ın ikinci Dû-şenbih gün Belgrad muhâfızı Vezir Moralı Ali Paşa'nın kethüdası geldiğün veziriazam kulları Rikâb-ı hümâyûna telhis itmeğîn irtesi Salı gün cânib-i şehriyârîden mazhar-ı iltifât veziriazama bir kabza mücevher hançer bir sevb semmûr erkân kürk Rikabdâr Çorlulu Ali Ağa yediyle irsâl olundu..." Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e**, s. 469.

Karlofça Antlaşması'nı (1699) takip eden aylarda hem anlaşma yapılan devletlerle hem de münasebette bulunulan diğer devletlerle diplomatik görüşmeler devam etmekteydi. Bu görüşmelerden birisi de 1699 yılının Aralık ayında Fransa devleti ile yapılmıştı. Fransız elçisi, II. Mustafa'nın huzuruna üzerinde bulunan silahlarıyla girmek için ısrar etmiş, bunun üzerine kapı ağası ve vüzerâ ile uzun süren münakaşalar neticesinde arza girmeden saraydan uzaklaştırılmıştı. Bu olay üzerine II. Mustafa, bu esnada Çukadâr-ı hassa görevinde bulunan Ali Ağa vasıtası ile vezir-i azam Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya bir hatt-ı hümayûn ile mücevher işlemeli hançer göndermişti.¹⁶ Bu hadise dolayısıyla Çorlulu Ali'nin o sene rikabdârlıktan¹⁷ sonra çukadâr-ı hassa¹⁸ olarak bir üst kademeye yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Çukadâr-ı hassa olan Çorlulu Ali Ağa vazifesi sebebiyle II. Mustafa'nın yakınında idi.¹⁹ 19 Zi'l-kade 1111/8 Mayıs 1700'de padişahın kendisine ihsanı olan Arnavutköy'deki Halil Paşa Yalısı'nda II. Mustafa için bir ziyafet tertip etmiş, ayrıca sultana bir cariyeye, donanmış at, kaşığı ile birlikte necef kâse ve altın bir saat hediye etmişti.²⁰ II. Mustafa da ona çukaya kaplı bir samur kürk ihsan buyurmuştu. Padişahın bu ziyafete katılması, Çorlulu Ali Ağa ile münasebetinin yakınlığını göstermektedir.

¹⁶Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 443.

¹⁷ Rikabdâr terimi, Anadolu Selçuklular'ından Osmanlılara geçmiştir. Fatih Kanun-nâmesi'nde hiyerarşi olarak çuhadarın üstünde tülbent ağasının altında olmasına rağmen ilerleyen dönemlerde çuhadarın altına düşmüştür. Başlıca görevleri padişahın çizmelerine bakmak, ayakkabılarını giydirmek iken daha sonraki dönemlerde bahçe gezilerinde sultanın atının üzengisini tutmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. : Abdülkadir Özcan, "Rikabdâr", **DİA**, c. XXXV, s. 111-112.

¹⁸Çuhadarlık, Çelebi Mehmed döneminde ortaya çıkmıştı. Başlıca görevleri padişahın yağmurluk, kürk, kaftan, ayakkabı ve çizmelerini korumak ve taşımak, bayram merasimlerinde halka para serpmektir. Ayrıca bkz. : Abdülkadir Özcan, "Çuhadâr", **DİA**, c. VIII, s. 381-382.

¹⁹Rus elçisi Tolstoy raporlarında, Çorlulu Ali Ağa'nın padişahın lütfuna mazhar olduğunu belirtmektedir. Pyotr Andreyeviç Tolstoy, **Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu: İstanbul'daki Rus Büyükelçi Pyotr Andreyeviç Tolstoy ve Onun Osmanlı İmparatorluğuna dair Hatıraları**, çev. İbrahim Allahverdi, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 19.

²⁰ Osmanlılarda hediyeleşme bağ kurmaya yönelik bir metottur. Bu ataerkil yapı himâye ve tâbi ağına dayalı olduğundan dikkate değerdir. Bkz: Hedda Reindl Kiel, "Kullara tayin, efendiye gümüş takım: Osmanlı İmparatorluğunda Dağıtım ve bölüşdürme düzeni 16-18. Yüzyıl", **Yemek ve Kültür**, S. 46, Çiya Yayınları, İstanbul 2017, s. 50-60.

1.2.1. Çorlulu Ali Paşa'nın Silahdâr Ağalığa Getirilmesi

1700 yılındaki antlaşmadan sonra Avusturya elçisi Belgrad yolundan Beç'e geri gitmiş ve aynı gün padişah yine Çorlulu Ali Ağa ile hatt-ı hümayûn, mücevher işlemeli hançer ve biri kürklü diğeri sade olmak üzere iki kaftanı veziriazama göndermişti. Çorlulu Ali Ağa, padişahın bu hediyelerini veziriazama verdikten sonra Silahdar Gürcü İbrahim Ağa'nın hasta olmasından da istifade ederek "*Rikâb-ı hümayûnda benden eyü kapu kethudâsı mı istersiz ?*" diyerek silahdarlığı bizzat talep etti. Yalı Köşkü'nde Çorlulu Ali Ağa'nın bu arzusu padişaha iletili ve 2 Cemâziye'l-evvel 1112 / 15 Ekim 1700'de kendisine samur kürk giydirilerek silahdârlık görevine getirildi. Çorlulu Ali Ağa'nın selefi Gürcü İbrahim Ağa da günlük üç yüz akçe tekaüd ulûfesiyle veziriazamın mihmandârı görevine getirildi.²¹

Büyük Selçuklu Devleti'nden itibaren askeri ve idari bir görev olan Silahdarlık, Osmanlı Devleti'nde ise Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1403) teşkil edilmişti. Önceleri sadece sultanın silahını taşıma vazifesinden ibaret iken Osmanlılarda görev sahası genişleyerek Silahhânedan da sorumlu hale gelmişti.²² Bu makamda bulunan kişiye *Silahdâr-ı şehriyârî* veya *Silahdâr Ağa* denilmekteydi. *Fatih Kanun-nâmesi*'ne göre has odaya bağlı olan Silahdâr Ağa, Has Odabaşından sonra ikinci büyük idareciydi.²³ Silahdâr olacak kişi Rikabdâr ya da Çuhadâr arasından seçilirdi. Merâsimplere kırmızı kadifeli ve zülüflü üsküf, incili ağır kaftan giyip, at üstünde katılarak padişahın kılıcını sol omzunda, alaylarda ise sağ omzuna alarak sultanın sağ gerisinde yürürdü.²⁴ Padişahın özel silah ve teçhizatının saklandığı, Arzhâne Dairesi içerisinde bulunan silahdâr hazinesinin tek sorumlusu olan Silahdâr, Has Bahçedeki gezintilerde ve ava çıktığında padişaha refakat eder, sofrasını kurardı.²⁵ Silahdar olan kişi başta *acemilik* adı verilen bir ücret alırdı. Daha

²¹Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 456.

²²Şerafettin Turan, "Silahdar", **DİA**, c. XXXVII, s. 191.

²³*Fatih Kanunnâmesine* göre Has oda, enderun kademelerinin sonuncusu olup, dört zâbiti sırasıyla; has odabaşı, silahdar, çuhadar, rikabdar idi. Bkz. : Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, edt: Ekmeleddin İhsanoğlu, c. I, İstanbul 1999, s. 151, ayrıca bkz. : Fatih Sultan Mehmed, **Kanunnâme-i Ali Osman**, haz: Abdülkadir Özcan, Türk Tarik Kurumu, İstanbul, 2007.

²⁴Şerafettin Turan, "Silahdâr", **İA**, c. X, s. 640.

²⁵Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 457. "... *Mâh-ı mezbûrun onaltıncı şenbih günü pâdişâh-ı kişver-güşâ hazretleri şikâr iderek ol câniblere varup Akçaburgos nâm karyede nevâle-gâha*

sonraki yıllarda yevmiyeleri 20 akçeden 60 akçeye kadar yükseltilmiş ve 300 akçe ile emekli edilmişlerdir. Bu gelirlerinden başka kendilerine ait haslar da bulunmaktaydı.²⁶ 17. yüzyıldan itibaren askerîden olan sipah ve silahdarların bir diğer gelir kaynakları ise sahip oldukları mukataalardı.²⁷

II. Mustafa döneminde, mutad olduğu üzere, çuhadârlıktan silahdârlığa getirilen Çorlulu Ali Ağa Enderûnda bazı düzenlemeler yapma arzusundaydı. Rikabdâr iken bu arzusunu yerine getirememiş fakat silahdâr olduğunda bu kurumun görev ve yetkilerini genişletmişti. Çorlulu Ali Ağa'nın zamanına kadar Babüssaâde Ağaları aracılığı ile padişaha gönderilen hatt-ı hümayûn ve telhislerin bundan sonra Silahdar Ağa vasıtasıyla ulaştırılmasına başlanmıştı. Enderun hizmetlerinden de Silahdar sorumlu tutulmuş ve böylece silahdarlığın konumu yükselmişti. Silahdar Ağa, Has Odabaşı bulunmadığı zamanlar onun yerine vekil olabiliyordu.²⁸ Padişahla yapılan tüm yazışmalarla ilgilenmesi, çeşitli yerlerde görevli olan kişilerin huzura getirilmesi vazifesi²⁹ de Silahdara ait olduğu için tüm gün boyunca sultanın yanında bulunan Silahdar, ayrıca sarayda yapılan eğlencelerde de teşrifatin usûlüne göre icra edilmesini sağlamaktaydı.³⁰ Çorlulu Ali Ağa'nın getirdiği bu yenilikler yeni bir eğilimi ifade ediyordu. Enderun odalarında eğitime daha çok önem verilmeye başlandı. Ocak yolu denilen terfi için belirli aşamalardan geçme zorunluluğu kaldırıldı. Böylece müstaitlerin kısa yoldan Has odaya geçebilmesi sağlandı.

nüzûlünde silahdâr ağa ilkasıyla ağa-yı mümâ-ileyh getirilüp Darü's-sa'âde ağalığına serâserli kürk giydirdi...

²⁶Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 456. Ayrıca bkz: Turan, a.g.md. **DİA**, s192.

²⁷Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 278-279.

²⁸Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 510-511. "... İrtesi Salı gün Has Odabaşı Koca Abdullah Ağa ile hakîm-i Mekke, Şerîf Sa'd'a mukarrer nâme-i huâyûn ve kılıç ve serâsere kaplı semmûr kürk gönderilüp kendi dahi huzûr-ı pâdişâhîde kürk hiyûp el öpüp vedâ eyledi. Varup gelince yerine Silahdâr Ali Ağa vekîl nasb olundu..."

²⁹Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 459. "... Silahdâr ağa ilkasıyla Edirne bostancıbaşı Kıbtî Ali Ağa şikâr ahvâlinde vukuf-ı tâmmı olmak zu'mıyla Rikâb-ı hümayûna getirüldü..."

³⁰Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 503-504. "... On beşinci Penç-şenbih gün pâdişâh-ı cihân-mutâ hazretleri Âlây Köşkû dâhilinde harem ağaları ve gilmân-ı enderûn halkı ve sadr-ı a'zam tevâbi'ine karışık cirid fermân buyurup Silahdâr Ali Ağa'ya emir eyledikleri üzre sabâh erken kilârcıbaşı ve helvacıbaşı neferiyle varup köşk önünde dört yüz vukıyye şekerden kırmızı şerbeti tabh itdikleri mahalde kendüler dahi köşke teşrîf ve ol şerbeti zir-i kasrda vâki' nazar-gâh-ı hümayûnda olan havuza doldurup üstüne dökülen saka meşkleriyle su ve kaya misilli buzlar ile temâm rastladup içmeğe sâlih olduğu vakitte sadr-ı a'zamı dahi seyre da'vet eyledi..."

Galatasaray ve Yenisaray, hazine ve kiler odalarına doğrudan doğruya oğlan yetiştiren birer okul olarak yeniden açıldı.³¹

Osmanlı Devleti'nde hac vazifesinin kurallara uygun olarak ve güven içinde yerine getirilmesi Hac Emirinin (Emîr-i Hac) vazifesi idi. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Hicaz'ı hâkimiyeti altına alması (1516-1518) ile hac yollarının güvenliği ve kutsal mekânların korunması Osmanlı sultanlarının aslî görevlerinden biri olmuştu. Bu sebeple Hac Emirleri görevlendirilmişti. Fakat önceki İslam devletlerindeki uygulamalardan farklı olarak Şam ve Mısır Hac Emirliği olmak üzere sayısı ikiye çıkarılmıştı.³² 23 Safer 1113 / 30 Temmuz 1701'de bir hac kervanı yola çıkmış fakat yolda hacı adaylarının büyük çoğunluğu öldürülmüş kalanı da esir edilmişti. Kurtulanların üzerinde bulunan eşyalar ise asi Araplar tarafından ele geçirilmişti. Şam valisi ve aynı zamanda Hac Emiri olan Vezir Çerkes Hasan bu durumdan doğrudan sorumlu tutulmuştu. II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile nişanlanması düşünülen Şam valisinin bu başarısızlığı nedeniyle padişah kararını değiştirmiş ve kızının Silahdar Çorlulu Ali Ağa ile nişanlanmasına karar vermişti.³³ 7 Şevval 1113/7 Mart 1702'de Emine Sultan ile Silahdâr Ali Ağa'nın nişanları Hasoda Köşkü'nde padişahın huzurunda yapılmıştı. Aynı gün eski sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (1676-1683) oğlu Ali Bey'e henüz ondokuz yaşında olmasına rağmen vezâret rütbesi ile Kandiye eyaleti tevcih edilmiş ve ayrıca padişahın diğer kızı Safiye Sultan ile sadrazamın huzurunda nişanlanmıştı.³⁴ Ayrıca Edirne'de Ali Bey ve Silahdâr Çorlulu Ali Ağa'ya birer konak yapıldı.³⁵

³¹Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 92.

³²Münir Atalar, "Emîr-i Hac", **DİA**, c. XI, s. 131-133. Ayrıca bkz: Abdülkadir Özcan, "Hac", **DİA**, c. XIV, s. 400-408.

³³Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 506-507. II. Mustafa, Hac emîrinin bu sorumsuzluğuna oldukça hiddetlenmiş kızı ile nişanlandırma düşüncesinden uzaklaşmıştı. Nusretnâme'de bu vaka daha teferruatlı anlatılır iken Raşid Tarihi'nde ise muhtasarı halindedir. Bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 608. Zübde-i Vekâyiât'ta nişan konusu Raşid Tarihi ile neredeyse aynı şekilde anlatılır. Bkz: Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **a.g.e.**, s. 724.

³⁴Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 514.

³⁵**Anonim Osmanlı Tarihi**, Haz: Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 225. Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 649.

1.2.1.1. 1703 İsyanı (Edirne Vak'ası) ve Çorlulu Ali'nin Vezirliğe Getirilmesi

18. yüzyıl II. Mustafa'nın (1695-1703) uygulamaları ile başlamıştı. Zenta mağlubiyetine (1697) kadar savaşlarda ordunun başında bulunması onunsavaşçı padişah imgesini yaşatmak isteğiniaçıkça göstermişti. Bürokrasideki çekişmeler kendisinin saltanatı döneminde de devam etmiş, Köprülü ailesi ve ona muhalif olanlar olmak üzere iki ayrı hizip oluşmuştu.³⁶Babası IV. Mehmed'in saltanatı (1648-1687) ile beraber “*Köprülüler Devri*” başlamış ve böylece neredeyse tüm sadrazamlar bu aileden atanır hale gelmişti. Buna mukabil olarak yönetim anlayışı da değişmişti. Eski geleneklerin aksine sorunlara savaşla değil devletin içinde bulunduğu ekonomik durumun da gerektirdiği üzere diplomatik yollarla çözümler aranmaktaydı. İşte bu anlayış, II. Mustafa'nın zihnindeki yönetim anlayışı ile uyuşmamaktaydı. II. Mustafa tahta geçtiğinde Sürmeli Ali Paşa sadaret makamındaydı ve yeni padişah Avusturya üzerine bir sefer niyetindeyken Sürmeli Ali Paşa aynı görüşte değildi. Ayrıca vaktiyle şeyhülislam olan fakat 28 Rebî'ü'l-âhir 1099/ 2 Mart 1688'de yeniçerilerin Siyavuş Paşa aleyhindeki ayaklanması ile şeyhülisamlık mührü elinden alınan Feyzullah Efendi³⁷'nin II. Mustafa tarafından Edirne'ye davet edilerek tekrar şeyhülislam olarak atanması Sürmeli Ali Paşa'yı tedirgin etmiş ve onu uzaklaştırmak için çareler aramaya sevk etmişti. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin sultanın neredeyse her kararında etkili olduğu bilinmekteydi.³⁸ Çünkü Feyzullah Efendi, II. Mustafa'nın hocalığını yaptığından ötürü sultanda ona karşı bir bağlılık hissi oluşmuştu. Yönetimde oluşabilecek herhangi bir zafiyete karşı

³⁶ Rıfa'at Ali, bu dönemdeki muhalif iki grubu muhafazakarlar ve liberaller olarak belirtmektedir. Muhafazakârlar daha çok Osmanlı yapısını ki bunların çoğunluğunu ulemalar temsil etmektedir, liberaller ise Amcazâde Hüseyin Paşa ve Rami Mehmed Paşa'nın içinde bulundukları gruplardır. Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, **1703 İsyanı, Osmanlı Siyasetinin Yapısı**, çev. Çağdaş Sümer, Tan Yayınları, Ankara 2011, s. 17.

³⁷Mehmet Serhan Tayşi, “Seyyid Feyzullah Efendi”, **DİA**, c. XII, s. 527-528. Ayrıca Feyzullah Efendi'nin hal tercümesi için bkz: Ahmet Türek, Fahri Çetin Derin, “Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, **Tarih Dergisi**, S. 23, s. 208-218.

³⁸Özcan, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 223. “... Sultan Mustafa Han 106 senesinde cülûs eyledikde, hocaları Seyyid Feyzullah Efendi Erzurum'da bulunup, hatt-ı hümayûn gönderüp Edirne'ye da'vet eylediler. Ve der-akab şeyhülislâm edüp, zimâm-ı ihtiyârı yedlerine verüp bir mertebe istiklâl-i tâm hâsıl eylediler ki, bu vakte değin kendüleri hakkında bir ferd söz söylemeye kâdir olmayup, dârüssa'âde ağaları ve vüzerâ-yı izâmdan her kim söylemek murâd eylediyse başına hayır gelmedi. İş bitmek için vüzerâ ve ümerâ ve sair erbâb-ı menâsib, kapularına ilticâ ve şefâ'at [u] recâları ile manâsib-ı aliyeye nâil olurlar idi...”

önlem almak ve şeyhülislamın nüfuzunu da kırmak için sadrazam, şeyhülislam olarak Sadık Mehmed Efendi'yi tayin etmeye çalışmışsa da buna muvaffak olamamış ve böylece Feyzullah Efendi ile aralarındaki husumet artmıştı.

Feyzullah Efendi hem öcünü almak hem de konumunu güçlendirmek adına Sürmeli Ali Paşa aleyhinde faaliyetlerine başladı ve neticede Sürmeli Ali Paşa o sırada çıkan yeniçeri isyanında parmağının bulunduğu ve Anadolu'daki bazı servet sahibi kişilerden zorla para toplattırdığı gibi suçlarla görevinden azledildi.³⁹ Ondan sonra sadrazam olan Elmas Mehmed Paşa ise Zenta Muharebesi'nde (1697) askerler tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Köprülü Mehmed'in yeğeni olan Amcazâde Hüseyin Paşa(1698-1702) sadarete getirildi. Yeni sadrazam ise diplomatik yollarla idarenin devamı fikrini benimsemişti ve dolayısıyla sultan ile zıt görüştüydiler. Amcazâde Hüseyin Paşa makamının hakkını vererek, her alanda devleti ihya etmek için tüm gücüyle çalışmaktaydı.⁴⁰ Feyzullah Efendi'nin her kararda etkili olması ise onu rahatsız ediyordu. Diğer taraftan Kaptanıderya Mezemorta Hüseyin Paşa (1588-1701), veziriazam ile şeyhülislamın arasında herhangi bir tatsızlığın çıkmaması için her iki tarafı da idare etmeye çalışıyordu.⁴¹ Bu sırada veziriazamın akrabası olan Mirahor Kiblelizâde Ali Bey'in şehzâde Ahmed'i tahta çıkarmak için gizlice görüşmelerde bulunduğu ortaya çıkınca Ali Bey İstanbul'a gönderilip idam edilmişti. Araya valide sultanın girmesi ile Hüseyin Paşa aleyhinde bir karar çıkmamıştı.⁴² O sıralarda sıhhati yerinde olmayan veziriazam azilden kurtulmuş fakat hastalığı iyice ilerlemişti. Hem bu olay hem de şeyhülislamın tahakkümüne daha fazla dayanamadı ve hastalığını ileri sürerek görevinden istifa etti.⁴³ Yerine Daltaban Mustafa Paşa sadarete getirildi. Mustafa Paşa sadaretinde Kırım ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Rusya, Kırım'ın etrafını kuşatınca Kırım halkı birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kalmıştı. 1700 antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı herhangi bir düşmanca tavır sergilenmemesi kararlaştırılmıştı. Bu da Rusya'ya hiçbir suretle sefer düzenlenemeyeceği anlamına gelmekteydi. Bu maddeden Kırım

³⁹Feridun Emecen, "Ali Paşa, Sürmeli", **DİA**, c. II, s. 427.

⁴⁰Yaşamı ve faaliyetleri için bkz. : Münir Aktepe, "Amcazâde Hüseyin Paşa", **DİA**, c. III, s. 8-9.

⁴¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, c. IV, s. 15.

⁴²Mirahor Kibleli-zâde Ali Bey, İstanbul'a sürgününden sonra 11 Muharrem 1114 / 7 Haziran 1702 tarihinde idamedildi. Bkz: Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 546. Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 609.

⁴³Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 613.

Hanlığı menfi olarak etkilenmişti. Çünkü Rusya, Osmanlı ile savaş halinde olur ise Kırım Hanlığı bu durumdan istifade edip az da olsa rahatlayacak ve kendileri de sefere dahil olup ganimet sahibi olabilecekti. Bu amaçlarının önüne dolaylı olarak engel koyulduğu için veziriazam Daltaban Mustafa Paşa'ya gönderdikleri sitem dolu mektupta “... bir kör Tatar olsun bari tarafımızdan içinizde bulunsun deyü ricâ idegördüm, kabûl itmeyüp bize külli ihânet eylediler...”⁴⁴ şeklinde sulh görüşmelerinde Kırım'dan kimseyi çağırılmalarını kendilerine ihanet olarak kabul etmeleri üzerine sadrazam Mustafa Paşa gizlice gönderdiği bir mektupta hanın asker hazırlamasını bildirmişti. Feyzullah Efendi, bu seferin sulha aykırı olduğunu ve bu sebeple devleti zor durumda bırakacağını ileri sürmüş, ayrıca veziriazamın kethüdası Arnavud İbrahim Ağa'nın Feyzullah Efendi'ye, Mustafa Paşa'nın bir ziyafet düzenleyip orada Feyzullah Efendi'yi öldürme planının olduğunu haber vermişti.⁴⁵ Şeyhülislam hemen bir fetva ile Kırım Hanı'nın değişmesinin yanısıra, Daltaban Mustafa Paşa'nın da azl ve katlinin vacip olduğunu bildirdi. II. Mustafa, bu fetva gereğince Daltaban Mustafa Paşa'yı ve Kırım Hanı Devlet Giray'ı azletti. Daltaban Mustafa Paşa azledildikten üç gece sonra öldürüldü ve padişah tarafından yeni sadrazama Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin sözünden çıkmaması tenbih edilerek 7 Ramazan 1114/ 25 Ocak 1703'te sadaret mührü Rami Mehmed Paşa'ya verildi.⁴⁶

II. Mustafa'nın saltanatının ilk yıllarının aksine, devlet işleri ile ilgilenmemiş olması Feyzullah Efendi ve ona bağlı olan ekibi daha rahat hareket eder hale getirdi. Başta şeyhülislam ve ailesi olmak üzere neredeyse tüm devlet adamları bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya meyilli hale geldiler. Kişisel çıkarlar, devletin çıkarlarından daha üstün bir konuma gelmişti. Bunun yanısıra giderlerin artması ise ekonomiyi daha kötü hale getirdiği gibi her alanda zafiyetin

⁴⁴Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 555. Târîh-i Mehmed Giray'da bu olay çok farklı şekilde aktarılmaktadır. Buna göre Daltaban Mustafa Paşa kendisine vezirlik verilmeden önce Kırım Hanı Hacı Selim vasıtasıyla yeniçeri ağası olmuş ve bu yüzden Devlet Giray'ın azledilip yerine tekrar Hacı Selim'in han olduğunu söyler.

⁴⁵Uğur Demir, **Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 157. “...Daltaban Mustafa Paşa şeyhü'l-islâm olan Feyzullâh Efendi ile mâbeynlerinde husûmet hâsıl olup, Daltaban Mustafa Paşa hod kemâl mertebe gazûb zayıyık ile meşhûr kimesne olmağın bu tedbîr eyler ki, şeyhü'l-islâmı ve oğlu nakîb efendiyi bir tarikü'z-ziyâf da'vet eyleyüp, mahall-i ziyâfetde ikisinin dahı katl idüp, kendühayfından bulunur bir nesne ermeye ümidiyle bu tedârikü mübâşeret eyler.” Ayrıca bkz: Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 574.

⁴⁶Demir, **a.g.tez.**, s. 158.

oluşmasına sebep oluyordu. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin yıllarca süren nüfuzunun devlet adamları, ulema, asker ve halk arasında yarattığı huzursuzluk gün geçtikçe artıyordu. Önemli mevkiilerin neredeyse hepsine oğulları ya da ailesinden birini yerleştiriyordu. Muhtelif yollarla servetini arttırmaya yönelik gayretlerinin olduğu da kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştı. Müzayedelerde satışa sunulan fiyatı yarı değerinde alarak hemen beratını yazdırmak suretiyle malikâneleri kolayca ele geçiriyordu. Bu suretle gelirlerini iyice arttırmıştı.⁴⁷ Hatta bu sırada Osmanlı Devleti ile ilgili bilgiler toplamak ve diplomatik ilişkileri yürütmek ile vazifelendirilen İstanbul'daki Rus büyükelçisi Pyotr Andreyeviç Tolstoy (1702-1709), gözlemlerinden yola çıkarak asker ve halkın yakında isyan edeceklerini ve bu isyanın Edirne'de değil İstanbul'da gerçekleşeceğini öngörmüştü.⁴⁸

Veziriazam Rami Mehmed Paşa Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin desteği ile sadaret makamına gelmişti fakat hem seleflerinin başına gelenlere şahit olması hem de Feyzullah Efendi'nin “...vezîr bizim kendi çırağımızdır...”⁴⁹sözleri üzerine rahat bir şekilde vazifesini yapamayacağını iyice idrak etmesi neticesinde Feyzullah Efendi'den kurtulmanın yollarını aramaya başladı. Bu sırada 1703 isyanını tetikleyen, Gürcistan'daki karışıklık haberi merkeze geldi. Turnacıbaşı Mehmed Ağa kumandasında beş oda yeniçeri ve iki yüz nefer cebeci, yüz nefer topçu ve elli nefer top arabacısını⁵⁰ Gürcistan'a sevki gerçekleştirilecek iken, cebecilerin birikmiş ödemelerini istemeleri ile 4 Rebiülevvel 1115/ 18 Temmuz 1703'te isyan patlak verdi.⁵¹ İsyan haberi Edirne'ye ulaştığında Rami Mehmed Paşa bu durumdan

⁴⁷Ariel Salzmann, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime'i**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 152-153. Ayrıca bkz: Özcan, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 224.

⁴⁸ Tolstoy, **a.g.e.**, s. 18. Dışardan bir gözlem, durumu daha net görmemize yardımcı olduğundan Tolstoy'un bu raporları önem arz etmektedir. Pyotr Andreyeviç Tolstoy, Rusya'nın ilk daimi elçisi idi. Bu sebeple İstanbul'da bulunmaktaydı. Raporlarında 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında bilgiler vermektedir. Hazinesin devlet adamları tarafından harcandığını belirtmekte hatta bu boşa harcamalar yapılmasa ekonomik durumun düzelmemesi için hiçbir sebebin olmadığını vurgulamaktadır. Tolstoy'a göre ekonomik durumla paralel olarak askeri ve sosyal hayat da kötüye gitmektedir. Askerler eskisi gibi istekli değil ve yasaklanmış olmasına rağmen ek işler yapmaktalar. Sosyal yaşam ise gün geçtikçe kötüleşmektedir. Rus çarı özellikle Osmanlı donanması hakkında bilgiler de istemektedir. Elçi Tolstoy da donanmanın iyi durumda olduğunu çarına bildirmektedir.

⁴⁹ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 575.

⁵⁰ Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 634.

⁵¹ Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 640. Nusretnâmede daha geniş bilgi verilmektedir. “... güzeste on kış ulûfemizi bitmez yerlerden havâle itmeleriyle bu kadar zamandan beru ulûfe yüzü göremez olduk pâdişâh-ı cihân-mutâ hazretleri Edirne'de kime feryâd ü figân idelim kaimakam nâmna olan safih

Cebecibaşını sorumlu tutarak azletmiş ve yerine Boşnak Sarı İbrahim Ağa'yı bazı gizli emirlerle İstanbul'a göndermiş, isyanın ileride büyüyüp devleti ve makamını menfi etkileyeceğini hesaba katmadan cebecileri gizlice desteklemişti.⁵² İsyan sırasında Edirne'de bulunan Rus elçisi Tolstoy, elçilik muhafaza görevlisi olan Hasan Ağa'dan isyan hakkında aldığı bilgi neticesinde görüşmelerin beş günlüğüne tehir edilebileceği haberini almıştı; bu durum sultan ve çevresinin isyanın büyüyeceğini tahmin etmediklerini göstermekteydi.⁵³

II. Mustafa'yı İstanbul'daki işsiz takımından korumak ve aynı zamanda yabancı devlet elçileri ile daha rahat bir şekilde görüşmelerin yapılması için Şeyhülislam Feyzullah Efendi padişahı Edirne'de ikamete ikna etmişti. Bu, devlet merkezinin Edirne'ye taşınması demekti. İstanbul esnafını olumsuz etkileyen bu durum ise isyana esnafın da katılmasına sebebiyet vermişti. Genel durumdan memnun olmayan yeniçerilerin, ulemanın ve İstanbul halkının da bu şekilde ayaklanmaya katılması tamamen farklı yapıya sahip olan bu grupları ortak bir amaçta birleştirdi.

Edirne'de süren sakin hava 8 Rebi'ü'l-evvel 1115/22 Temmuz 1703'te İstanbul kaymakamı Abdullah Ağa'nın çuhadârının getirdiği mektupla dağıldı. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye Belenli Mehmed Ağa tarafından verilen mektup şeyhülislamı tedirgin ederken Rami Mehmed Paşa ise durumdan memnun idi. Fakat öncesinde isyanın bu denli büyüyeceğini tahmin etmemiş olduğundan şimdi ise akıbeti hakkında endişelenmeye başlamıştı.

İsyanın ciddi boyutlara ulaşması devlet kademelerinde bulunanlar arasındaki ilişkileri de etkilemişti. Birkaç sene evvel aynı tarafta olan Rami Mehmed Paşa ile şeyhülislamın arası tedrici olarak bozulmuştu. Rami Mehmed Paşa'nın isyanı desteklediği şüphesi de bu husumetten kaynaklanmaktaydı. Nitekim isyan sırasında Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve oğulları, silahdâr Çorlulu Ali Ağa ile darüssaade ağası Nezir Ağa ve bunların emirleri altında bulunan herkesin devletin aleyhinde olacak işler peşinde olduklarını öne sürmüşler ve uzaklaştırılmaları için her fırsatı

oğlan güğercin uçurmakdan eli değmez, arzı hâl itsek merhamet idüp yüzümüze bakmaz her birimizi tutdurup nefy ve zindanlarda boğdurup helâk ideceği emr-i mukarrer..."

⁵²Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 23.

⁵³Tolstoy, **a.g.e.**, s. 130.

kollar hale gelmişlerdi. İlk ve en acele olarak Çorlulu Ali Ağa'ya vezaret ya da İstanbul kaymakamı rütbesi verilmesi düşünüldü. 9 Rebi'ü'l-evvel 1115 / 23 Temmuz 1703'te kendisine vezirlik verildi⁵⁴, yerine ise çukadâr İbşir Hüseyin Ağa silahdar oldu.⁵⁵

4 Rebi'ü'l-ahir 1115/ 17 Ağustos 1703'te İstanbul ordusu Kınıklı menziline ve ertesi günü Çorlu'ya geldiklerinde Şehzâde Ahmed'in (III. Ahmed) tahtta çıkarılması kararı alındı.⁵⁶ Bu kararın üzerine II. Mustafa mutedil olmanın faydalı olmayacağını anlamış ve Edirne'deki hazırlıklarını hızlandırarak Sadrazam Rami Mehmed Paşa'yı asilerin üzerine sefer için serdar tayin etmişti. 10 Rebi'ü'l-ahir 1115/ 23 Ağustos 1703'te ikinci vezir Moralı Hasan Paşa ile üçüncü Vezir Çorlulu Ali Paşa'yı da sefere katılmaları için görevlendirdi. Dördüncü vezir Kıbtî Ali Paşa ise rikab kaymakamı oldu.⁵⁷ Sadrazam Rami Mehmed Paşa vezirler ve askerleri toplayarak çok yakın bir zaman içinde İstanbul'dan gelen ordu ile savaşacaklarını ve bu uğurda tüm güçleri ile karşılık vermelerini belirten bir konuşma yaptı.⁵⁸ Bu konuşma başta isyanı gizlice destekleyen Rami Mehmed Paşa'nın kendi geleceğini tehdit edecek şartların oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir.

Sultan Mustafa Edirne'ye döndükten sonra derin bir üzüntüye düşmüştü. Valide Sultan da aynı şekilde büyük bir tedirginlik yaşamakta ve her iki oğlu için endişelenmekteydi. Valide Emetullah Sultan, IV. Mehmed'in de tahttan indirilişine şahit olduğu için isyanın başından beri oğlu Mustafa'nın akıbetinden endişeliydi. II. Mustafa validesinin bu duygularından haberdar olduğu için onu “... *kul beni tahttan indirmişler, yerime karındaşım Sultân Ahmed'i pâdişâh eylemişler, Allâh mübârek eyle Evlâdlarım ve hassâ câriyelerim kendüye Allâh emâneti olsun...*”⁵⁹ sözleriyle

⁵⁴Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 669.

⁵⁵Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 596-597. Ayrıca bkz: Özcan, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 232.

⁵⁶Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 619-620.

⁵⁷Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 617.

⁵⁸Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 618.

⁵⁹Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 628. Ayrıca II. Mustafa'nın tahttan feragat etmeye zorlanması, çok güvendiği vezirleri ve askerleri tarafından ihanete uğraması da şu sözleriyle nakledilmektedir: “... *yok yok iş bitti, söz tükendi, vüzerâmla kul ağalarım gelen eşkıyâ-yi bedahlâklar ile yek-dil ve yek-cihetdir, şerlerinden Cenâb-ı bâriye sığındım. Cümlesini kahr-ı helâk eyleye...*”

teskin etmeye çalışmış ve tahttan çekildiğini belirtmişti.⁶⁰ Sultan Mustafa'nın tahttan bu şekilde feragat etmesinin ardından yönetimde de çözümler başlamıştı. En başta Sadrazam Rami Mehmed Paşa gizlice kaçmış, dördüncü vezir Kıbtî Ali Paşa da sakalını traş edip Samakov dağlarında izini kaybettirmişti. İkinci vezir Moralı Hasan Paşa ile üçüncü vezir Çorlulu Ali Paşa ise görevlerinde kaldıkları gibi aleyhlerinde de herhangi bir karar verilmemişti. Edirne'de halk en başta, asiler tarafından kötü muameleye uğrayacaklarını düşünseler de bir müddet sonra birlikte hareket eder hale gelmişlerdi.

1.2.1.2. III. Ahmed'in Cülûsu, Edirne Vak'ası'ndan Sonraki Genel Durum ve Çorlulu Ali Paşa'nın Sadrazamlığına Kadar Yürüttüğü Vazifeler

1703 İsyanı İstanbul'da cebecilerin ayaklanması ile başlayıp III. Ahmed'in tahta iclasıyla neticelendi. İsyanla tahtta geçip yine bir isyan ile tahttan indirilecek olan III. Ahmed 10 Rebi'ü'l-ahir 1115/ 23 Ağustos 1703'teki cülûsunu takip eden günlerde ilk olarak II. Mustafa ve çocuklarının Edirne Sarayı'nda kalmalarını emretti.⁶¹ Bir hatt-ı hümayun ile isyan sırasında merkezden bağımsız olarak asiler tarafından sadrazam seçilen Söhraplı Ahmed Paşa, şeyhülislamlığa getirilen İmam Mehmed Efendi, yeniçeri ağası atanan Çalık Ahmed'in bu görevlerini onayladı. III. Ahmed tahtta geçmesini sağlayan bu gruba böylece bir karşılık ödemiş oldu. Valide Emetullah Gülnuş Sultan ise bazı vezirliklerde etkili olmaya devam ediyordu. Bunun yanı sıra üçüncü vezir Çorlulu Ali Paşa başta olmak üzere ikinci vezir Moralı Hasan Paşa, Valide Sultan kethüdâsı Kürd Mehmed Efendi, Hekimbaşı Nuh Efendi, Reisülküttab Abdülkerim Efendi'nin görevlerinde herhangi bir değişiklik yapılmadı. Edirne'de dağılmamış halde bulunan asi grubu Rami Mehmed Paşa, Kıbtî Ali Paşa, Feyzullah Efendi ve oğullarının hanelerini yağmaladılar.

⁶⁰II. Mustafa tahttan çekildikten yaklaşık beş ay sonra hem yaşadıklarının üzüntüsü hem de siroz ve mesane hastalıkları sebebiyle 20 Şaban 1115/ 29 Aralık 1703 tarihinde vefat etti. Bkz: Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", *DİA*, c. XXXI s. 279.

⁶¹Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *a.g.e.*, s. 629-630. Ayrıca bkz: Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, c. II, İstanbul, 1993, s. 34.

11 Rebi'ü'l-ahir 1115/24 Ağustos 1703 tarihinde III. Ahmed önce hırka-i şerîf odasını ziyaret etmiş ardından dualar ile Babü's-saade önünde kurulan tahta geçmiş mutad olduğu üzere cülus merâsimi düzenlenmişti. III. Ahmed'in ileride kimi tedbirler almasına sebep olacak bazı gelişmeler de yaşanmaktaydı. Yeniçeriler 16 Rebiü'l-ahir 1115/ 29 Ağustos 1703'te cülus bahşışı ve ulufelerinin üç gün içerisinde ödenmesini istemişti. O sırada hazinede yeterli miktar bulunmadığından ücretlerinin gerekli yerlerden tedarik edilerek verileceği söylenmiş ve asker bu şekilde teskin edilmişti. Cülus bahşışı ve ulufeler toplamda 3.938 kese akçe olarak hesaplanmış ve iki gün içerisinde de ödenmişti.⁶²

Sultan III. Ahmed, Edirne'de sükûneti sağlayıp, Feyzullah Efendi'yi ortadan kaldırdıktan sonra yeni bir karışıklığa meydan vermemek adına gerekli tedbirleri aldıktan sonra 24 Rebi'ü'l-ahir 1115/ 6 Eylül 1703 yola çıkarak 2 Cemâziye'l-evvel 1115/ 13 Eylül 1703'te İstanbul'a gelmişti. Üçüncü vezir Çorlulu Ali Paşa'ya da saray mensupları ile bunların ağırlıklarını toplayıp İstanbul'a nakillerini sağlama vazifesi verilmişti. Fakat Çorlulu Ali Paşa'nın en önemli vazifesi Feyzullah Efendi ve oğullarının mallarını tespit etmektir.⁶³ Böyle bir vazifenin verilmesi Çorlulu Ali Paşa'nın III. Ahmed'in de güvenini kazanmış olmasını göstermekteydi. Çorlulu Ali Paşa'nın daha rikabdârlığından beri Feyzullah Efendi ile arasının iyi olmaması dolayısıyla III. Ahmed'in bu görevi ona vermesi muhtemeldir.

Edirne Vak'ası sırasında sadaret makamı gibi önemli mevkilere getirilen kişilerin etkileri hala devam etmekteydi. Bu sebeple padişah artık tam hâkimiyeti tesis etmek adına gerekli değişikliklerin yapılmasına özen göstermek zorundaydı. Bu sıralarda yeniçeri ağası olan Çalık Ahmed, Silahdar Fındıklılı Mehmed'e sadaret mührünün kendisine verilmesi konusunda padişahı tesir altında bırakması için mütemadiyen baskılar yapmaktaydı.⁶⁴ Tüm amacı sadrazam olmak olan Çalık Ahmed Paşa yeniçeri ağası olması hasebiyle elinde büyük bir koz bulundurmaktaydı.

⁶² Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 638. 18. Yüzyılda 1 kese, 50.000 akçeye tekabül etmekteydi. Buna göre verilen ulufe 19.690.000 akçe idi.

⁶³ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 639. Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 711.

⁶⁴ Fındıklılı Mehmed Ağa bunu şu şekilde nakletmektedir. "... ve hatta bir gün beni câmi'de tuttu, ' elbette mührü bana alıvir' dedi. Ve ben dahi, ' bir orta kuşaklı oğlanım bu asıl iş içinde bulunmak küllî kabahatdir. Lütf ü inâyet eyleyüp bu teklifi bir daha bana eyleme, işte pâdişâh hazretleri var kendüden iste' didim..." Bkz: Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 647.

Çalık Ahmed'in birden ortadan kaldırılması tehlike arz edeceğinden bu meselenin tedrici olarak halledilmesi siyaseten çok daha uygundu. Bu sebeple öncelikle Rusya'ya yeni bir sefer düzenlenmesi kararı alındı. Sadrazam olma ümidini canlı tutan Çalık Ahmed Paşa padişahın sefer kararını memnuniyetle karşıladı.⁶⁵ Vüzerâ ile görüşmelerden sonra III. Ahmed kapudan Aşçı Mehmed Paşa'ya (1702-1703) bir hatt-ı hümayûn göndererek bir çekdiri hazırlanmasını emretti. Sadrazam Söhraplı Ahmed Paşa, yeniçeri ağası Çalık Ahmed Paşa'ya Kıbrıs valiliğinin verildiğini bu sebeple derhal hazırlanan çekdiri ile buraya gitmesi gerektiğini bildirdi. Çalık Ahmed Paşa ise sadaret mührünü beklerken yeniçeri ağalığından azledilmesine tepki gösterip padişah tarafından verilen hil'atı sırtından çıkarıp saraydan ayrıldı. III. Ahmed bu tasfiyeye yeniçeri ocağının ileri gelenleri ile devam etti. Akabinde vezir-i azam Söhraplı Ahmed Paşa'yı da azlederek hem Hatice Sultan'ın eşi hem de ikinci vezir olan Moralı Hasan Paşa'ya sadaret mührünü verdiği gibi diğer vüzerâda da değişiklikler yapıldı. Buna göre 9 Recep 1115/18 Kasım 1703'te Vezir Küçük Osman Paşa ikinci vezir, Sirke Osman Paşa üçüncü vezir, Halep valiliği verilen Çorlulu Ali Paşa beşinci vezir ve aynı zamanda Enişte Hasan Paşa'nın yerine rikab kaymakamı, dördüncü vezir olan Firârî Hasan Paşa başdefterdâr, Fındıklılı Mehmed Efendi ise büyük ruz-namçeci oldular.⁶⁶

Diğer taraftan bu değişiklikler yeniçeri, cebeci ve sipahileri rahatsız etmişti. Özellikle Söhraplı Ahmed ve Çalık Ahmed Paşaların azli daha Edirne Vak'ası sırasında asilerin göreve getirdikleri kişilerin değiştirilmeyeceğine dair verilen vaatlere uymamaktaydı. Bu sebeple sıranın kendilerine de geleceği tehlikesi baş göstermiş olduğundan elli kişi yeni bir isyan çıkarmak maksadıyla toplandırlarsa da Baltacı Mehmed Ağa vasıtasıyla gönderilen hatt-ı hümayûn ve nasihatler ile bu badire de atlatıldı ve isyana teşebbüs edenler belirlenerek sürgün edildi.⁶⁷

Bu esnada Rusya, 1700 antlaşmasına mugayir davranmaya ve bu sebeple Osmanlı Devleti'nin dikkatini üzerine çekmeye başladı. Bu antlaşmaya göre Azak Rusya'ya teslim edildi fakat Rusya'nın Karadeniz'de ticaret amaçlı olarak

⁶⁵Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 649. Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 701. Ayrıca bkz: Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁶Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 653.

⁶⁷Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 654-657.

gemilerinin dolaşması reddedildiği gibi herhangi bir Rus tehlikesine karşı önlem almak için tersanede gemiler hazırlanıp Karadeniz'e gönderildi.⁶⁸ Sadrazam Moralı Hasan Paşa ise sadaret mührünü aldıktan bir müddet sonra padişahın rızası olmayan işler yapmaya başladı. Darüssa'ade ağalığına Uzun Hasan'ın getirilmesine muhalif olması kendisi için sonun başlangıcı oldu. Bunun üzerine III. Ahmed, sadrazamının hırslarına yenik düşmesinin ve kanaatkâr olmamasının devlet çıkarlarını etkileyecek menfi kararlar vermesine sebep olacağını düşünerek sadrazamın azline karar verdi.⁶⁹ 28 Cemâziye'l-evvel 1116/ 28 Eylül 1704'te sadaret mührü Kalaylıkoz Ahmed Paşa'ya verildi ve selefi Hasan Paşa suçlu olmasına rağmen öldürülmedi, eşi Hatice Sultan ile birlikte bir çekdiriye bindirilerek İznikmid'e (İzmit) gönderildi.⁷⁰

Edirne Vak'ası'nın ardından, önce Edirne'de bulunan Çinicizâde Ahmed Efendi hanesine giden daha sonra ise Otakçılar'daki çiftliğinde inzivaya çekilen sabık vezir-i azam Rami Mehmed Paşa eski müttefiki Moralı Hasan Paşa sadrazam olduğunda affını istedi ve kendisine Kıbrıs valiliği verildi.⁷¹ Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın sadrazam olduğu gün ise Rami Mehmed Paşa'nın da Mısır valiliğine getirilmesi kararı verildi. Diğer vezirliklerde de bir takım değişikliklere gidildi. Dördüncü vezir Sirke Osman Paşa'ya Eğriboz sancağı, beşinci vezir Çorlulu Ali Paşa'ya Trablus eyaleti, altıncı vezir İsmail Paşa'ya Kıbrıs eyaleti tevcih edildi.⁷²

II. Mustafa'nın saltanatının son senelerinde devlet adamlarının muhteris olmaları, sultanın ilk dönemlerine nazaran daha geri planda kalmak istemesi halk ve askeri devlete başkaldırmaya teşvik ediyordu. Olaylar silsilesi II. Mustafa'nın tahttan feragat etmesine sebep olurken III. Ahmed'i tahtın yeni sahibi yaparak bir takım önlemler almaya yöneltti. Bu sebeple başta sadrazamları olmak üzere tüm devlet kademesinde görevli olan kişileri dikkatle seçen III. Ahmed öncelikle iç meseleler ile

⁶⁸II. Mustafa döneminde Rusya'ya verilen ve III. Ahmed döneminde de muhteviyatı değiştirilmeden aynı şekilde tekrar edilen ahidnâmede Karadeniz'de yabancı ülkelere ait gemilerin hiçbir surette dolaşamayacağı belirtilmekteydi. Bu sebeple Rusya'nın Karadeniz'e inmesi ihtimaline karşılık muaccelen önlemler alındı. Rusya'nın Karadeniz'deki ticari istekleri için bkz: İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu", **Beylikten İmparatorluğa: Osmanlı Denizciliği**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 285-325.

⁶⁹Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 731.

⁷⁰Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 665-666.

⁷¹Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 715-716.

⁷²Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 667.

meşgul oldu ve ardından kuzey sınırında tehlike arz eden Rusya ile ilgilenmeye yöneltti.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇORLULU ALİ PAŞA’NIN SADÂRETİ (1706-1710)

III. Ahmed dönemi sadrazamlarından olan Çorlulu Ali Paşa aldığı eğitim ve devlet işlerindeki tecrübesi ile 18. Yüzyıl başlarında önemli işlere imza atmış bir devlet adamıydı. Ekonomik, askerî ve siyasî alanlarda önemli yeniliklerin yapılmasında etkili olmuştu. Malikâne sisteminin yaygınlaşması, 1701 Bahriye Kanunnâmesi ve ardından yapılan düzenlemeler Çorlulu Ali Paşa döneminin önemli icraatlarından olmuştu. Bu bölümde sadâreti dönemindeki faaliyetleri ile Osmanlı Devleti’ndeki diğer gelişmeler ele alınacak ve özellikle İsveç-Rusya ilişkilerindeki rolüne ve bunun etkilerine temas edilecektir.

2.1. Sadâreti öncesi Osmanlı Devleti’nin genel durumu ve Avrupa ile ilişkiler

III. Ahmed sükûneti tesis ettikten sonra devletin iç işlerini düzene koymak için çaba sarfetmeye başladı. Bu sebeple dış politikanın barışçıl yollarla yürütülmesinden ve Avrupa ülkeleri arasında oluşan sorunlara müdahil olmamaktan yanaydı.⁷³ Ayrıca devlet adamlarının kendi çıkarlarını korumak amacıyla hareketlerini engellemeye yönelik her türlü önlemi de almak zorundaydı. Nitekim Kalaylıkoz Ahmed Paşa’nın sadâretinin (Ekim 1704/ 25 Aralık 1704) kısa sürmesi de sultanın bu tutumundan kaynaklanmaktaydı. Ahmed Paşa’nın gösterişe düşkün olması, renkli ve süslü elbiseler giyinmesi padişahı rahatsız etmiş ve kendisi ile bir yarış içinde olduğunun mesajı olarak algılanarak 27 Şaban 1116/25 Aralık 1704’te azline sebep olmuştu. Aynı gün sadâret makamına Baltacı Mehmed Paşa adı ile maruf olan Kapudan Vezir Pakça Mehmed Paşa getirildi.⁷⁴

Osmanlı Devleti’nde bir ihtilal sonrası taht değişikliği ve sonrasında çalkantılı bir süreç yaşanırken Avrupa’da ise İspanya monarşisinin akıbeti

⁷³ Osmanlı Devleti’nin bu tutumu için bkz: Akdes Nimet Kurat, “XVIII. Yüzyıl Başı “Avrupa Umumi Harbi’nde Türkiye’nin Tarafsızlığı”, **Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat-Makaleler**, c. I, Ankara 2015, s. 283-310.

⁷⁴ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 670-671.

tartışılmaktaydı. İspanya kralı II. Charles'ın yaşının oldukça ilerlemiş olması ve çocuğunun olmaması kendisinden sonra İspanya tahtına kimin geçeceği tartışmalarına sebep oldu. Fransa Kralı XIV. Louis, Avusturya İmparatoru I. Leopold ve Bavyera elektörü Maks Emanuel'in oğlu Joseph Ferdinand tahtta hak iddia eden üç adaydı.⁷⁵ 1700 yılında bir muahede ile İspanya Monarşisi'nin ikinci bölümü düzenlendi. I. Leopold ve II. Charles bu muahededen memnun kalmadılar ve II. Charles krallığının geleceği için XIV. Louis ile anlaşmaya karar vererek tek vârisinin Philippe d'Anjou'nun olduğunu vasiyet ettikten kısa bir süre sonra öldü.⁷⁶ Bu ölüm ile bir yanda Fransa, İspanya ve Bavyera elektörü diğer yanda İngiltere, Hollanda, Avusturya İmparatorluğu olmak üzere tarihte *İspanya Verâset Savaşları* olarak bilinen ve 1701'den 1713'e kadar süren mücadele başlamış oldu. Bu savaşa Avrupa'da karışmayan birkaç devletten başka bir de Osmanlı Devleti bulunmaktaydı.

Doğuda yükselen yeni güç ise Rusya idi. Rusya ile İsveç arasındaki husumet gittikçe arttı ve ileride İsveç Kralı XII. Karl'ın Osmanlı Devleti'ne sığınmasına sebep olacak bir dizi mücadele ile neticelendi. İsveç-Rus mücadelesinin başlarında Lehistan kilit rol üstlendi. Osmanlı kroniklerinde *Nalkıran* olarak zikredilen Feriderikos (II. August) Karlofça Antlaşması (1699) ile Kamaniçe'yi almıştı. Fakat iç savaşlar neticesinde zor duruma düşünce XII. Karl duruma el koyarak II. August'ün yerine Stanislas Leçinski'yi Leh krallığına getirdi. August ise İsveç kralına boyun eğerek kendi dükalığı olan Saksonya'ya çekildi.⁷⁷

Rusya'yı bir imparatorluk haline getiren Büyük Petro Azak'ı ele geçirdikten sonra bununla da yetinmeyerek Avrupa sınırlarına da girmek arzusundaydı. Bu isteğini gerçekleştirmek için güçlü bir ordu ve donanmaya sahip olmanın elzem olduğunu bilincindeydi. Gerek kişisel gelişim sürecinde gerekse 1697 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik aramak için Avrupa'ya yaptığı seyahatlerde gemi

⁷⁵ II. Charles'ın kız kardeşi Maria Terez ile evli ve aynı zamanda İspanya kralı V. Philip'in kızı Anna'nın oğlu olan XIV. Louis bu akrabalık bağları sebebiyle tahtta hakkının olduğunu iddia ediyordu. Habsburg hanedanının en büyüğü olması hasebiyle Nemse Çarısı I. Leopold ise II. Charles'dan sonra kendisinin İspanya kralı olması gerektiğini ileri sürmekteydi. II. Charles'ın diğer kız kardeşi Margeret Terez'in I. Leopold'dan doğan Maria Antonien'in Bavyera elektörü Maks Emanuel ile evliliğinden olan Joseph Ferdinand da bu akrabalık münasebetleri neticesinde kendisinin İspanya tahtına geçmesinin elzem olduğunu düşünmekteydi. Kurat, **a.g.e.**, s. 286-287

⁷⁶Kurat, **a.g.e.**, s. 287-288.

⁷⁷Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 47-48.

teknolojisiyle yakından ilgilenmişti. Azak'ı aldıktan sonra kumpanyalar kurarak donanma inşasını hızlandırdı. Voronej'deki tersanede çalışmak için Venedik, Hollanda, İsveç ve Danimarka'dan ustalar getirtilirken inşa sürecinde ise Rus ahalisinden faydalanıldı. Sürekliliğin sağlanması amacıyla gemi tekniği ile ilgili yetiştirilmek üzere Avrupa'ya gençler gönderildi. Aynı zamanda Rusya'yı "Avrupalılaştırmak" maksadıyla sosyal hayatta da bir takım düzenlemeler getirildi. Yüksek zümreye mensup olanların Avrupa tarzında giyinmeleri ve sakallarını tıraş etmeleri emredilirken; sakal bırakma hususunda ruhbanlara ve köy halkına serbestiyet tanındı.⁷⁸

2.2. Çorlulu Ali Paşa'nın Sadâret Dönemi

III. Ahmed döneminde en uzun süre sadârette bulunan üç sadrazamdan biri olan Çorlulu Ali Paşa⁷⁹ vazifede bulunduğu müddet içerisinde Osmanlı Devleti'ni her bakımdan ihya etmek arzu ve çabası içindeydi. 9 Recep 1115/18 Kasım 1703'te Halep valiliğine tayin için İstanbul'a çağırılan Çorlulu Ali Paşa'ya bu görev yerine Kubbealtı'nda beşinci vezirlik⁸⁰ve Enişte Hasan Paşa'nın yerine rikab-ı hümayûn kaymakamlığı verildi. Bunda da III. Ahmed'in validesi Rabia Gülnuş Emetullah Sultan'ın, Ali Paşa'nın taşra çıkmak için daha genç olduğunu belirtmesi ve yanlarında terbiye edilmesi isteği etkili oldu.⁸¹ Çorlulu Ali Paşa'nın, II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile nişanlı olması ve valide sultan ile yakınlığı hasebiyle devlet kademelerindeki yükselişi kolay olmakla beraber bu durum diğer devlet adamlarının da içten içe ona olan düşmanlıklarına sebebiyet vermekteydi. Nitekim bu tayinden dönemin sadrazamı Kalaylıkoz Ahmed Paşa pek de hoşnut olmadı. Fakat hem diğer

⁷⁸Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 253-255.

⁷⁹ Diğer iki sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730) ve Şehid Ali Paşa (1713-1716) idi. Bu süreler göz önüne alındığında Çorlulu Ali Paşa, III. Ahmed döneminde sadâret makamında en uzun süre kalan ikinci sadrazamdı.

⁸⁰Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **a.g.e.**, s. 833.

⁸¹ "...kendüstünün hakkında vâlide ve hemşîremizin recâların ısga eyleyüp, bugün için himâye eylemişiz. Ali Paşa bizim dâmâdımız ve çırağımız iken, henüz gözü bağı doğan, taşraya komak lâayık mı? Bizim hatırımız yok mu? Yanlarında durup terbiye eyleseler olmaz mı?... "Bkz: Özcan, **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 270. Ayrıca bkz: Betül İpşirli Argıt, **Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 114.

etkenler hem de valide sultanın III. Ahmed üzerindeki etkisi sebebiyle Çorlulu Ali Paşa'nın Kubbealtı vezirliğine engel olamadı.

Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın sadâreti döneminde aralarındaki husumetten dolayı Çorlulu Ali Paşa gözden düşerek Trablusşam valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı.⁸² Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın 25 Aralık 1704'te azlinden sonra ise dördüncü vezir olarak tekrar İstanbul'a çağırılarak Teke sancağı has olarak verildi. 27 Şaban 1116/ 25 Aralık 1704'te sadârete getirilen Baltacı Mehmed Paşa'nın kendine yakın olan kişileri kayırarak atamalar yapması⁸³ ve Hüseyin Paşa aleyhindeki girişimleri sebebiyle 19 Muharrem 1118/ 3 Mayıs 1706'da azledildi. Baltacı Mehmed Paşa önce Bostancılar mektebinde hapsedildi. Ardından da bir çekdiriye konularak Sakız adasına gönderildi.⁸⁴ Sadâret mührü ise haseki ağa ile Çorlulu Ali Paşa'ya gönderildi.⁸⁵

Sadâret makamına gelmesinde sahip olduğu özelliklerin yanısıra II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile nişanlı olması da etkiliydi. Sadrazam olduktan iki yıl sonra yani 1120/ 1708 senesinde Çorlulu Ali Paşa'nın yedi seneden beri nişanlı olduğu Emine Sultan ile evlendirilmesine karar verildi. Önce şeyhülislama sonra sırasıyla kapudan paşa ve İstanbul payesindeki ulemalara yeniçeri, sipah ve silahdar ve cebeci, topçu, top arabacı ve çavuş ocakları ile divan hacelerinin her bir bölümüne birer gün tayin edilip veziriazam Çorlulu Ali sarayında ziyafet verdi. 18 Muharrem 1120/ 9 Nisan 1708 Perşembe günü sadrazamın vekili Kapudan paşa, Emine Sultan'ın vekili olarak da III. Ahmed tarafından darüssaade ağası tayin edildi ve şeyhülislam, Çorlulu Ali ile Emine Sultan'ın nikâhını kıydı. Sultan tarafından vekillere samur kürk hediye edilerek Emine Sultanın çeyizi veziriazam sarayına gönderildi. 21 Muharrem 1120/ 12 Nisan 1708 Perşembe günü ise Emine Sultan veziriazam sarayına getirildi.⁸⁶

⁸² Aktepe, a.g.md. , s. 371.

⁸³ Raşid Mehmed Efendi, Silahdarın naklettiklerine ek olarak Mehmed Paşa'nın usulsüz olarak tımar ve zeamet dağıttığını, devletin hazinesinden gereksiz harcamalar yaparak bunları hak etmeyen kişilere dağıttığını anlatmaktadır. Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 761-762.

⁸⁴Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 684. Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 763.

⁸⁵BOA, **MAD** , 571.

⁸⁶ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 705-706.

2.2.1. Mâli Alanda Yaptığı Düzenlemeler

Çorlulu Ali Paşa uzun yıllardan beri devletin yaşadığı sıkıntılara şahit olmuş birçok meselede de önemli vazifeler üstlenmişti. Edirne Vak'ası ile sadece II. Mustafa'nın saltanatı sona ermemiş aynı zamanda sosyal ve iktisâdi hayat da baltalanmıştı. Bu sebeple şimdiki vazifesinin sorumluluğu diğerlerinden çok daha ağır ve çok daha önemli idi. İlk olarak mali alana müdahalelerde bulunması gerekiyordu.

Osmanlı iktisat anlayışı iaşecilik (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonizm) ve fiskalizm olmak üzere üç ilke üzerinde tanımlanmaktaydı.⁸⁷ Çorlulu Ali Paşa'nın da fiskalizm anlayışı ile bağlantılı olarak gelirleri arttıracak, giderleri azaltacak bir programı uyguladığı anlaşılmaktadır.⁸⁸

Osmanlı bütçelerinde gelir kaynaklarının mukataa, cizye ve avârizdan oluştuğu görülmektedir. Bütçe içerisinde ağnam gelirleri hariç %24 ile %37 arasında orana sahip olan mukataa gelirleri en önemli unsuru oluşturmaktaydı.⁸⁹ İltizam, emânet ve malikâne olarak üç şekilde işletilen mukataalar bu özelliği ile devlete gelir getiren her şey olarak tanımlanabilmektedir. İltizâm, mukataaların bir bedel karşılığında özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. Devlet vergi kaynağını açık arttırma ile satışa çıkarır ve en fazla ücreti vermeyi taahhüt eden mültezime bu gelir kaynağı vasıtası ile vergi toplama yetkisini üç yıllığına verirdi. Mültezimler gelirleri toplar ve *kıst* adı verilen taksitlerle ödemelerini yaparlardı.⁹⁰

Mukataaların işletilmesindeki diğer yöntem emânetti. Getirisi düşük yerler ya da padişah hasları veya madenler, gümrükler gibi devlet eli ile işletilmesi gereken mukataalar emânetin muhtevasını oluşturmaktaydı. Bunlardan başka şehirlerde kapanların işletilmesi, mezbahalarda kesilen hayvanların rûsûm bedellerinin toplanması, şaphâne ya da tuzlaların işletme ya da tahsildârlık işleri de mukataa

⁸⁷Osmanlı iktisat ilkeleri için bkz: Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi” **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 49-63. Ayrıca bkz: Genç, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik İlkeleri ve Temel Değerleri”, **a.g.e.**, 64-82.

⁸⁸Mehmet Arslan, **Osmanlı Sadrazamları: Hadikatü'l vüzerâ ve zeylleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 164. “... *nakd-i vaktin tanzîm-i umûr-ı devlet ve irâd u masârif-i mîriyyeyi hüsn-i intizâma iblâğ itmiş...*” Ayrıca bkz: Aktepe, **ag.md.** s. 371.

⁸⁹Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 278.

⁹⁰Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutîyet**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 11. Ayrıca bkz: Mehmet Genç, “İltizam”, **DİA**, c. XXII, s. 154-158.

usulü ile *Emin* adı verilen görevlilerce yürütülmekteydi.⁹¹ Savaş halleri başta olmak üzere mukataaların iltizâma verilemediği durumlarda *emânet ber vech-i iltizâm* yani yarı emnânet-yarı iltizâm yolu ile işletilmekteydi. Ara bir usûl olan bu yöntemle emin belli ücreti ödeyerek işletme hakkını aldığı bu yerlerin kâr ve zararından sorumlu tutulurdu.⁹²

Rekabetin ön plana çıkması ile iltizamda da değişikliğe gidilerek üçüncü yöntem olan malikâne sistemine geçildi. Malikâne uygulamasının ilk olarak 24 Cemâziye'l-evvel 1106/ 10 Ocak 1695 tarihli fermanda bahsi geçmektedir. Ferman suretinin bir kısmı Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekayiât* adlı eserinde yer alırken Raşid ise suretin tamamını tarihine yazmıştır.⁹³ Buna göre devrin defterdârı Halil Paşa'nın telhisinde Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Gaziantep ve Tokat şehirlerindeki mukataaların evvelki gibi bir yıllık değil de kaydı hayat şartıyla yani ömür boyu tasarruf edilecek şekilde iltizama verilebileceğini ve bu mukataaların *muaccele* denilen bedeller ile müzayedede satışa çıkarılmasını tavsiye ediyordu. Sahibi vefat ettiğinde malikâne *mahlûl* adını alıyor, aynı bedeli vermek şartı ile varsa oğluna geçebiliyordu. Bundan başka tekrar müzayedeye sunulabiliyor ve yine en yüksek *muaccele*yi veren malikâne sahibi olabiliyordu.⁹⁴ Görüldüğü üzere malikâne sisteminde farklı olan süre idi. Burada mukataalar kayd-ı hayat şartıyla verilmekteydi. Mukataa satışlarından doğan sözleşme esaslı ilişkiler devletin acil nakit ihtiyacını karşılarken taşra idarecilerinin de şahsi gelirlerini arttırarak zenginleşmelerine ve böylece ileride sorun teşkil edecek ayan sınıfının doğmasına sebebiyet vermişti.⁹⁵

III. Ahmed döneminde iltizâm usulü devam etmekle beraber malikâne sistemi de alanını genişletmeye başlamış ve doğal olarak da bütçedeki gelir

⁹¹Halil Sahillioğlu, "Emin", *DİA*, c. XI, s. 112.

⁹²Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 280.

⁹³KK 5040, s. 1, (24 Cemâziye'l-evvel 1106/ 10 Ocak 1695), Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 592-593.

⁹⁴Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003, s. 24. Ayrıca bkz: Avdo Sueska, "Malikâne (Osmanlı İmparatorluğunda Mirî toprakların yaşam boyu tasarruf hakkı)", **Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan**, çev. M. Özyüksel, İstanbul 1985, s. 273-282.

⁹⁵Salzmann, *a.g.e.* s. 33. Bu konudaki bir çalışma için bkz: Yusuf Alperen Aydın, **Müteşebbis ve Devlet: 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi**, Kitabevi, İstanbul 2016. Bir başka çalışma için bkz: M.SaitTürkhan, "18. Yüzyıl Başlarında Bir Muhassılın Mali Olarak Yükselişi: Halep Muhassılı Abdurrahman Ağa" **CIEPO-22 SYMPOSIUM**, Trabzon, 4-8 Ekim 2016.

kayıtlarında artışların olduğu görülmüştür. Nitekim II. Mustafa döneminde kaydedilen 1701-1702 tarihli bütçeye göre Hazine-i Âmirenin gelir kalemlerinin en büyük bölümünü oluşturan mukataa gelirleri toplam olarak 1.181.493.384 akçe (yıllık) iken⁹⁶ Çorlulu Ali Paşa'nın sadâretinin son döneminde kayda alınmış olan 1710 tarihli bütçede mukataa gelirleri ise 1.300.916.655 akçe (yıllık) idi.⁹⁷ Bu veriler sistemin genişlediğini göstermekle beraber devlet gelirlerinde bir artışın olduğu da anlaşılmaktadır. Bunda sadrazamın olduğu kadar mali işlerle vazifeli devlet adamlarının da payı büyüktü.

Osmanlı iktisadî hayatı vergilerle sınırlandırılmayıp üretimin de dahil olduğu bir yapıdaydı. Madencilik, ziraat, esnafılık ve ticaret bu yapının alt birimleriydi. Madencilik denildiğinde altın gümüş, bakır madenleri ile tuzlalar; ziraatte pirinç ekimi, duhan (tütün) yetiştiriciliği esnafılıkta ise boya ve basma atölyeleri, kahve değirmenleri zikredilen yapının alt birimleri idi.⁹⁸ Bu mukataalar cinslerine ve bulundukları yerlere göre sınıflandırılmaktaydı. En önemlisi Başmuhasebe olmak üzere diğerleri Başmukataa, Hasslar, Harameyn muhasebesi, Harameyn mukataası, Bursa, İstanbul, Avlonya, Kefe kalemlerine ayrılmışlardı.⁹⁹ Bu kalemlere dâhil olan mukataalarda hasılatı göre gerektiğinde yeniden düzenlemeler yapılabilmekteydi. Yani bir bölgedeki hasılat az ise yakınlardaki bölgeler de bu mukataaya dâhil ediliyor ve böylece hazineye gelen gelir arttırılma yoluna gidiliyordu. Çorlulu Ali Paşa'nın sadâreti döneminde yapılan 8 Recep 1120/ 23 Eylül 1708 tarihli arza göre malikâne olarak mutasarrıf olunan duhan dönümü mukataası olan Yenice, Karasu, Drama ve Gümölcine kazalarının beratına hasılatı beklenenden az olan Mehmed ve Ahmed isimli şahısların malikâne olarak uhdesinde bulunan Bereketlü, Pravişte ve Kavala kazaları önce 1120/1708 senesinde emânet yoluyla

⁹⁶Mehmet Genç, Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, c. II, s. 259-260. Kayıtlara göre yukarıda zikredilen akçe yıllık miktarı olupdîvânî kese hesabına göre 23.980 kese idi.

⁹⁷BOA, **MAD** 22249, s. 27-33. Genç, Özvar, **a.g.e.**, s. 299-305. Kayıtlara göre yukarıda zikredilen akçe yıllık miktarı olupdîvânî kese hesabına göre 26.018 kese idi.

⁹⁸Genç, **a.g.md.**, s. 130.

⁹⁹Bu hususun 1710 tarihli bütçedeki örnekleri için bkz: Genç, Özvar, **a.g.e.**, s. 299-307.

Hüseyin adlı Emin'e verilmiş fakat hazineye herhangi bir ödeme yapamadığı için bu sefer bu kazalar iltizama katılmış ve usule göre yeniden beratları düzenlenmişti.¹⁰⁰

Malikâne sisteminin esasında halka zorluk çektirmemek, beklenen geliri sağlayabilmek için onlara yüklenmemek prensibi yatmaktaydı. XVIII. yüzyıl başlarında inkişâfına devam etmesine rağmen halkın zarar görmemesi adına sıkı denetimler yapılmakta, gelen her şikâyet değerlendirilmekteydi. 29 Şevval 1119/ 23 Ocak 1708 tarihli bir arzuhalde Yenişehir, Ermiye ve Volestin kazalarındaki Palatnoz ve Kokoş ve buralara bağlı kazaları adet-i ağnâm vergileri malikâne mutasarrıfı olan Salih Ağa'ya ikişer akçe olarak verilmekte ve bunların birer akçesi de Tırhala sancağı adet-i ağnâmı malikâne mutasarrıfı Ömer Ağa'ya verilmekte iken Ömer Ağa bu miktardan fazlasını halktan talep etmiş ve bu hususun Yenişehir kadısı tarafından şikâyet edilmesi üzerine mukataa Ömer Ağa'dan alınıp yılda 9.450 gurus ile Salih Ağa'ya verilmişti.¹⁰¹ Böylece halkın mağduriyeti giderilmiş ve bölgeden elde edilen gelir de korunmuş oldu.

Bu hususla alakalı olarak 29 Zilhicce 1119/ 22 Mart 1708 tarihli fermanla ise kendisine Eğriboz sancağı tevcih edilen Rumeli valisi vezir Osman Paşa maiyetinde bulunanlarla birlikte halka zulmettiği tespit olununca önce görevinden alındı daha sonra da idam edildi. Kesik başı ve muhallefatı da kaydedilerek İstanbul'a gönderilmesi emredildi.¹⁰² Bu durum yine halkın faydası için hangi rütbeden olursa olsun kimsenin cezasız bırakılmadığını göstermekteydi.

¹⁰⁰BOA, C.ML. 2659. "... hâsılatı teslim-i hazîneye olunmak üzere ber-vech-iemânet Hüseyin nâm kimesneye yüz yirmi Rebiü'l-ahirinde emr-i şerif buyrulup ânın dahîhenüz bir akçe hâsılı ve teslimi olmadığı derkenâr olunmuşdur kaza-yı mezbûrların bu anadeğin ne mâlikâne ve ne duğhan ile tâlibi zuhûr etmeyüp hâsılı inşâsı kalil olmağlasenevî kırk gurus mâl ile yüz yirmi rûz-ı saferinde sâhib-i arzuhâl kullarınınberâtına idhâl ve mahaline kayd ü berât fermân-ı âlileri buyurur bu babdafermân devletlu sa'adetlu sultanım hazretlerindir."

¹⁰¹BOA, C.ML. 10425 "... Yenişehir, Ermiye ve Volestin kazalarına vâki' Palatnoz ve Kokoş ve tevâbi'i hassı re'ayâlarının a'det-i ağnâmı hass-ı mezbûre hâsıl kayd olunmağla bedellerine mevcûd olan koyunlarının a'det-i ağnâmları ber mücib-i emr-i âli ve sûret-i defter-i hakânî ikişer akçesin hass-ı mezbûre mâlikâneye mutasarrıf Salih Ağa ve birer akçesin Tırhala sancağı a'det-i ağnâmına malikâneye mutasarrıf Ömer Ağaya edâ edeler ânâ mezbur Ömer Ağa kanaat etmeyüp ziyâde talebiyle rencide eylediği Yenişehir kadısı dâ'ileri iş bu mektubuyla ilâm ider hasslar kaleminden görüldükde senede dokuz bin dört yüz elli gurus mâlî olan Kokoş ve tavâbi'i mukata'ası ber vech-i mâlikâne Ermiye sâkinlerinden el-hâc Sâlih Ağa kullarının uhdesinde olup ve hass-ı mezbûr dâ'ilerinin resm-i kışlak ve a'det-i ağnâmları rûsûmu hass-ı mezbûre hâsıl kayd olunup..."

¹⁰²BOA, C.ML. , 25303.

Çorlulu Ali Paşa'nın sadâreti döneminde gelirler artarken giderler ise bir önceki bütçeye kıyasla azalmıştı. Örneğin, 1701 tarihli bütçede sefere gitmekle yükümlü yeniçeri sayısı 9975 iken şimdi bu sayı 7255'e indirilmişti. Dolayısıyla bu yeniçerilere yapılan ödeme de yıllık 29.306.952 akçeden 21.471.516 akçeye düşmüş oldu. Çorlulu Ali Paşa döneminde saray içi ve dışındaki görevlilere yapılan ödemelerde de umumiyetle ciddi bir düşüş görülmektedir.

2.2.2.Sadâreti Döneminde Tersane ve Donanmaya Yönelik Yapılan Düzenlemeler ile Denizlerdeki Mücadeleler

XVIII. yüzyıl iç ve dıştaki siyasî, askerî gelişmelere nazaran Osmanlı Devleti için çalkantılı olarak başlamış olsa bile birçok alanda yapılan düzenlemeler bu olumsuzluklara bir tepki olarak devlet yönetiminin ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir. Bu düzenlemelerden öne çıkanı ise donanmada yürütülen faaliyetlerdi. Aslında XVII. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı donanması bir yenilenme sürecindeydi. Girit'in çeyrek asır süren fethi (1645-1669) bu yenilenmenin elzem olduğunu göstermişti. XVIII. Yüzyılın hemen başında ise Garp ocaklarında yetişmiş, parlak bir denizcilik kariyerine sahip ve Venedik'e karşı üstün başarılar kazanmış olan Mezemorta Hüseyin'in¹⁰³ kaptanıderyalığa getirilmesi sonrasında onun bahriyede yaptığı ıslahâtlar Osmanlı Devleti'nin denizcilik sahasında kararlılığının bir göstergesiydi.

Denizcilik alanındaki devletin bu kararlılığı tedrici olarak hayata geçirilmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı donanmasında kalyona geçiş iki aşamada vuku bulmuştu. Bunun ilki 1650-1662 yılları arasındaki dönemdi. Bu dönemdeki teşebbüsler kalıcı olmamış esas geçiş 1682 yılında gerçekleşmişti.¹⁰⁴ İdârî anlamda ilk ciddi teşebbüs ise Mezemorta Hüseyin Paşa'nın hazırlamış olduğu fakat onun vefatından hemen sonra yürürlüğe sokulan 1701 Bahriye Kanunnâmesi idi.

¹⁰³Mezemorta Hüseyin Paşa ile ilgili detaylı bilgi için bkz: İdris Bostan, "Mezemorta Hüseyin Paşa", **DİA**, c. XXIX, s. 524-526. Ayrıca bkz: Yusuf Alperen Aydın, **Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)**, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 30-32.

¹⁰⁴İdris Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, Bilge Yayın Habercilik, İstanbul 2005, s. 116. Ayrıca bkz: Aydın, **a.g.e.**, s. 25.

Kanunnâme'nin içerdiği tüm düzenlemeler “*düstûrî'l-amel*” kabul edilecek ve bundan sonraki yapılacak olan her ıslahât bu kanunnâme temel alınarak gerçekleştirilecekti.¹⁰⁵ 1701 Bahriye Kanunnâmesi’nde değinilen ilk husus mevcut kalyon sayısının kırka çıkarılmasıydı. Bunun için ise 13 kalyonun inşasına hızla başlanması gerekiyordu. Diğer başka husus ise personel ile alakalıydı. Buna göre derya beyeleri, reis, kaptan ve diğer donanma üyeleri kaptanpaşanın emrinde olacak ve herkes sorumluluğunu yerine getirmekle yükümlü olacaktı. Kanunnâmedeki en önemli konu ise şüphesiz kaptanıderyaların atanma ve azilleri ile alakalı konulardı. Buna göre hiçbir kaptanıderya suçsuz yere azledilmeyecek ve kara paşalarından kimse kaptanıderya yapılmayacaktı. Kaptan-ı deryanın yerine ise kapudâne-i hümayûn olan kaptan getirilecekti. Gerekli evsafa sahip olan patrona kapudâne kaptanı, boşalan patronalığa ise riyâle gelecekti. Boşalan riyâle makamına ise kalyon kaptanlarının aralarında seçtikleri bir kişi atanacaktı.¹⁰⁶ Bu temel şartlar göz önüne alındığında Osmanlı donanmasında önemli bir revizyona gidildiği görülmektedir. Kalyonların sayısının arttırılması, donanma personelinin en tepesindeki kişiden en aşağıdaki kişiye kadar vazifelerinin tekrar hatırlatılması, özellikle riyâlenin donanma kalyon kaptanlarının kendi aralarında bir nevi seçimle göreve getirilmesi ve denizcilikte hüneri ve geçmişi olmayan kimsenin kapudâne olamayacağının önemle belirtilmesi Osmanlı Devleti’nin donanmaya verdiği ehemmiyeti göstermekteydi.

Bu kanunnâmeden sonra bahriye hususunda bir diğer düzenleme ise Çorlulu Ali Paşa sadâreti döneminde gerçekleşmiştir. Bu düzenleme Çorlulu Ali’nin sadâretinin üçüncü ayında 18 Cemâziyelaahir 1118/ 28 Ağustos 1706’da yürürlüğe kondu. 1706 bahriye düzenlemesinde ağırlıklı olarak mâli meselelere değinilmişti. Kalyon sayısının artması ile paralel olarak artan levend sayısı sebebiyle levend yoklamasının düzgün yapılması gerekli görülmüştü. Defterde kayıtlı olduğu halde sefere katılmayanların ücret talep edilmesini engellemek üzere levend yoklamalarının ciddiyetle yapılmasına önem verilmişti. Kalyonlara verilen malzeme ve mühimmâtın da kayda geçirilmesi devlet hazinesinde israfı önlemek adına

¹⁰⁵Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 33. Kanunnâmenin tam metni için ayrıca bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, s. 523-527.

¹⁰⁶Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 34.

düzenlemeye dâhil edilmişti. Gerekli görüldüğü zaman malzeme tedarîği yapılacak ve bunun takibinden de başmuhasebeden bir kâtip sorumlu olacaktı.¹⁰⁷

1706 Bahriye düzenlemesinde öngörülen bazı konularla alakalı olarak altı ay sonra 9 Şevvâl 1118/ 14 Ocak 1707'de yeni bir düzenleme daha yapıldı. Levend yoklaması ve mühimmat tedarîğinde yapılan sayımların düzenli bir şekilde yürütülmesini temin için bu işlerin denetiminden bilgi ve deneyim sahibi olan birisinin sorumlu olması adına Liman Reisi ünvanı ile bir görevlinin vazifelendirilmesine karar verildi. Donanmada görevli olan tüm personel üzerinde yetkisinin olması için Liman Reisi'ne patrona payesi ile yıllık 250.000 sağ akçe, liman reisine yardımcı olmak ve harcamaların kayda geçirilmesinden mesul olacak kâtibe de yıllık 60.000 akçe maaş verilecekti.¹⁰⁸ Bu düzenleme ile bir kalyonun sefere çıkışından tekrar Tersane'ye dönüşüne kadar yapılacak harcamalar ve tamir işleri yeniden belirlenmiş oldu. Sefere çıkan levendler döndüklerinde deftere tekrar kaydedilerek ücretleri olan iki kıst maaşları verilecek ve donanmaya yeni katılan levendlerin de isimleri yazılarak maaşlarına denk gelecek dörder kuruş kumanya-baha, sefer dönüşünde de ikişer kıst olarak ödemeleri yapılacaktı.¹⁰⁹ Kalyonların sefer haricinde şenlik esnasında kullanacakları barut miktarı da belirlenmişti. Kalyon yapımı ve tamirinde çalışacak olan marangoz kalafatçı ve diğer işçiler de Tersâne kethüdası ya da Liman Reisi tarafından tespit edilerek bunların yoklaması da sabah ve akşam olmak üzere düzenli bir şekilde yapılarak kayda alınacaktı. Yine kalafatlamada gerekli olan tüm malzeme, tamiratta kullanılan kereste, sürun, halat ve diğer mühimmat, yelken bezi gibi diğer ihtiyaçlar için yapılacak harcamalar bir yük akçeden fazla tutarsa başdefterdâr, kaptanpaşa, Tersâne kethüdası, Tersâne Emîni, Kapudâne kaptanı ve Liman Reisi ile beraber keşfe çıkıldıktan sonra tamirata başlanacaktı.¹¹⁰

¹⁰⁷Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 36.

¹⁰⁸Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 37.

¹⁰⁹Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 38.

¹¹⁰ Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 40.

2.2.2.1. Çorlulu Ali Paşa'nın Sadâretinde Denizlerde Yapılan Mücadeleler

Bu düzenlemeler yapılırken aynı zamanda Osmanlı donanması denizlerde aktif bir şekilde varlığını sürdürerek Venedik, Ceneviz ve Malta korsanları ile mücadele etmekteydi. 10 Safer 1118/ 24 Mayıs 1706'da korsanların Gekave¹¹¹ adasındaki ticarete engel olmamaları için devlet tarafından yeterli miktarda top, mühimmat, halat, mismar, kazma, kürek, külüng, küskü ve sekü gönderilmesi emredilmiş; yirmi kıta top ve beş yüz kantar barut iki bin adede yakın top ve üç kıta miri kalyon gönderilmişti. Kale inşası tamamlandığında ise bu kalyonların ada etrafında gezinmeleri ve güvenliğin devamını sağlamakla beraber devletin varlığını da orada hissettirmeleri emredilmişti.¹¹²

29 Ramazan 1119/ 24 Aralık 1707 tarihli emirde¹¹³ Akdeniz'deki Osmanlı kalyonlarından sorumlu tutulan¹¹⁴ Canım Hoca Mehmed Kaptan'ın bu dönemde birçok başarıya imza atmıştı.¹¹⁵ 26 Muharrem 1121/ 7 Nisan 1709'da sekiz kıta kalyon ile Akdeniz sahillerinden yola çıkan Canım Hoca Mehmed Paşa komutasındaki donanma önce Malta korsanlarından bir kıta şehtiye aktarmasını zapt etmiş sonra da Ceneviz gemilerinden yetmiş parça topu olan bir kıta korsan kalyonuna rastlayıp ele geçirmiş ve 19 Şaban 1121/ 24 Ekim 1709'da tersâneye geri dönmüştü.¹¹⁶

Cemaziye'l-evvel 1119/ Ağustos 1707'de mirî kalyonlar kaptanı Canım Hoca Mehmed 20 kıta kalyon ile İspanya ve Mayorka sahillerine vardı ve buradaki Cederd ve Manastır adlı iki kaleyi muhasara ederek bine yakın düşman askerini yok etti. 60 mil kadar uzaklıkta olan Mesine adasına gitmek mümkün olmayınca Malta

¹¹¹Gekave; bugün Antalya yakınlarındaki Geyikova Burnu'dur. Raşid Tarihi'nde ise buranın ismi Geyikova olarak verilmiştir. Bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 767. Ayrıca bkz: Yusuf Alperen Aydın, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri/ The Ottoman Security Parameters for the Aegean Sea (Archipelago) and the Levant in the 18th Century", **Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies**, 2016, s. 291-306.

¹¹²Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 685-686.

¹¹³BOA, **C. DH.**, 12309.

¹¹⁴Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 784.

¹¹⁵Canım Hoca Mehmed Paşa ve hayatı için bkz: İdris Bostan, **İstanbul'un 100 Denizcisi**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.ş Yayınları, İstanbul 2014, s. 185-187.

¹¹⁶Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 825.

önünde üç yüze yakın düşman ile harp ettikten bir gün sonra geri döndü. Bu sırada ise Cezayir yakınlarında olan iki kıta Malta kalyonları Antipare adası önünde iki kıta mirî kalyonu olan Patrona Kaptanı Mustafa Kaptan ile savaşa girişmiş fakat sonunda kalyonları sığ bir yerde kalıp başarılı olamayacaklarını anlayınca kendilerini ateşe vermiştiler. İçindeki mürettebâtın bir kısmı ölmüş bir kısmı da kurtulmuş ve Mustafa Kaptan tarafından esir edilmişti.¹¹⁷ 17 Recep 1119/ 14 Ekim 1707'de kaptanıderya Moralı Aşçı İbrahim Paşa ve diğer kaptanlara top ve tüfek şenlikleriyle hilatler giydirilmiş ve Akdeniz'deki donanma Tersâne-i Âmire'ye dönmüştü.¹¹⁸

Yine aynı dönemlerde Vehran kalesi¹¹⁹ kâfirleri (İspanya) Cezayir serhadlerine saldırıp müslümanların mallarına zarar vermeye başlamışlardı. Bu kale etrafında hendekler olduğu ve bu hendeklerden başka 7 adet kale ile çevrili olduğu için buraya saldırmak zordu. O sıralarda Avusturya, İngiltere ve Felemenkler, İspanya ile savaş halinde olduğundan kaleye yardım gelemeyeceği için buraya saldırmak için en uygun zamandı. İri toplar, humbara havanları ve diğer mühimmat ile 1200 metris asker Cezayir Ocağı kalyonlarına yüklendi. Yeniçeri ağası namına İbrahim Ağa başlarına geçirildi. Kara tarafından ise 6200 asker toplanıp bunların başına da Cezayir dayısı Bektaş Dayı'nın damadı olan Uzun Hasan Dayı tayin edildi. Önce kalyonlar 12 Muharrem 1119/ 15 Nisan 1707'de Vehran Kalesine vardılar. Hasan Dayı da 14 Muharrem/ 17 Nisan'da karadan kaleye ulaştı ve toplam 7400 asker hazır vaziyette idi. 144 bin yük çalı ile kale ve burçların hendekleri dolduruldu ve toprakla üstü kapatılarak düzleştirildi. Daha sonra muhasara başlatıldı. 76 gün sonra kalenin fethi tamamlandı. Vehran'ın tamamen alınması ise 11 ay sürdü. Bu muhasara sırasında ordunun eline yüklü miktar ganimet ve mühimmat geçti. Ayrıca aralarında Malta kapudanı, Ceneviz voyvodası ve papa ruhbanı da olmak üzere çok sayıda gayrimüslim esir edildi.¹²⁰

16 Ramazan 1120/ 29 Kasım 1708'de öğleye doğru Akdeniz'den tersaneye gelen Yekçeşm Ali'nin kaptanı olduğu miri kalyon kıyıya çıkarılırken cephanesine ateş isabet etmiş ve yanmaya başlamıştı. Bu yangın neticesinde dört yüze yakın kişi

¹¹⁷Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 784.

¹¹⁸Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 786.

¹¹⁹Cezayir'in kuzeybatısında bulunan şehirdir.

¹²⁰Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 699-704.

yangında ölmüştü. Çorlulu Ali'nin 8 Rebiü'l-ahir 1119/ 9 Temmuz 1707'de tersanede inşa ettirdiği cami ve hamamın¹²¹ da tüm camları kırılmış bazı duvarları hasar görmüştü. Bununla beraber Fener ve Balat iskeleleri yakınındaki evler de zarar görmüştü.¹²²

2.2.2.2 Sadâreti Döneminde Tersânede Lenger Üretimi

Donanma kalyonlarının sefere çıkabilmesi için kalyon tamirinin yapılması ayrıca yeni kalyonların inşası gerekmektedir. Bunlar için ise başlıca gerekli malzeme lenger ve kereste idi. Kadirga döneminde lenger bugünkü Bulgaristan sınırlarında bulunan Samakov kasabasındaki imalathanede üretilmekteydi. Tersâne-i Âmire'den başka Sinop'ta inşa olunan gemiler için de buradan hazır olarak gelmekteydi.¹²³ 18. Yüzyıl başlarında ise bu zamana değin Fransa'dan ithal edilen lengerin tersanede kârhanede üretilebileceği anlaşılmıştı.¹²⁴ Fransa ile yapılan görüşmelerde lengerin gominalık¹²⁵ tel ile mübadele edilebileceği kararına varıldı. Bu görüşmelerden birkaç ay sonra ise kaptanıderya Abdülfettah Paşa lengerin tersanede üretilebileceğini bildirmiş, 1708 yılında ise giderler için Humbaracı başı Mehmed Ağa'ya 250 kuruş verilerek lenger imaline resmen başlanılmıştı.¹²⁶ 1708 Mayısı sonunda Mehmed Ağa 41,5 kantar 30 lodra kalyon lengerini imal etmiş, bunun devlete maliyeti ise 78.240 akçe olarak kayda geçirilmişti. İlk lenger-i kebîr ise üç ambarlı kalyon için humbaracı başı Mehmed Ağa'ya ve tersânedeki demirhane kârhanesinde demirci başı olan Ali Usta'ya sipariş verilmişti. Ali Usta, lengerin kantarının 12 kuruşa mal

¹²¹ Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 781.

¹²² Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 709. Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 797-798.

¹²³ İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 151.

¹²⁴ Önceki bilgiler, Raşid Tarihi esas alındığından, demirin İngiltere'den ithal edildiği yönündeydi. Hatta Humbaracı ocağından Ali ustanın tavsiyesi ile tersânedeki imal edilebileceği söylenmekteydi. Bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 799-800. Fakat arşiv belgeleri demirin o dönemde İngiltere'den değil Fransa'dan getirildiğini göstermiştir. Bkz: Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 185.

¹²⁵ Gomina, lengerin bağlandığı kalın halata verilşen addır. Kendirden üretilen ipler de teli oluşturmaktadır. Kalın halat bu iplerin örülmesi ile elde edilir. Bkz: Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 152.

¹²⁶ Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 187. Ayrıca bkz: Yusuf Alperen Aydın, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Donanması ve Tersâne-i Âmire'de Lenger ve Yelken Bezi Üretimine Başlanması", **Tarih Dergisi**, S. 49, İstanbul 2010, s. 51-52.

olacağını belirtmesine rağmen lengerin büyüklüğü ve çalışan işçilerin günlük ödemelerinin de dâhil olması hasebiyle 12 kuruştan daha fazlaya mal olacağını bildirmiş ve bu da devlet tarafından kabul edilmişti.¹²⁷ Bu faaliyetler tersânede lenger üretiminin ilk defa humbaracıbaşı Mehmed Ağa tarafından yapıldığını göstermektedir.

Raşid Tarihi'nde de bahsi geçtiği üzere bundan sonra üretimlerden humbaracı ocağından Ali Usta vazifelendirilmişti.¹²⁸ Hatta 19 Rebiülevvel 1121/ 29 Mayıs 1709 tarihli bir belgede Ali Usta marifetiyle Tersâne-i Âmire demir kârhanesinde miri kalyonlar için dökülüp Tersâne mahzenine teslim edilen lengerlerin 54.720 kuruş tutan kömür bahası ile demirlere ayrılan kısımdan ödenmesi mümkün olmamış bu sebeple yapılan harcamadan geriye kalan 342 kuruşun Hazine-i Âmire'den verilmesi uygun görülmüştü.¹²⁹ Bu tezkire Tersane işlerinin aksamaması için devletin her kaynağını kullandığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Tersâne-i Âmire'deki kârhanede üretime ek olarak hız ve zaman kazanmak açısından yani üretimi sürekli hale getirebilmek için Galata Demircileri'ne de lenger siparişi verilmişti.¹³⁰ Galata Demircileri Sava, Hacı İsmail ve Mehmed tarafından 10 Şevval 1121/ 15 Ekim 1709'da 48 kantar lodra ağırlığında 1 adet, 4 Zilkade 1121/ 5 Ocak 1710'da 1 adet 27.72 kantar lodra ağırlığında ve yine aynı tarihte 130,29 kantar lodra ağırlığında 3 adet lenger imal edilmişti.¹³¹

Kalyonlar için önemli olan diğer malzeme ise yelken bezi idi. Yelken bezi yani bir diğer adı ile *kirpas* önceleri Gelibolu, Eğriboz, Mısır, Ege Bölgesi, Benefşe kazası ve Kıbrıs'tan ocaklık ya da satın alma ile temin edilmekteydi. Gelibolu'daki yelken bezleri pamuktan üretildiğinden hem daha kaliteli hem de daha yumuşak ve hafifti. Aynı zamanda da rüzgârı daha iyi tutmaktaydı.¹³² Lenger hususunda olduğu gibi Abdülfettah Paşa'nın Fransız tüccarlar ile yaptığı görüşmelerde yelken bezinin de gominalık tel ile mübadele edilebileceği fakat gayet kaliteli olduğu belirtilen Boğazhisarları'ndan yani yerel kaynaklardan gelecek olan yelken bezinin

¹²⁷Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 188-191.

¹²⁸Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 802.

¹²⁹BOA, **AE. SAMDIII**, 11774.

¹³⁰ Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 198-204.

¹³¹ Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 199.

¹³²Bostan, **Tersâne-i Âmire**, s. 154.

kullanılabileceği anlaşılmıştı.¹³³ Yelken bezi ihtiyacı iki şekilde karşılanmaktaydı. Bunlardan ilki yerel olarak temin edilmesi ikincisi ise Tersânede kurulacak bir kârhanede üretilmesi idi. Donanmanın ihtiyacını karşılamak için eski tersânenin olduğu bölgedeki gözlerde kurulan 40 tezgâhın olduğu kârhanede üretilcek bez miktarı ve ücretleri belirlendikten sonra toplam 12.000 top bez üretilmiş ve 2.092.000 akçe (17.433 kuruş 40 akçe) harcama yapıldı. Bezhânenin ilk üretimi 9 Cemâziyelevvel 1121/ 17 Temmuz 1709 ile 21 Safer 1122/21 Nisan 1710 tarihleri arasında yapıldı.¹³⁴ Çorlulu Ali Paşa sadâretine denk gelen bu dönemde başlayan üretim ilerideki zamanlarda da devam etmiş ve bir müddet sonra yıllık üretime geçilmişti.

2.2.2.3 Sadâreti Döneminde Kalyon İnşasında Kereste Temini ve Peksimetçibaşılık Görevinin İhdâsı

Savaş gemileri yapımında demirden önce kereste kullanılmakta idi. Bu sebeple kereste donanmaya sahip olan her devlet için stratejik bir malzeme idi.¹³⁵ Kalyon inşası için şüphesiz kereste en temel inşa malzemesi idi. Bunun temini için merkezden vilâyetlerdeki ilgili kişilere emirler gönderilirdi. İstanbul’da mevkufattan verilen müfredat defterlerine göre hangi kaza ve nahiye halkının ne çeşit ve miktarda kereste getirmekle yükümlü kılındığı Kereste Emni vasıtasıyla ilgili bölgenin kadı veya nâibi tarafından düzenlenen resmi belgelerle halka duyurulurdu.¹³⁶ Kereste temin edilen bölgelerin İstanbul’a yakın olan bölgeler olması dikkat çekicidir. Bu bölge Kocaeli sınırlarında bulunan ve zengin ormanları itibarıyla ‘‘Ağaç Denizi’’ olarak da isimlendirilen bölgenin içindeki ve etrafındaki nahiyeler en fazla kereste temin edilen yerlerdir. Uzun yıllar boyunca ihtiyaç buradan karşılanmış fakat zamanla talebi karşılamak üzerine yeni kereste rezerv bölgeleri bulunmuştur. Yenişehir, İnegöl, Pazarcık kazalarındaki dağlarda uygun evsafa kereste

¹³³ Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 151-152.

¹³⁴ Aydın, **Tarih Dergisi**, s. 55.

¹³⁵ Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 221. Ayrıca bkz: Yusuf Alperen Aydın, ‘‘XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kalyon İnşasında Kereste Temini’’, **Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri-Bildiriler**, İstanbul 2005, s. 35.

¹³⁶ Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 224-225.

bulunabileceği halde güvenli bir güzargah olmadığı belirlenmişti. Gebze ve Taşköprü nahiyelerinde bulunan kuru-yı hümayun dâhilindeki yerlerden bostancıbaşı aracılığı ile kesim yapılma izni de söz konusu olmuştur. Kereste talep edilen bölgelerde birtakım sosyal sorunlar da yaşamaktaydı. Bu buradaki halk için de bir külfetti. Bazen halk kereste toplama işinde ayak diretince sorunlar başladı. Devlet halkı sakinleştirmek istese de başarılı olamadı.

Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlığı döneminde *peksimetçibaşılık* görevinin ihdâsı önemli bir husustur. Donanmanın iâşe organizasyonunun ve bunun devamlılığının sağlanması önemli bir yeniliktir. Her devlet sefer öncesinde silah ve techizat teminine ek olarak askerin iâşesini sağlamaya da özel bir gayret göstermekteydi. Osmanlı donanmasında peksimet temel besin maddesi idi. Fırınlanarak uzun bir müddet tüketilmesi mümkün olan ekmeğe *peksimet* denilmekteydi. Mürettebata sefer zamanları pirinç ya da mercimek çorbası verilmekte idi.¹³⁷ Bunların yanında da günlük olarak peksimet bulunurdu. Peksimet hem sefer süresi hem de mevcut olan nem hesaba katıldığında ekmeğe göre daha dayanıklı idi. 18. Yüzyıla kadar başta İstanbul olmak üzere Gelibolu, Tekirdağı, Burgos, Lâpseki, Delvine, Argirikasrı, Çatalca, Yenişehir ve Tırhala'da peksimet hazırlanması için naib ve Gümrük Eminlerine emirler gönderilerek görevlendirilmişlerdi.¹³⁸ 17. Yüzyıl sonlarında peksimetçilik ile Tersâne-i Âmire Eminleri veya Rûznâmeciler de görevlendirilmişti. Zaman geçtikçe bu işi esnafa gördürmek için harekete geçilmişti. Esnafa yıllık üretecekleri peksimet için 20 akçe pişirme ücreti ödendi ve bu fiyat yaklaşık 20 yıl kadar değişmedi.¹³⁹ Fakat bir müddet sonra esnaf bu belirlenen fiyattan hoşnut olmadığını ve yeni fiyat düzenlemesinin yapılmasına dair isteklerini dile getirmeye başladılar. Fakat devlet esnafın istediği fiyatı vermemekte direniyordu. O sırada 1703 Edirne Vak'asının oluşturduğu kargaşa ortamında esnafın birlikte hareket etmesi dikkat çekmiş ve bu olumsuz havanın dağılması sırasında peksimetçi esnafı ile fiyat hususunda çekişmeye girilmeyerek, devlet-esnaf arası bu sorun bir süreliğine rafa kaldırılmıştı. Bu durum

¹³⁷Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 310-311.

¹³⁸Bostan, **Tersâne-i Âmire**, s. 245.

¹³⁹ Aydın, **Müteşebbis ve Devlet**, s. 15-16.

donanmanın peksimet ihtiyacının tek bir kişi ve şartları belirlenmiş bir sözleşme çerçevesinde karşılanmasının elzem olduğunu göstermişti.

Çorlulu Ali Paşa bu sebeplerle peksimet işi ile yakinen ilgilenecek birilerinin olması gerektiğini düşünmekteydi. Kendisinin bu konu ile alakalı olarak vakfına ait Tersâne civarındaki ekmekçi, çörekçi ve peksimetçi fırınlarının kiracıları olan Hacı Nureddin ve kardeşi Hacı Mehmed ile görüşmüş olabileceği düşünülebilir. Çorlulu Ali Paşa'nın bir kişiyi herhangi bir göreve getireceği zaman bu kişinin liyakat sahibi olmasına dikkat ettiği görülmektedir. Peksimetçibaşılıktaki hem tecrübenin hem de sermayenin önemli olması, bu göreve gelecek kişi ya da kişilerin bu evsafıya sahip olmasını gerektirmekteydi. Nitekim 2 Rebiülahir 1119/ 3 Temmuz 1707'de peksimetçibaşılığa bu iki kardeşin getirilmiş olması bu yüzden tesadüf olmamalıdır.¹⁴⁰ Bu tarihten itibaren peksimetçibaşılık ayrı bir görev haline gelmiş oldu. Hacı Nureddin ve kardeşi Hacı Mehmed'e verilen berata göre iki kardeş yıllık 20.000 kile buğdaydan (513.180 kg) üretecekleri 8000 kantar (451.596 kg) peksimeti teslim edecekti. Bunun karşılığında ise devlet 17.500 kuruş ödeme yapacaktı.¹⁴¹ Bu iki kardeşin ailelerinin de fırıncı olması ihtimali düşünüldüğünde tecrübe sahibi oldukları, tersanede fırınlarının aktif şekilde çalışıyor olması da tecrübelerini sermaye ile birleştirdiklerini göstermektedir.

Nureddin Ağa ve kardeşi göreve getirildiklerinde çeşitli imtiyazlar sağladıkları gibi bazı zorluklarla da karşılaşmışlardı. 1120 / 1708-1709 senesinden itibaren Hacı Nureddin'e yapılacak ödemeler ocaklık olarak kaydedildi. Devlet taahhüt ettiği 10.000 kuruşluk ödemeyi yapmayınca böyle bir yol izlemişti. Nureddin Ağa devletin ödemede aksaklıklar yaşamasından mağdur olduğu gibi ocaklık tahsisi ile paraları toplama ile de zorluklar yaşamaktaydı. Bir süre sonra ödemede yaşanan aksaklıklar nedeniyle peksimet yapımında sıkıntı dahi yaşayacaktı. Bu sıkıntılara rağmen çok önemli imtiyazlar almıştı. Buna göre eski ve yeni Tersâne-i Âmire sahası ve civarındaki yerlerde, iskemle ve tablacılar yalnızca Hacı Nureddin'in imalatı olan unlu mamülleri satabileceklerdi. Bir başka imtiyaz ise kendi gemileriyle odun ve buğday satın alırken gemilerine devlet tarafından müdahale edilemeyecek olmasıydı.

¹⁴⁰ Aydın, **Müteşebbis ve Devlet**, s. 32-33.

¹⁴¹ Aydın, **Müteşebbis ve Devlet**, s. 33

Nureddin Ağa ve kardeşi vazifelerini devam ettirirken 1712 senesi Şubat’ında kardeşi vefat edince Nureddin Ağa bu vazifeyi tek başına devam ettirdi. Kendisine bu görevi ihdas eden Çorlulu Ali Paşa 1710 yılında azledilip, bir sene sonra öldürülmesine rağmen Nureddin Ağa peksimetçibaşılıkta devam etti. Bu devletin Hacı Nureddin’den memnun olduğunun da bir göstergesiydi.¹⁴²

Çorlulu Ali Paşa sadâreti boyunca deniz faaliyetleri ile çok yakından ilgilenmişti. Dönemin anlayışının da bu doğrultuda olduğu yapılan yenilikler ve bunlara verilen destekler göz önüne alındığında anlaşılmaktadır. Çorlulu Ali Paşa’nın adeta kendi ekibini kurduğu ve bu ekibin işinin ehli olan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Kethüdası olan Moralı Aşçı İbrahim’i kaptanıderyalığa getirmesi, 27 Şaban 1121/ 1Kasım 1709’da da Tersâne Kethüdası olan Eğribozlu Mehmed Paşa’nın kaptanıderyalığa getirilmesi¹⁴³ ve tersanedeki caminin vakfında kiracısı olan Nureddin Ağa ve kardeşi Mehmed Ağa’ya peksimetçibaşılık vazifesinin tevcihi yani kısaca yakın münasebette bulunduğu kişilerin donanma ve tersane faaliyetlerinde önde gelen kademelerde bulunmaları bir tesadüf olarak görülemez. Osmanlı donanmasının onun sadâreti döneminde önde gelen donanmalardan olduğu da aşikârdır. Nitekim 1709 yılında Osmanlı Devleti’ne sığınan İsveç Kralı XII. Karl’ın Osmanlı donanmasında gördüğü gemilerin çizimlerini yaparak bu çizimleri ülkesine göndermesi ve bu çizimlere sadık kalarak aynı şekilde gemilerin inşa edilmesi emrini vermesi Osmanlı gemi tekniği ve donanma faaliyetlerinin örnek alınacak şekilde gelişmiş olduğunu göstermektedir.¹⁴⁴ Bunda da Çorlulu Ali Paşa’nın gayretlerine dikkat çekmek gerekmektedir.

2.2.3. Çorlulu Ali Paşa’nın İsveç-Rusya Mücadelesindeki Rolü, Azli ve Vefatı

18. yüzyıl başlarında İsveç ile Rusya arasında Baltık Denizi’ne hâkim olma mücadelesi vardı. İsveç Kralı Rusya’dan evvel Lehistan’a savaş açtı ve başarılı

¹⁴²Aydın, **Müteşebbis ve Devlet**, s. 34-39.

¹⁴³Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 721.

¹⁴⁴İbrahim Başak Dağgülü, “18.Yüzyıl başlarında Osmanlı’dan İsveç’e Teknoloji Transferi ”, **Naviga**, s. 114-120.

olarak Leh kralı Ogüst'ü tahttan indirerek yerine Stanislav'ı seçmeye zorladı. Bununla da yetinmeyerek Saksonya'yı da istila etti.¹⁴⁵ Bundan sonra XII. Karl Ukrayna üzerinden Rusya'ya doğru hareket etmeye başladı. Dönemin sadrazamı olan Çorlulu Ali Paşa, III. Ahmed'in tarafsızlık politikasına mugayir olarak İsveç kralı ile görüşmelerin yapılması için Özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'yı memur etmişti. İsveç ve Leh kralları, Yusuf Paşa'nın gönderdiği mektuplara cevaben Osmanlı Devleti'nin gerek Rusya'nın gerekse II. Ogüst taraftarlarının Lehistan'dan çıkarılması konusunda kendilerine yardım etmelerini bildirmişlerdi. İsveç kralının Yusuf Paşa'ya gönderdiği mektupta bazı istekler de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti ile dostluk ilişkileri kurmak ve bu bağlamda en yakın zamanda İstanbul'a bir elçi göndereceklerini, aynı zamanda da iki taraf tüccarlarının ticaret yapmalarını temin edeceklerini bildirmektedir. Bundan başka Cezayirlilerin eline geçmiş olan İsveç kalyonunun kurtarılması ve Lehistandaki Petro ve Ogüst taraftarlarının bertaraf edilmesi isteklerini de yinelemiştir.¹⁴⁶ Bu istekler Osmanlı Devleti'nin haberi olmadan İsveç'in Rusya ile sulh yapmaması karşılığında kabul edilerek İsveç'le Rusya'ya karşı gizli bir ittifak kurulmuştur.

III. Ahmed'in haberi olmadan Rusya aleyhinde böyle bir girişimde bulunan Çorlulu Ali Paşa'nın Yusuf Paşa ağzıyla İsveç kralına yazdığı mektupta Kırım hanının kendisine bir ordu göndereceğini iletmişti. III. Ahmed bu görüşmelerden çok sonra haberdar olmuş ve bu yardımı engellemiştir. Kırım Hanı'na asla bir ordu göndermemesini emretmiş, Çorlulu Ali Paşa'yı da sert bir şekilde uyarmıştır.¹⁴⁷ İsveç Kralı'nın bu durumdan haberi yoktu. Kral, Çorlulu Ali Paşa'nın engellenmiş olan bu yardım vaadine güvenmiş ve Poltava'ya hareket ederek şehir ve kalesini muhasara etmişti. Poltava kalesi kumandanı Çar Petro'dan yardım istedi. Çar derhal harekete geçerek Vorskla nehrinin sol tarafına konuşlandı. 17 Rebiülahir 1121/ 26 Haziran

¹⁴⁵Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi III**, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı, Ankara 1980, s. 322. Ogüst, Osmanlı Devleti ile yaptığı yazışmalarda Lehistan'da çoğunluğun kendi tarafında olduğunu bu sebeple Osmanlı Devleti'nin kendisini desteklemesi gerektiğini söylemekteydi. Aynı şekilde Stanislav'ında Osmanlı Devleti desteğini beklediği muhtemeldi. Çorlulu Ali Paşa'nın dış siyasetinde aktif olmama yönündeki düşüncesi ele alındığında da Osmanlı Devleti'nin böyle bir ittifaka girmeyeceği açıktı. Bkz: Akdes Nimet Kurat, **Prut Seferi ve Barışı (1711)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1953, s. 105-113.

¹⁴⁶ Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 818-819. Ayrıca bkz: Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, c. V, türk Tarih Kurumu, İstanbul 1971, s. 2384.

¹⁴⁷Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 820.

1709 da Ruslar geri püskürtüldüyse ikinci saldırıda İsveç kuvvetleri bozguna uğradı. İsveç Kralı uyluğundan yaralanmasına rağmen son bir taarruza geçmeye çalışıyordu.¹⁴⁸ İsveç ve Kazak Hatman'ının kuvvetleri toplamı 30 bin kadardı. Fakat bunun 2.500 kadarı hasta, 4.500'ü de Poltova muhasarasındaydı. Diğer kuvvetlerin bazısı çeşitli hizmetlere memur edildiğinden yalnızca 14 bin kadar asker Ruslarla savaşıyorlardı.¹⁴⁹ Rus kuvvetleri ise 45 bin kadar askerden oluşmaktaydı. Rus askerlerinden başka Kalmuk ve Don kazakları ile bir miktar Boğdan kuvvetleri de bu orduya dâhildi. 28 Rebiülahir 1121/ 7 Temmuz 1709'de XII. Karl ağır bir yenilgiye uğradı ve Kırım Hatmanı Mazepa ile beraber kaçmaya başladı. XII. Karl Potkal kazaklarının yardımı ile Aksu'ya gelerek Özi Kalesi muhafızı Abdurrahman Paşa'ya bir heyet göndermiş ve yardımını istemişti.¹⁵⁰ Abdurrahman Paşa muhafaza hizmetinde olan iki derya beyinin filikalarına yüz ellişer kantar peksimet koyup İsveç askerine gönderdi ve bu filikalarla Özi Kalesi'ne geçtiler. Durum Bender muhafızı Yusuf Paşa vasıtasıyla devlete bildirilerek Bender Kalesi dışında kendisi ve askerine yetecek kadar hane ve ahırlar yapılarak, tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanacağı hakkında ferman verildi.¹⁵¹

İsveç Kralı XII. Karl ve Mazepa'nın Osmanlı Devleti'ne sığınmaları tabii olarak Rusya'nın hoşuna gitmemişti. Bu sebeple İstanbul'a protesto maiyetinde bir name gönderdiler. Bu namede İsveç Kralı'nın Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde olması 1700 yılındaki sulha mugayir olduğundan kral ve Mazepa'nın taraflarına teslim edilmesi gerektiğini bildirdiler.¹⁵² III. Ahmed ve Çorlulu Ali Paşa sükûnetten yana bir politika yürütmek niyetindeyken İsveç Kralı'nın Osmanlı'ya ilticası devletin

¹⁴⁸Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 821. Ayrıca bkz: Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 718-719.

¹⁴⁹Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁵⁰Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 720. "... *el-amân bize sefâyin gönderin, ol cânibe geçirin zirâ düşmanımız ta'kîb itdi. Bir ocağız söyünmemizi revâ görmen, Devlet-i aliyye sâyesine sığındık, kuşça canımızı halâs itmeğe ve ol ulu devletin âb-ı hayâtın içmeğe sebep olun..*"

¹⁵¹Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 720.

¹⁵²Kurat, **Prut Seferi**, s. 116-117. "...Binaen alâzık minvâl-i meşruh üzre, askerimizden firar eyleyen İsveç kralı hain Mazepa ile ma'en bendelerinin vesatatiyle nehr-i mezbûrden ubûr ettirilüp memleketlerinde kabul olunmağla mabeyinde cari olan dostluk ve meveddet ve mün'akid olan sulh u salâh hürmetine İsveç kralı Devlet-i aliyyelerinde alikonulup ilerü yürünmesibe izin verilmemesi taraf-ı şehriyârilerinden dostâne matlubumuzdue. Bu arzumuzu taraf-ı mülûkânelerine mûmâ-ileyh eliğimiz tafsil üzre takrîr edecektir. Ve hain Mazepa'nın ittibâ ile bilâ te'hîr tarafımıza teslim olunması tenbih buyurula. Ve bu veçhile tarafımıza dostluk ve meveddetlerine ve sulh u salâhın ale'l-istikrâr hıfz-u hirâsetine alâmet-i muayyine izhâr buyurmaları me'mulumuzdur..."

prestiji için değerlendirilmesi gereken bir fırsattı. Rusya'nın İsveç kralını takip edip 1700 Antlaşmasına aykırı olara Osmanlı sınırlarını geçerek 36 saatlik mesafe ilerlemeleri aslında Rusya'nın pek de iyi niyetli olmadığını göstermekteydi. Osmanlı Devleti'nden Çar'a gönderilen cevapta her kim olursa olsun eğer sığınma talebinde bulundu ise şeriat gereği onun asla geri çevrilemeyeceği hatta Çar'ın kendisi dahi böyle bir istekte bulursa ona da aynı şekilde davranılacağı bildirilmişti.¹⁵³ Bununla beraber Çorlulu Ali Paşa, İsveç Kralı'nın ilticasıyla elinde Ruslara karşı güçlü bir koz bulundurduğunun farkındaydı. Yusuf Paşa'nın çar tarafından gönderilen heyete de taviz vermemesi ve Yusuf Paşa ile Çorlulu Ali Paşa'nın devamlı muhabere içinde olması göz önüne alındığında Çorlulu'nun 1700 Antlaşma'sına aykırı olmadan bir diplomasi izlediği görülmektedir. Nitekim Raşid Tarihi'nde Yusuf Paşa'nın gelen Rus heyetine verdiği cevap da Rusya'ya taviz verilmeyeceğini ve İsveç Kralı ancak Osmanlı sınırları dışında olursa aralarındaki husumete karışmayacaklarını bildirdiği anlatılmaktadır.¹⁵⁴

1700 yılındaki antlaşma ile 30 yıllık bir sulh akdedilmişti. Fakat genel itibariyle bakıldığında Rusya ağırlıklı olmak üzere her iki taraf da bu sulha tam olarak uymamaktaydı. Rusya'nın elçisi Tolstoy vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ndeki hristiyan tebaayı padişaha karşı ayaklandırma teşebbüsleri de alenen ortadaydı. Aynı zamanda Azak Kalesi'nin Ruslar tarafından zaptı ile bu bölgedeki Rus tehdidi her geçen gün artmaktaydı. Özü nehri boyunca Kamenka Kalesi'nin inşası da Rusların bir sonraki hedeflerinin Kırım olduğunu göstermekteydi.¹⁵⁵ Çorlulu Ali Paşa, Rusya sulhu bozmadan harekete geçmek niyetinde değildi. Hatta İsveç Kralı'nın Bender'de olması elindeki en büyük kozdu. Rusya'nın bu vesile ile harekete geçmek için zaman kolladığının da farkındaydı. Sadrazam, Rusya ile antlaşmayı tecdîd ederek hem mevkisini kuvvetlendirecek hem de Rusya'ya karşı olası bir savaşta zaman kazanacaktı. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı bir savaş hazırlığı halinde olduğu

¹⁵³Kurat, **Prut Seferi**, s. 118.

¹⁵⁴ Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 827-828. "... bu husûs musalahâ ahkâmından hâric henüz zuhûra gelmiş bir halet olmağla, eğer bu da'vânız üzre ısr'ar edüp muhârebeye tasaddî ederseniz sulhu siz bozmuş olursunuz. Mazapa hatmanı ise egerçi mukaddemâ çarınızın hidmetkârı imiş, lakin andan yüz döndürüp İsveç kralına intisâb edüp ve toprağımıza İsveç kralı hidmetlerinde olduğu hâlde gelmekle biz anı sizin hatmanınız bilmeyüp İsveçli bilürüz. Ve İsveç kralı ve hatmanı toprağımızdan taşra çıkup vilâyetine gider oldukda ol zamân ne haliniz varsa görün"

¹⁵⁵Kurat, **Prut Seferi**, s. 121-122.

ortadaydı. Fakat Rusya, Poltava zaferinden sonra durumunu güçlendirmişti. Bu sebeple elçi Tolstoy’unda Rusya adına istekleri artmıştı. Tolstoy ve Çorlulu Ali Paşa arasındaki görüşmeler muhteviyat bakımından öncekilerle aynı idi. Fakat Tolstoy’un İsveç Kralı ve Mazepa’nın kendilerine teslimini direktmedeki yaklaşımı kıyaslandığında Rusya’nın kendine güvenen tavrını ortaya koymuştu. Sadrazam da geri adım atmayarak İsveç kralı ve Mazepa’yı takip ederek Osmanlı sınırlarında mütecaviz tavırlar segileyen Rus ordusunun derhal geri çekilmesini talep etmekteydi. Tolstoy’un cevabı ise geri çekilmenin aksine Rus ordusunun daha da ilerlemesi zaruriyetinin olduğuydu.¹⁵⁶

Tolstoy, Müftü Ebezade Abdullah Efendi¹⁵⁷ ile iyi ilişkiler kurmuştu. Müftü Efendi 7 Cemaziyelahir 1121/ 14 Ağustos 1709’da Tolstoy’a adamlarından birini göndererek sonbaharda Rusya’ya karşı bir harekâtın olmayacağını ama ilkbahar için bir garanti veremeyeceğini, ayrıca Rusya’ya karşı bir karar verilmesi halinde derhal elçiyi haberdar edeceğini söylemişti. Ayrıca Tolstoy İsveç Kralı ve Mazepa’nın kendilerine teslim edilmesi hususunda Abdullah Efendi’nin devleti ikna etmesi halinde 10 bin altın ve aynı değerde samur kürk vereceğini vadetmişti. Fakat müftü, bundan kaçınmış ve kral ile Mazepa’nın teslim edilmelerinin şeriata aykırı olduğunu söylemişti.¹⁵⁸ III. Ahmed ve Çorlulu Ali Paşa, XII. Karl’ın Osmanlı Devleti sınırları içinde olmasını Ruslara karşı ellerinde kuvvetli bir koz olmasının yanı sıra adeta şeref meselesi haline getirmişlerdi. Rusya ise bu durumu İsveç Kralı’nın vaziyeti toparlandıktan sonra ülkesine gönderilip Rusya’ya karşı başlattığı savaşı devam ettirmesi olarak değerlendirmekteydi.

Durumun bu halde devam etmesi Osmanlı-Rus ilişkilerinin daha da gerilmesine sebep olmuştu. İsveç elçileri Neugebauer ve Paniatowski’nin de İstanbul’a gelmesi, Rusya aleyhine çıkan sesleri yükseltmiş, Fransız elçisi Ferrioli’nin de Rusya aleyhindeki telkinleri etkilerini göstermeye başlamıştı. İspanya’daki veraset savaşları sebebiyle Fransa yorgun düşmüştü. Fransa; Osmanlı Devleti’ni İngiltere, Hollanda ve Avusturya’ya karşı savaş için kışkırtmaya çalışmış fakat başarılı olamayınca bu sefer de kendileri için diğer bir tehlike olan Rusya

¹⁵⁶ Kurat, **Prut Seferi**, s. 125.

¹⁵⁷ Ebezâde Abdullah Efendi için bkz: Mehmet İpşirli, “Ebezâde Abdullah Efendi”, **DİA**, c. I, s. 98.

¹⁵⁸ Kurat, **Prut Seferi**, s. 126.

aleyhinde bir propaganda başlatmıştı. Bu sebeple İsveç Kralı'nın Osmanlı Devleti'ne ilticası Fransa'yı da ilgilendirmektedir. Bu meseleyi Fransız elçisi Ferrioli ele almıştı. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girmesi için elinde yeterli sebep varken yaptığı bir takım hazırlıklara rağmen savaşa yanaşmıyordu. Fransız elçisi Ferriol bu durumu padişahın savaşçı olmamasına ve para biriktirmeye yönelik bir politika izlemesine, Çorlulu Ali Paşa'nın da yeterli askeri bilgi ve yeteneğe sahip ve ordunun da Rusya ile savaşa hazır olmamasına, olası bir mağlubiyette Çorlulu Ali Paşa sorumlu tutulacağından mevkisinde bir gün bile daha fazla kalabilmek için savaşa yanaşmak istememesine bağlamaktaydı.¹⁵⁹ III. Ahmed tahta geçtiğinden beri asilerle ilgilenmiş sükûnet sağlandıktan sonra da şüpheli görülen herkesi makamlarından almıştı. Bu bakımdan orduda ve diğer kademelerde bazı boşluklar oluştuğu gerçektir. Devletin bulunduğu durumun nezaketine binaen de devlet adamları şahsi menfaatleri adına sultana hoş görünme çabasında olduğundan şahsi çıkarlar ön plana çıkmıştı. Bu şekilde durum ele alındığında Rusya'ya karşı hazırlıkların yapılmasına rağmen harbe girişilmemesi doğru bir karar olarak görülmektedir. Bu sebeple elçi Ferriol gibi dışarıdan bakan bir göz bunu devletin dirayetsizliği ve korkaklığı olarak algılamaktaydı.

Rusya ile gerginliğin arttığı bu sırada Çorlulu Ali Paşa'nın azledileceği yerine de İsveç Kralı'nı korumakla görevli olan Bender muhafızı Yusuf Paşa'nın sadâret makamına getirileceği dedikoduları baş göstermeye başlamıştı. Çorlulu Ali Paşa'dan şimdilik memnun olan III. Ahmed, Çorlulu Ali Paşa'yı mevkisinde bıraktı. Burada Çorlulu'nun mali alanda ve Rusya ile ilişkilerde mutedil bir tavır izliyor olmasının yanı sıra Valide Rabia Emetullah Gülnuş Sultan'ın da etkili olması muhtemeldir. Ayrıca XII. Karl'ın Çorlulu Ali Paşa elindeki en büyük koz olduğundan Rusya'ya savaş açılması yerine diplomasiyi kullanmak istemiş olabilirdi. Ama Rus tehdidini de göz ardı etmeyecek halde olduğu Tersane'deki ve Karadenizde kalyon inşası faaliyetleri göz önüne alındığında anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

Çorlulu Ali Paşa'nın diplomasi yolunu tercih etmesi neticesinde Rusya ile antlaşmanın tecdid edilmesi elzem hale gelmiş Şaban ayı sonu Ramazan ayı

¹⁵⁹Kurat, **Prut Seferi**, s. 130.

¹⁶⁰ Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 771. Ayrıca bkz: Ahmed Refik, **Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarh**, haz: Bülent Arı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 31.

başlarında (Kasım/ Aralık 1709) Rusya ile müzakereler başlamıştı. Rusya'nın başlıca üç isteği vardı. Bunlar İsveç Kralı'nın Rusya aleyhinde bir taarruza geçmesinin önüne geçilmesi ve İsveç kralının Bender'deki adamlarıyla beraber Kazaklar olmaksızın memleketine gönderilmesi, Kazak hanı Mazepa'nın iade edilmesi ve Kudüs'teki Kamame kilisesi anahtarının Fransızlar'dan alınarak Ortodoks papazlara verilmesiydi.¹⁶¹ Bu müzakereler devam ederken Ruslar Aksu'dan geçerek Çernoviç'e girmişlerdi. Buna dair Yusuf Paşa'dan gelen malumata Çorlulu Ali Paşa önem vermemiş Rusların bu hareketinin savaş nedeni olmasına rağmen sulhu korumaktan yana olduğu anlaşılmıştı. Ruslar ise böyle bir hareketin varlığını inkâr etmekteydi.¹⁶² Tolstoy ve Çorlulu Ali Paşa'nın yürüttükleri müzakereler sonucunda 1700 Antlaşması yenilendi. Antlaşmanın tecdid tarihi Nusretnâme'de 13 Zilkade 1121/ 14 Ocak 1710 olarak zikredilirken Raşid tarih belirtmemiş, Akdes Nimet Kurat ise 7-10 Zilkade 1121/ 5-11 Ocak 1710 olarak göstermiştir.¹⁶³

Antlaşma müzakereleri esnasında Kamenka ve Samara kalelerinin yıkılmasına rağmen antlaşmanın yenilenmesinden sonra Rusların yapmış olduğu bu kaleleri yıkmamaları ileriki zamanlarda çok da dostane bir tavır sergilemeyeceklerini göstermekteydi. Antlaşma genel itibarı ile Osmanlı Devleti yararına herhangi bir madde taşımamaktaydı. Kırım hanına ve sınırlardaki başbuğlara yeni antlaşmaya mugayir bir harekete meydan vermemek adına Özü Valisi ve Bender Muhafızı Yusuf Paşa'ya ve Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa'ya önlem almaları hakkında birer hüküm yazılmıştı.¹⁶⁴

İsveç Kralı ise Osmanlı Devleti nezdindeki konumunun giderek düştüğünü görmesiyle tavrını değiştirmeye başlamıştı. En değerli müttefiki olan Çorlulu Ali Paşa'nın, en büyük düşmanı Rusya ile antlaşmayı yenilemesi XII. Karl'ı hiddetlendirmiş ve bu sebeple Çorlulu Ali Paşa'nın azlini sağlamaya karar vermişti. Çorlulu Ali Paşa'nın antlaşmayı yenilemek için Rusya'dan rüşvet aldığı şayiaları ortada dolaşmaya başlamıştı. Bâb-ı Ali'de belirmeye başlayan Rusya aleyhindeki hava ile Çorlulu Ali Paşa'nın aksi bir şekilde Rusya ile yakınlaşması tüm okları ona

¹⁶¹ Kurat, **Prut Seferi**, s. 132.

¹⁶² Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 829-830.

¹⁶³ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 723. Ayrıca bkz: Kurat, **Prut Seferi**, s. 133.

¹⁶⁴ BOA, **MD**, 116, s. 322.

çevirmişti. İsveç Kralı, III. Ahmed'e Çorlulu Ali Paşa'yı tenkid eden bir muhtırayı Neugebauer ile göndermişti. Diğer elçisi Poniatowski ise İstanbul'da Çorlulu Ali aleyhinde propaganda yürütmeye başlamıştı. III. Ahmed bu gelişmeler üzerine Bender'e görevli göndererek buradaki Rus faaliyetlerinden haberdar olmuştu. Diğer taraftan Kızlar ağası Süleyman Ağa ile Silahdâr Damad Ali Paşa da Çorlulu Ali Paşa'ya muhalif olmaları hasebiyle III. Ahmed'i etkileyerek Çorlulu Ali Paşa aleyhinde faaliyetlere başlamışlardı. Bender'den gelen yeni haberler Çorlulu Ali Paşa'nın istikbal için pek parlak değildi. Çünkü Ruslar kale inşasına ve buralara mühimmat doldurmaya devam etmekte ve yenilenen anlaşmaya uymadıklarını göstermekteydi. Çorlulu Ali Paşa antlaşmadan sonra İsveç Kralı'nı teselli etmek için ona bir mektupla beraber yol masrafları için devlet adına on bin altın, bir donanmış at ve yirmi beş eğersiz at ve kendi adına da bir donanmış at ile bir eğersiz at göndermişti.¹⁶⁵

İsveç Kralı'nın, Çorlulu Ali Paşa'nın göndermiş olduğu hediyeleri geri çevirmesi ile sadrazamın itibarı gittikçe zedelenmeye başladı. Poniatowski, III. Ahmed'e göndermeğe devam ettiği muhtıralarda Çorlulu Ali Paşa yüzünden Rus tehdidinin her geçen gün arttığına, Çorlulu Ali Paşa'nın gerçeği gizlediğine ve Rusların sınırlardaki hazırlıklarını hızlandırdığına dair uyarmaktaydı. Kırım Hanı da aynı şekilde III. Ahmed'e ikazlarını iletmişti.

Mali alanda faydalı olmuş, Tersane'ye yönelik düzenlemeler ile donanmaya yeniden ivme kazandırmış olan Çorlulu Ali Paşa'nın aleyhinde hem padişahın yakınındaki kişiler hem de Fransız elçisi Ferriol ve İsveç temsilcisi Poniatowski'nin uyarıları bir müddettir Çorlulu Ali'den şüphelenen III. Ahmed'i sadrazam ile ilgili bir karar vermeye yöneltmişti. O sıralarda Köprülüler ailesine mensup Bosna Beylerbeyi Numan Paşa'nın II. Mustafa'nın kızlarından olan Ayşe Sultan ile evlendirilmesi kararlaştırıldı. Çorlulu Ali Paşa, Köprülüler ailesinden çekinmekteydi. Bu sebeple Numan Paşa en büyük rakibi idi ve İstanbul'dan uzakta tutmaya gayret göstermekteydi.¹⁶⁶ Çorlulu Ali Paşa'nın bu gayreti boşa çıkmış ve Numan Paşa

¹⁶⁵Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 834. Ayrıca bkz: Cezar, **a.g.e.**, s. 2386.

¹⁶⁶Kurat, **Prut Seferi**, s. 138.

ferman üzerine çekdiri ile İstanbul'a getirilerek Ayşe Sultanla evlendirilmişti.¹⁶⁷ 18 Rebiülahir 1122/ 15 Haziran 1710'da Çorlulu Ali Paşa tarafından önceden Sinop'a sürülmüş olan Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi'nin¹⁶⁸ fetvası ile sadrazam azledildi.¹⁶⁹ Sadrazamın mührü Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa tarafından alınarak Numan Paşa'ya verildi. Mallarına el konulmayan Çorlulu Ali Paşa Kefe muhafazasına tayin olundu ise de yeni görev yerine giderken Tuna Nehri yakınındaki İsmail kasabasına geçerken Dâyezâde Mustafa Ağa kendisine verilen hatt-ı şerîfle Çorlulu Ali Paşa'yı ve kapı halkını durdurup, Edirne'ye getirdi. Burada kapısı dağıtıldı. Kendisi ise önce Gelibolu'ya daha sonra da çekdiri ile Midilli'ye götürülerek hapsedildi.¹⁷⁰ Azlinden kısa bir süre sonra yani 16 Zilkade 1123/ 26 Aralık 1711'de şeyhülislam Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin fetvası ve III. Ahmed'in hatt-ı şerîfi ile idam edilip, 24 Zilkade 1123/ 3 Ocak 1712'de kesik başı Bâb-ı Hümayun'da teşhir edildikten sonra Divanyolu'ndaki yaptırdığı cami haziresine defnedildi.¹⁷¹ Böylelikle Çorlulu Ali Paşa, III. Ahmed'in idam ettirdiği ilk sadrazam oldu.

2.2.4. Çorlulu Ali Paşa'nın Diğer Devlet Adamları ile Münasebetleri

Her devlet adamının olduğu gibi Çorlulu Ali Paşa'nın da hasımları vardı. Daha silahdârlığından itibaren dönemin sadrazamı Rami Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Feyzullah Efendi bu hasımların ilkleri ve en bilinenleri idi. Getirildiği

¹⁶⁷Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 725.

¹⁶⁸Paşmakçızâde Ali Efendi için bkz: Mehmet İpşirli, "Paşmakçızâde Ali Efendi", **DİA**, c. XXXIV, s. 185-186. Ayrıca bkz: Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 689. Çorlulu Ali Paşa Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi'yi kendisi için bir tehlike olarak görüyordu. III. Ahmed' e şeyhülislamın sadık olmadığını halkı tahrik gücünün olduğunu, her an aleyhinde bir hareket yapabileceğini ve Edirne Vak'asında da rolü olduğunu hatırlatarak şeyhülislamın azline zemin hazırlamıştı. 27 Şevval 1118 / 1 Şubat 1707'de Paşmakçızâde Ali Efendi azledilmiş ve yerine fetva makamından ma'zul Sadık Mehmed Efendi getirildi. Daha sonraki yıllarda Şehid Ali Paşa'nın etkisi ile tekrar şeyhülislaamlığa getirilen Paşmakçızâde Ali Efendi, Çorlulu Ali Paşa'ya büyük bir kin beslemekteydi. Çorlulu Ali Paşa'nın azlinde diğer etkenlerin yanı sıra şeyhülislamın da etkili olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁶⁹Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 727-728. Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 836.

¹⁷⁰BOA, **AE.SAMD.III**, 1715. Ayrıca bkz: Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 728. Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 836.

¹⁷¹Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 762. Arslan, **a.g.e.**, s. 164.

vazifelerde gösterdiği başarılar, II. Mustafa ve III. Ahmed'in kendisine duydukları güven ve yakınlık, Valide Emetullah Rabia Gülnuş Sultan'ın kendisini desteklemesi ona istikbalinde yardımcı olmuştu. Sadrazam olduktan sonra da Rami Mehmed ile aralarındaki husumet etkilerini devam ettirmekteydi. Devrin ünlü divan şairi olan Nâbi ile Çorlulu Ali Paşa'nın arasında da husumet olduğu söylenmekteydi. Çorlulu Ali Paşa, düşmanı olan Rami Mehmed Paşa ile yakınlığı bulunan Nâbi'nin oturmakta olduğu malikânesine el koyduğu söylentileri bulunmaktaydı. Buna sebebiyet veren dizeler ise *Safayi Tezkire*'sinde geçmekteydi. Bahsedilen dizeler şu şekildedir:

“... Şâir-i mezbûr bundan akdem hâhişgerî ihrâz-ı merâtib-i devletden ferâgat ve hicret etmekle azîmet edüp âb u hevâsı hûb u letâfet ile mergûb Halebü'ş-şehâ-yı dil-küşâda ikâmet ü karâra niyyet etmekle ol tarafda kendüye münâsib mâlikâne ve mâişet ile Devlet-i Aliyye'den ikrâm olunup nice zamân onunla ta'ayyüş ü kanâ'at üzere iken bin yüz yirmi tarihinde vezîr-i a'zâm bulunan Çorlulu Ali Paşa mâlikânesin ref' ve medâr-ı mâişetini kat'ile dîlgîr ü tekdîr etmekle (...) bu ebyâtı nazm etmiştir:

Der hakk-ı Çorlulu Ali Paşa

1. Bağı dehrin hem hazânın hem bahârın görmüşüz

Biz neşâtın da gamın da rûzigârın görmüşüz

2. Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde

Biz hezâran mest-i mağrûrun humârın görmüşüz

3. Top-ı âh-ı inkisâra pâydâr olmaz yine

Arsa-i câhın nice sengîn-hisârın görmüşüz

4. Bir nefesde kaldırır bin bârgâh-ı devleti

Ehl-i derdin seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz

5. Bir gün eyler dest-beste pâygâh-ı cây-gâh

Bî-aded mağrûr-ı sadr-ı i'tibârın görmüşüz

6. Kâse-i deryûzeyeye tebdîl olur câm-ı murâd

Biz bu bezmin Nâbi'ya çok bâde-hârın görmüşüz

Bunu dahi anun hakkında nazm etmiştir:

1. Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanların

Hengâm-ı fursatında dil-azâr olanların

2. Zilletdedür karârı eğer sağ olursa da

Kütâh olur hayâtı sitemkâr olanların

3. Sabûn-ı pend etmez eser hubs-ı tab'ına

Aslı denî cibilleti murdâr olanların

4. Vâbestedir umûru mükâfât-ı gayrete

Bedkâr u bî mürüvvet ü mekkâr olanların

5. Sevgendi hep tehalüf-i va'dün güvâhıdır

Îmânı hîn-i va'dede bisyâr olanların

6. Yâ Rabbi zâlîme koma sûz-ı derûnunu

Nâcâr ilticâda ona zâr olanların

7. Versin Hudâ hevâya gubâr-ı vücûdunu

Nâbî derûn-ı ehl-i dile bâr olanların

Bu dahi anun hakkındadır:

1. Encâm-ı bed gurûra ser-âgâz edenlerin

Noksân-ı halka didelerin bâz edenlerin

2. Çok görmüşüz nigûnluğun endek zamânede

Zu'munca câh u rütbeler ihrâz edenlerin

3. Eyler şikeste bâl ü perin gayret-i Hüdâ

Nâbî cenâh-ı gayr ile pervâz edenlerin... ”¹⁷²

Safâyi tezkiresinde, Nâbî Divânından aldığı beyitleri kendince sıralamış olmalıdır. Çünkü Nâbî Divânına bakıldığında Çorlulu Ali Paşa'yı yeren ya da tenkit

¹⁷²İskender Pala, “Beyitlere Bakıp Soru Üretmek”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul Kültür Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2006, S. 28, s. 154-157.

eden dizeler bulunmamakta aksine Çorlulu Ali Paşa'yı onore edecek sözler söylemektedir:

“ ... Çün hikmet ile oldu sadâretde vekîli
Bir zâti hîred mend-i vezîr-i hüner-ârâ
Düstûr-ı kerem-güster ü dâdâr –ı fekek-fer
Sadrü'l-vüzerâ Âsaf-i a'zâm Ali Paşa
Hayr olmağ ile niyyeti ol Âsaf-i asrun
Temkîn verüb emrinde Hüdâ-vend-i ta'âlâ
Oldu nice hayrât u müberrâta muvaffak
Çok beldede âsâr-ı cezîl eyledi peydâ
Sadâkatle adâletle diyânetle metânetle
Sadâret hükmünü şâyânî üzre eyledi icrâ
Nazîrin görmedük işitmedük sadr-ı sa'âdetde
Zehî sadr-ı hîred-mend ü lebîb ü arîf ü dânâ... ”¹⁷³

Safâyi Tezkîresi ile Nâbi Divânı mukayese edildiğinde Çorlulu Ali Paşa ile Nâbi arasında bir husumetin olmadığı anlaşılmaktadır. Kroniklerde de buna dair bir bilgi yer almadığı, hatta Çorlulu Ali Paşa aleyhinde her hangi bir olumsuz yakıştırma yapılmaması da göz önüne alındığında Safâyi'nin anlattığı olayın yanlış olması ya da başkaları tarafından yanıltılması ihtimali daha çok düşünülmelidir.

Özellikle sadâreti sonlarında onun gözden düşmesi için çaba sarfedenler olmuştu. Bunlardan biri öncedende bahsedildiği üzere önce Çorlulu Ali Paşa'nın azledilmesini sağlamış olduğu Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi idi. Bir diğeri de Şevval 1118/ Şubat 1707'de ikinci vezirlik makamında bulunan Veli Paşa idi. İkinci vezir olan Veli Paşa hakkında veziriazam olacağı söylentileri ortaya çıkınca Çorlulu Ali Paşa, ikinci Vezir Veli Paşa'ya “ ...tevâbi'ini niçün zabt u rabt idüp dillerin tutmazsın ?” diyerek kötü sözlerle azarladıktan sonra padişah III. Ahmed'e “...iş bitmeden kaldı, halk içinde hayfım kalmadıya ben ya bu demekle her ahvâline

¹⁷³Meserret Diriöz, **Nâbi Divânı**, Fey Vakfı, İstanbul 1994, s. 88-89.

muhayyersin...” diyerek şikâyet etmiş 4 Zilkade 1118 / 7 Şubat 1707’de Veli Paşa’nın Bosna’ya gönderilmesini sağlamıştı.¹⁷⁴ Sadâretinin son demlerindeyken bir taraftan Rus, Fransız ve İsveç elçileri bir taraftan Kızlar Ağası Süleyman Ağa ile Silahdâr Damat Ali Paşa ve Şeyhülislam Ali Efendi tarafından etrafı adeta kuşatılmış olan Çorlulu Ali Paşa’nın talihi bu sefer yaver gitmemiş ve kaçınılmaz son gelmişti.

Çorlulu Ali Paşa’nın idamından sonra eşi Emine Sultan Safer 1124 / Mart-Nisan 1712’de Vezir Boşnak Receb Paşa ile evlendirildi.¹⁷⁵ Çorlulu Ali Paşa’nın, Emine Sultan ile evliliğinden İbrahimve Ahmed¹⁷⁶ adında iki oğlu ve Ayşe adında bir kızı vardı. Kızı Ayşe Hanım¹⁷⁷, Muhsinzâde Abdullah ile evlendi ve Çorlulu Ali Paşa sadrazam olduğunda onun kethüdası olarak vazifelendirildi.¹⁷⁸ Muhsinzâde Abdullah, İsveç Kralı Şarl’ın Osmanlı Devleti’ne sığındığı zamanlarda Bender Kalesi’ndeki muhafızlardan biri idi.¹⁷⁹ Çorlulu Ali Paşa’nın İsveç Kralı ile münasebetleri göz önüne alındığında muhafızlar arasında damadının olması etrafında güvenilir kişilerin olmasına önem gösterdiğini göstermektedir. Fakat Çorlulu Ali Paşa’nın azlinden sonra damadı olması hasebiyle başbâkikulu görevine getirilerek mevkisi düşürüldü. I. Mahmud döneminde ise kısa bir süre sadrazamlık yaptı.¹⁸⁰ Çorlulu Ali Paşa’nın torunları devlet kademelerinde önemli yerlerde bulunmuşlar ve neredeyse hepsi sadaret makamında görev almışlardı. Beşinci kuşak torunu olan Mahmut Celâleddin Paşa da bunlardan biri idi.¹⁸¹

¹⁷⁴Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 689. Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 774.-775.

¹⁷⁵Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 765.

¹⁷⁶BOA, **AE. SAMD.**, 64. Bu belgede Çorlulu Ali Paşa’nın oğullarından birinin İbrahim olduğunu öğreniyoruz. BOA, **C.TZ.**, 23. Bu belgede de diğer oğlunun Ahmed olduğunu görmekteyiz.

¹⁷⁷BOA, **AE.SMST.III**, 3249.

¹⁷⁸Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 710.

¹⁷⁹Semavi Eyice, “Bender Kalesi”, **DİA**, c. V, s. 432.

¹⁸⁰Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, haz: Nuri Akbayan, c. III, s. 379.

¹⁸¹Azmi Özcan, “Çorlulu-zâde Mahmud Celâleddin Paşa”, **DİA**, c. XXVII, s. 359.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇORLULU ALİ PAŞA’NIN İKAMET ETTİĞİ YALILAR, YAPTIRDIĞI HAYIR ESERLERİ VE VAKFIYESİ

3.1. Çorlulu Ali Paşa’nın İkamet Ettiği Yalılar

Sadrazamlar göreve geldiklerinde kendilerine saray tahsis edilirdi. Bu saraylar ikamet ettikleri yer olmalarından başka işlerini yürüttüğü büro vazifesi de görmektedir. Yetki ve sorumluluklarını kullandıkları divanlarını sadrazam sarayında yürütürlerdi. Divân-ı hümayûndn sonra ikinci önemli divan olan ikindi divanı başta olmak üzere Cuma divanı ve Çarşamba divanı da sadrazamın sarayında görülürdü.¹⁸²

Sadrazamların vazifeleri arasında bayramlara, çeşitli törenlere ve düğünlere katılmaktan başka kendisine yapılan ziyaretler ve protokoller de yer almaktaydı. Padişah başta olmak üzere diğer devlet erkânı ve elçiler sadrazam sarayını ziyaret eder ve sadrazam tarafından burada ziyafetler verilirdi. Çorlulu Ali Paşa sadrazam olduktan sonra 28 Şaban 1118/ 5 Aralık 1706’da Demirkapı’daki sarayda bir oda düzenlendi.¹⁸³ 18 Muharrem 1120/ 9 Nisan 1708’de Emine Sultan ile evlendiğinde muhtemelen Kâğıthane’deki ‘‘Küçük Sultan Konağı’’ adı ile maruf konakta ikamete başlamıştı.¹⁸⁴

Çorlulu Ali Paşa sarayında sık sık ziyafetler vermekteydi. III. Ahmed ile aralarındaki hususi yakınlık bu şekilde daha da güçlenmekteydi. Ziyafetlerde padişaha hediyeler sunulur padişah da aynı şekilde karşılık verirdi. 13 Şaban 1120/ 28 Ekim 1708’de Kâğıthane’deki yalılarında padişaha ziyafet vermiş ve sadrazama III. Ahmed tarafından hilatlar giydirilmişti.¹⁸⁵ Çorlulu Ali Paşa Arnavutköy’de de bir

¹⁸²Sadrazam divanları için bkz: İpşirli, **a.g.mk.** s. 167. Ayrıca bkz: Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, s. 136-140.

¹⁸³BOA, **İE.ML.**, 6436.

¹⁸⁴Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 705. BOA. **TS. MA.d.** , 9670. Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 973.

¹⁸⁵BOA, **C. DH.** , s. 8687

yalı yaptırmıştı.¹⁸⁶ 9 Şaban 1121/ 14 Ekim 1709'da yine bir ziyafet düzenlemiş ve padişaha gümüşlü ve sırmalı rahtlar ile laleli avize top takdim etmişti.¹⁸⁷ Bu ziyafetten dört gün sonra 13 Zilhicce 1121/ 13 Şubat 1710'da Ortaköy Defterdar Burnu'ndaki Gümrükçü Ahmed Ağa Yalısı mülknâme-i hümayûnla Çorlulu Ali Paşa'ya ihsan edilmişti.¹⁸⁸ 23 Rebiülevvel 1122/ 22 Mayıs 1710'da Arnavutköy'deki yalısında padişaha ziyafet vermiş ve bu ziyafet sabah beşe kadar devam etmişti. Ziyafet sonunda III. Ahmed bir samur kürk ile sadrazamını taltif etmişti.¹⁸⁹ Bu ziyafet Çorlulu Ali Paşa'nın vermiş olduğu son ziyafet ve almış aldığı bu hediye de son hediye idi. Çünkü bundan sadece yirmi dört gün sonra azledilmişti. Arnavutköy'deki yalısı eşi Emine Sultan'a ondan da kızlarına intikal etmişti.¹⁹⁰ Daha sonra ise hanım sultanın vefatı sebebiyle I. Abdülhamid vakfına devredilmiş, uzun bir müddet bakım görmediği için harap halde kalması ve müslüman ahalinin o bölgede ikamet etmek istememesi sebebiyle yıkılıp enkazı ve arsasının talip olacak kişilere satılması hakkında 1 Rebiülahir 1235/ 17 Ocak 1820 tarihinde karar verilmişti.¹⁹¹

3.2 Çorlulu Ali Paşa'nın Yaptırdığı Hayır Eserleri

3.2.1 Çorlulu Ali Paşa Külliyesi

İslam geleneğinde külliyeler önemli fonksiyonları içinde barındıran yapılar kompleksi idi. Osmanlılar da bu gelenekten beslenmiş ve sosyal yaşamın çevresinde geliştiği bu komplekslere ehemmiyet verdiler. Osmanlı mahalleleri külliyelerin etrafında şekillenirdi. Külliyeler; cami, medrese, tekke, hanlar, darüşşifa, tabhane,

¹⁸⁶Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 815. "... *Sâhib-i devlet hazretleri Kuruçeşme'de vâki yalılarının gereği gibi âbâd ve yeniden birkaç kasr-ı âli bünyâd kılınmağla mâh-ı rebîû'lâhirin on ikinci günü pâdişâh-ı şevketpenâh dâvet ve tertîb-i ziyâfet-i ubudîyyet edüp cenâb-ı saltanat dahî icâbet ve teşrîfiyle vekîl-i celillerin teşrîf buyurdular...*" Müellif burada Kuruçeşme olarak yer belirtmiş olsa→ da yalı Arnavutköy iskelesi yakınında olduğundan Kuruçeşme bilgisi yanlış kabul edilebilir. Raşid daha sonra Arnavutköy olarak ve hatta Silahdar Mehmed Ağa da eserinde yalının Arnavutköy'de olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bkz: BOA, **HAT**, 1586.

¹⁸⁷BOA, **C. SM.**, 6838.

¹⁸⁸BOA, **C. DH.**, s. 13515.

¹⁸⁹Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 833.

¹⁹⁰Reşat Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, c. VIII, İstanbul 1966, s. 4109.

¹⁹¹BOA, **HAT**, 1548.

imâret, muvakkithâne, sebil, ahır ve çeşmelerden oluşurdu. Bu yapılarıyla halka hizmet vermek amacıyla sosyal ve kültürel hayatın merkezini oluşturan külliye, yönetimin en üst tabakalarından kişilerle bunların eşleri ve çocukları, sadrazam, vezir, paşa ve halk arasında hayır seven ve geliri yüksek olan kişilerin yaptırdıkları sosyal tesislerdi. Bânilerinin oluşturduğu vakıflar sayesinde ayakta duran külliye kuruldıkları yerlerdeki devlet iskân politikalarının da sürekliliğini sağlamaktaydılar.¹⁹² Bursa ve Edirne’de birçok sayıda külliye yapıldıktan sonra İstanbul’un fethinin ardından da başta Ayasofya ve Fatih Külliyesi olmak üzere İstanbul’da da külliyelerin sayısı hızla artmaya ve sınırların genişlemesi ile paralel olarak tüm Osmanlı topraklarında yayılmaya başlamıştı.

18. yüzyılda da klasik üslûpta külliyelerin inşasına devam edildi. Çorlulu Ali Paşa’nın bânisi olduğu “Çorlulu Ali Paşa Külliyesi” bu yapıların önemli temsilcilerindendi. 1707 yılında yapımına başlanan külliye 1709’da tamamlandı.¹⁹³ Nusretnâme ve Raşid Tarihi’nde külliye inşaa tarihi 4 Muharrem 1121/ 16 Mart 1709 olarak belirtilmektedir.¹⁹⁴ Caminin yapılışına Sabit Efendi ebced hesabı ile 1120 tarihini düşmüştür. (ياپيلداحلعهشقهجامعياقعلپاشا / Yapıldı ehl-i aşka câmi’-i pâk-i Ali Paşa) Cami yanındaki tekke odalarına ise Dürrî de ebced hesabı ile 1120 tarihini düşmüştür. (ذكر ايدك لا اله الا الله / Zikredin Lâ ilâhe ilallah)¹⁹⁵ Darü’l-hadis’in kapısında da Hz. Ali’den iktibas etmiş olduğu sözü tarih olarak düşmüştür. (من علم المنحر فاقد صبر نعبدا / Men Allemenî harfen kad sayyerenî abden)¹⁹⁶ Medrese kapısı üzerindeki kitâbede Dürrî cami yapıldığında kâmil bir kişinin Hz. Ali’yi rüyasında gördüğünü ve rüyada Hz. Ali tarafından bu sözün binanın yapımına tarih düşüldüğünü belirtmektedir. Kitâbenin tam metni ise şöyledir:

“ Düstûr-i kerem-perver sadr-ı nîsfet-güster

Serdâr-ı zafer-yâver yani ki Ali Paşa

Ol âsâf-ı deryâ-dil hayrata olup ma’il

¹⁹² Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye”, **DİA**, c. XXVI, s. 542.

¹⁹³ Baha Tanman, “Çorlulu Ali Paşa Külliyesi”, **DİA**, c. VIII, s. 371.

¹⁹⁴ Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **a.g.e.**, s. 714. Ayrıca bkz: Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 805.

¹⁹⁵ Bu kitâbe zamanla ortadan kaybolmuştur. Bkz: Tanman, **a.g.m.d.**, s. 372.

¹⁹⁶ Hz Ali nin bu sözü: “Kim ki bana bir harf öğretir, onun kölesi olurum.” anlamına gelmektedir. Ayvansarayî Hafız Hüseyin, **Hadikâtü’l-Cevâmî**, haz: İhsan Erzi, c. I, İstanbul 1987, s. 114.

Koydu bu cihân içre niçe eser-i vâlâ
Bu buk'a-i zibâ-yı bünyâda kılıp himmet
İhlâsla say etti yaptırdı güzel hakka
Hengâm-ı hitamında bir kâmil-i rûşen-dil
Tarihi için görmüş bir vak'a-i garrâ
İbn-i amm-i peygamber yâni Aliyy-i Haydâr
Etmiş ola rüyada bu kavli ana inhâ
Kim gayete yettik de bu medrese-i âli
Tarihini etsinler bu mısra ile inşâ
Zi'râ aded-i ânın bu sâle muvâfıktır
Vâki 'de güzel düştü yekpâre ve müstesnâ
Güya ki kerâmettir dürr-i ânâ bu tarih
Men allameni harfen kad sayyarani abden 1120''

Cami ilk olarak Simkeşhâne'nin olduğu alana yapılacakken darphânenin Enderûn'a taşınması ile baş kadın Simkeşhane'yi yaptırmış, paşa da cami'i eski Simkeşhane'nin yerine inşa ettirmiştir.¹⁹⁷ İlk önce cami -ki bu cami aynı zamanda tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılmaktaydı- daha sonra da ulâ ve sâni olmak üzere iki medrese, tekke ve kütüphânenen oluşan külliye bugün Çemberlitaş'ta Yeniçeriler Caddesi üzerinde bulunmaktadır.¹⁹⁸ Tevhidhânenin harîm girişi ile minârenin kaideden yukarısı 23 Mayıs 1766 depreminde hasar görmüş olabileceğinden bundan sonraki bir zamanda yenilenmiş, külliyenin güney sınırında yer alan çeşme ile üstündeki pencereler de aynı dnemde eklenmiştir. Vakfiyeden öğrendiğimiz üzere Halveti tarikâtına ait olan tekkenin fonksiyonunu kaybettiği ve medreseye dahil edildiği düşünülmektedir. Külliyenin batı kısmında cami ile tekke doğudaki bölüme ise medrese ile kütüphane yerleştirilmiştir. Külliye binaları da

¹⁹⁷Ayvansarayî Hafız Hüseyin, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁹⁸Mübahat Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1977, s. 309-310.

güneydeki Yeniçeriler Caddesi'nden geride yapılarak caddeye doğru bakan tarafına ise Çorlulu Ali Paşa'nın da kabrinin bulunduğu hazîreye dahil edilmiştir. Hazire pencereleri mukarnaslı başlıklarla donatılmış sekizgen kesitli sütunlara otutulan sivri kemerleri ve demir parmaklıkları ile cadde üzerinde sıralanmış haldedir.¹⁹⁹ Medrese kapısının sağına sonradan yapılmış olan çeşme ile üzerindeki pencere barok tarzları ile yapının tümü ile zıtlık oluşturmaktadır. Üstü açık geçitten ve basık kemerli ikinci bir kapıdan sonra ulaşılan yamuk planlı avlunun doğu sınırında medrese hücrelerinin arka duvarları batı sınırında ise tekke hücreleri dizilmiştir. Avlu ortasında bir şadırvan kuzeyinde cami-tevhidhâne, güneydoğu köşesi de selamlığın bulunduğu bina yerleştirilmiştir. Avlunun devamında üçgen bir sahaya ek olarak kuzeydeki medrese çıkmazından buraya açılan ve avluya nazaran daha yüksekte kaldığı için merdiven yapılmış olan tâli bir kapı ile içerisinde helâların yer aldığı medrese/ tekke bağlantısını kuran geçit bulunmaktadır.²⁰⁰ Güneydoğu köşesinde medrese hücrelerinin oluşturduğu kısma bitişen cami- tevhidhane, kare planlı bir harim ile beş gözlü bir son cemaat yerinden ve bunların sınırında yükselen bir minareden meydana gelmektedir. “*es-Seyyid Mehmed Hicabi*” imzalı sülus bir ayet kitabesiyle bezenmiş olan harim girişinin bulunduğu kuzey duvarı boyunca iki katlı mahfiller uzanmaktadır.²⁰¹ Üç sıra tuğla bir sıra kesme küfeki taşı almalı örgüye sahip olan harim duvarlarındaki pencereler klasik Osmanlı mimarisindeki tertibe uygun olarak çift sıra halinde düzenlenmiş vaziyettedir. Harimi örten kubbe içeriden basık kemerli tromplarla. Dışarıdan kare bir pandantifle donatılmış olup, kubbenin ve trompların yüzeyi, içeri rûmillerle doldurulmuş, sa'lbekli palmetlerden ve şemselerden oluşan klasik Osmanlı üslubuna uygun kalem işleriyle süslenmiştir. Mihrap ile ahşap minberinise sade bir haldedir. Kare planlı aynalı tonoz örtülü fevkânî kütüphane bulunmaktadır.²⁰² Medresenin avlusunda ayrıca 1202/ 1787-1788 tarihli kitabesi olan

¹⁹⁹Tanman, a.g.e., s. 372.

²⁰⁰Tanman, a.g.e., s. 372.

²⁰¹Tanman, a.g.e., s. 372.

²⁰² Kütüphanede muhtelif konulara ait olmak üzere 427 adet kitap bulunmaktaydı. Bkz. **Defter-i Kütüphâne-i Çorlulu Ali Paşa**, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul 1303 (1885), nr. 420. 1767'de Çorlulu Ali Paşa'nın kitaplarına el konulmuş ve şeyhülislam Dürrî-zâde Mustafa Efendi koleksiyonunda bulunan felsefe, astronomi ve tarih üstüne yazılmış kitapların kütüphanelere konulmasını yasaklayan bir fetva çıkarmıştır. Bkz. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, s. 188.

bir hayrat kuyunun bileziği bulunmaktadır.²⁰³Günümüzde tevhidhâne cami olarak, medrese ve tekke hücreleri de turistik eşya dükkânı, dersane ile medrese avlusu ise kahvehâne olarak kullanılmaktadır.²⁰⁴

3.2.2. Çorlulu Ali Paşa Cami'i (Kasımpaşa)

Kasımpaşa'da Tersâne- i Âmire'de zindan yakınındaki alana 1118/ 1707 yılında inşa edildiği tahmin edilen Çorlulu Ali Paşa Cami'i, Çarşıkapı'daki cami ile mukayese edildiğinde daha küçük bir yapıdadır. Kare planlı olan cami tek minareli, tek şerefeli olup musakkaf fevkânî bir yapıdır.²⁰⁵ Cami yakınında kurşun kaplamalı şadırvan ile çeşme, on bir adet olmak üzere kârgir dükkân, hamam, cami ihtiyaçları için bir mahzen, su kuyusu, bir küçük dükkân, dört çarklı su değirmeni, iki lüle su ile kanal, ekmek çörek ve peksimet pişirilmek üzere yapılmış üç adet fırın, tuvalet ve on bir adet hamam odası bulunmakta ve bu yapıların tamamı Galata tarafında nihayete ermekteydi.²⁰⁶ Bunlardan başka sekiz adet kasap, yedi adet gedikli dükkân bulunmaktaydı. Cami ve camiye bağlı tüm yapıların giderleri ve buralarda vazifeli olan kişilerin maaşları Çorlulu Ali Paşa'nın vakfından karşılanacaktı.

18. Yüzyılda başkent İstanbul'da en çok karşılaşılan sorun yangınlardı. Bu yangınlardan Çorlulu Ali Paşa'nın Tersâne'de yaptırmış olduğu cami de nasibini almış ve bu sebeple birçok kez tamir görmüştü. Bunlardan ilki 1 Safer 1126/ 16 Şubat 1714'te vuku bulan yangın sonrasında yapıldı. Bu yangından sonra cami etrafında bulunan dükkânlar ve tüm odalar III. Ahmed'in fermanı üzere yıkıldı.²⁰⁷ Bir diğer büyük yangın ise 10 Şaban 1134/ 26 Mayıs 1722'te gerçekleşmişti. Hasır mahzenlerinde, hasıra ilk rengini vermek için yakılan küçük ateş diğer hasırlara sıçrayarak yangına sebebiyet vermiş ve yangın kısa zamanda büyümüştü. Gerçek Davut isimli bir kişi tulumba ile yangına derhal müdahale etmiş ve büyük bir

²⁰³Tanman,a.g.e., s. 373.

²⁰⁴Tanman,a.g.e., s. 372.

²⁰⁵ Cami ile detaylı bilgiyi Çorlulu Ali Paşa'nın vakfiyesinden edinmekteyiz. Vakfiye için bkz: **Vakfiye-i Çorlulu Ali Paşa**, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphânesi, nr. 1125, vr. 7a.

²⁰⁶**Vakfiye-i Çorlulu Ali Paşa**, vr. 7b-8a.

²⁰⁷Selim Karahasanoğlu, **Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhîsî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 162.

gayretle söndürmüştü. Bu gayretinden dolayı Gerçek Davut tulumbacıbaşı olarak vazifelendirilmiş, belirli bir maaş bağlanmış ve Şehzadebaşı Yeniodalar civarındaki Acemi odalarında iskân etmesi ferman buyrulmuştu.²⁰⁸ Cami çeşmesi 29 Rebiülevvel 1178/ 26 Eylül 1764'te tamir görmüş²⁰⁹ III. Selim (1789-1807) döneminde ise 17 Zilkade 1218/ 28 Şubat 1804 tarihinde cami minaresi ve sancak kaptanlarının odaları yapılan keşif neticesinde 8100 kuruşa tamir edilmesi kararlaştırılmıştı.²¹⁰ 7 Zilhicce 1218'de cami minaresi yıkılmış ve yeniden inşa edilmişti.²¹¹ Bunlardan başka 29 Zilhicce 1236/ 27 Eylül 1821 tarihinde cami onarım görmüş ve hünkâr mahfili eklenmiştir.²¹² Abdülmecid (1839-1861)döneminde 24 Recep 1272/ 31 Mart 1856'da cami kalıçeleri tamir edilmiş²¹³, II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında ise 9 Zilkade 1293/ 26 Kasım 1876'da yeniden tamir görmüştü.²¹⁴

3.3. Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi ve Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nde vakıflar devletin yapmak zorunda olduğu hizmetlerin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple vakıf sahiplerinin birçoğu devlet adamlarından oluşmaktaydı. Sahip oldukları gelirler vakıf kurmaya yardımcı olmakla beraber devlet adamlarının bu işlerle de ilgilenmesi ile aslında devlet adına halka dolaylı yoldan hizmet verilmesini sağlamış oluyorlardı. Ulaşım olanakları göz önüne alındığında vakıflar kuruldukları mahallerdeki sosyal yaşantıya büyük katkıda bulunmaktaydılar. Eğitim, beledî, manevi değerler ile ilgili hizmetlerle beraber, derbent, kervansaray gibi birçok konudaki hizmetler vakıflar sayesinde aksamadan verilmekte böylece iç sükûnet de sağlanmaktaydı. Osmanlı kimliği ile harmanlanıp genişleyen vakfetme anlayışı ile vakıflar aslında hukuki bir statü kazanmış oluyorlardı. Vakfiyelerin giriş kısımlarında da belirtildiği gibi malını vakfeden kişiler, sahip olduklarının sadece yaşadıkları müddetçe kendilerinin tasarrufunda olduğunun bilincindeydiler ve bu sebeple tüm mallarını öncelikle Allah'ın rızasını

²⁰⁸Raşid Mehmed Efendi, **a.g.e.**, s. 1309-1310.

²⁰⁹BOA, **C.BLD.** ,6510.

²¹⁰BOA, **C. BH** , 8022.

²¹¹BOA, **C.EV.** , 7867.

²¹²BOA, **HAT**, 1557.

²¹³BOA, **İ.MVL.** , 15342.

²¹⁴BOA, **İ.DH.** , 60272.

kazanmak için vakfetmişler ve kendilerinden sonra da devamlılığının sağlanması için şartlar koymuşlardı. Bu şartlar ise vakfiyelerde teferruatlı bir şekilde belirtilmiştir.²¹⁵

Çorlulu Ali Paşa, diğer sadrazamların aksine yaşı ilerlemeden kendini hayır işlerine de adamaya başlamış ve bunun için gerekli olan tüm çalışmayı başlatmıştı. Yaptırdığı hayır eserlerinin evsâfı, bunların gelirlerinin devamlılığını sağlamak, çalışacak kişilerin taşınması gereken özellikler ve alacakları ücretler, vakfiyesinde detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde vakfiyelere uyulması zaruriyeti vardı ve vakıf şartlarının yerine getirilmesi ciddi bir şekilde kontrol edilmekteydi. Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi de bu özelliği ile diğer vakfiyeler arasında yerini almıştı. İlk vakfiye 10 Zilkade 1119/ 2 Şubat 1708 tarihli. Zeylleri ise sıra ile 5 Zilhicce 1120/ 15 Şubat 1709, 20 Muharrem 1121/ 1 Nisan 1709 ve 25 Safer 1122/ 25 Nisan 1710 tarihli olmak üzere üç adettir. İlk vakfiyeye genel olarak sadık kalınmış fakat tamirat, galle fazlası, tahsisat, hayrat ve akarlar gibi hususlarda değişiklikler yapılmıştır. İlk vakfiyenin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası olmakla beraber Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde de başka nüshası bulunmaktadır.²¹⁶ Vakfiye ve zeylleri ile ilgili değerlendirme Arkeoloji Müzesi'ndeki nüsha ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden temin edilen nüshalar üzerinden yapılacaktır.

10 Zilkade 1119/ 2 Şubat 1708 tarihli ilk vakfiyede tevliyet ve nezaret hakkı yaşadığı müddetçe Çorlulu Ali Paşa'nın kendisine, ölümünden sonra ise evladlarının en büyüğü ve salih olanına, onlardan sonraki kuşaklarda ise yine aynı şekilde en olgun olan erkek evlada verilmesine ve kız evladlarından herhangi birine tevliyet hakkının verilmemesi ve sonra azatlı kölelerine ve onların evladlarına tevliyet hakkı şartı konmuştur. Evlatlarının ve kölelerinin nesli kesilirse tevliyet görevinde kalifiye birinin seçilmesi ve kendisine bu vazifesi karşılığında 40 akçe verilmesi şart

²¹⁵Hasan Yüksel, "Vakfiye", *DİA*, c. XLII, s. 467-469

²¹⁶**Vakfiye-i Çorlulu Ali Paşa**, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, nr. 1125. Diğer nüshası ve zeylleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin 188 numaralı kasasında muhafaza edilmektedir. Bkz: Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu", **Vakıflar Dergisi**, S. 18, Ankara 1984, s. 28. Çorlulu Ali Paşa Vakfiyesi ile ilgili yapılmış bir başka çalışma için bkz: Mehmet M. Abuşoğlu, **Sadr-ı A'zâm Çorlulu Ali Paşa'nın Vakıfnâmesi**, (İ.Ü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.

kılınmıştır.²¹⁷ Günlük olmak üzere câbiye yani tahsildara 8, kâtibe yani muhasebeciye ise 10 akçe verilecekti.

Vakfa gelir getiren her şeye “galle” denilmekteydi. Vakfiyede de bu gelirlerin vakıf için harcandıktan sonra kalan kısmının hayatta iken sadrazamın kendisine, vefatından sonra erkek ve kız çocuklarına eşit miktarda paylaştırılması, nesli kesilirse köleleri ve onların evlatlarına ve en sonunda ise vakfa zam ve ilhak olunması şartı konulmuştu. Sultan Bayezid Vakfına ait olan senede 150 akçe mukataalı olan Kasımpaşa’da Tersane yakınlarındaki Müslüman kabristanı, Şahkulu tekkesi, Alat Meydanı ve Beylik Zindan tarafından mahalleye açılan yol üzerindeki iki evin iskân hakkı Tersane caminin birinci ve ikinci imamlarına verilmişti. Eğer bu şartlar yerine getirilmezse tüm gelirin Mekke ve Medine fukarasına sarf olunması istenmişti.

Tersane’deki cami için şartlar daha detaylıydı. Cami imamına Cuma hutbesi için günlük 17, na’t-ı şerif okuyan kişiye 5 akçe, halka vaazlık edecek tefsir ve hadis konusunda bilgili bir vaize 15, devirhanlıkla görevlendirilecek dört hafıza ise günlük 3’er akçe tayin edilmişti. Beş vakit namazda cemaate imamet etmek üzere iki hafız görevlendirilip karşılığında günlük 16’şar akçe ve bu hafızlara sabah namazından sonra Yasin, öğle namazından sonra Âmene’r-Resûl-ü Aşr; ikindi namazından sonra Nebe, yatsı namazından sonra Mülk surelerini okumaları karşılığında günlük 4 akçe tahsis edilmişti.²¹⁸ Çarşamba günleri ikindi vakti vaizlik yapan imama günlük 10 akçe, müezzinlik yapmak üzere atanan güzel sesli dört imama günlük 8’er akçe, salâ okuyan güzel sesli iki müezzine günlük 2’şer akçe hatibe günlük 3 akçe cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını sayan ve dua eden müezzin veya derviş olan *muarriş*’e ise günlük 5 akçe, Kur’an-ı Kerim’i iyi okuyan yedi kişiye sabah

²¹⁷ “... ve keزالik sâhibü’l-hayrat hazretleri tevlîyet-i vakfi evvela kendi nefis-i nefislerine müfayvaz ve mahsûs olmak üzere şart ve ta’yîn buyurup kendülerinden sonra evlâdlarının erşed ve ıslâhına ve keزالik evlad ü evlâdlarının ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdlarının ıslâh ve erşedine şart ve ta’yîn ve her asrdaki zikurden tevlîyete sâlih kimse buluna inâsdan olanlara tefvîz olunmaya ve ba’de zalik utekâ ve atikâta ve evlâdların ve evlâd-ı evlâdlarına ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdlarına meşrûta olup bade’l-inkirâz re’y-i hâkim-i vakitle ve ma’rifet-i nâzır ile tevlîyet uhdesinden gelmeğe kâdir bir sâlih ve mustekîm kimseye tefvîz olunup vazîfe-i tevlîyet olan kırk akçe vazîfeye mutasarrıf ola...” 5 Zilhicce 1120/ 15 Şubat 1709 tarihli zeylde bu ücret 200 akçe olarak değiştirilmiştir.

²¹⁸ “... imâm-ı evvel ve sâni her biri ba’de salâti’l-fecr sûre-i Yasîni Şerîf ve be’de salâti’z-zuhr amene’r-resûl aşr-ı şerîfi ve bade’l-asr sûre-i nebe-i azîme ve ba’de selâti’lişâ’ sûre-i mülk-i kerîme tilâvet edüp her biri ol mukâbeledde yevmî dörder akçe vazîfeye dahî mutasarrıf olalar...”

namazından sonra sevabını padişahın ve sadrazamın ruhuna bağışlayarak En'am Suresi'ni okuması karşılığında günlük 3'er akçe tayin edilmişti.

Caminin temizlik ve aydınlatma işleri için de şartlar konulmuştu. Temizlik ve kandil yakmak görevleri için atanan iki hademeye günlük 8'er akçe, camide padişaha ayrılan odanın temizliği ve güvenliğinden sorumlu olan kayyıma günlük 3 akçe, Ramazan ayı gecelerinde ve diğer mübarek gecelerde minarenin kandilini yakmakla görevli kişiye günlük 4 akçe, caminin etrafı ve tuvaletlerinin temizliğinden sorumlu kişiye günlük 6 akçe verilmesi belirtilmişti. Cami medresesinin aydınlatılması için yeterli zeytinyağının satın alınması ve mihrabın iki tarafında iki bal mumunun yakılması ve geceleri yakılmak üzere 60'şar dirhem bal mumu temin edilmesi ve bu işlerden sorumlu olarak atanan balmumcuya günlük 2 akçe verilmesi şart konulmuştu. Camide eczâ-ı şerife okuyacak 30 kişilik üç grup eczâhândan ilk on kişiye sabah namazından sonra Peygamberimizin ruhuna on cüz, ikinci on kişiye öğle namazından sonra Osman Gazi'nin ruhuna on cüz ve diğer on kişiye ikindi namazından sonra vakfın Çorlulu Ali Paşa'nın ve ailesinin ruhuna on cüz okumak üzere günlük 2'şer akçe verilmesi ve her grupta bulunacak olan bir Kur'an-ı Kerim hafızına ve görevlilerin yoklamasını yapan noktacıya ise günlük 1'er akçe verilmesi bildirilmektedir. Çeşmelerin ve şadırvanın ikisu yolcusuna günlük 2'şer akçe, suyollarının yönetiminden sorumlu olan nazıra ise günlük 2 akçe verilecekti.

Cami medresesi için de şartlar belirlenmişti. Buna göre müderrise günlük 80 akçe, müderrisin dersinde hazır bulunacak sekiz öğrenciye günlük 4'er akçe, kendileri için ayrılan odada kalan iki fukaraya günlük dörder akçe, bevvâba yani kapıcıya günlük 3 akçe, Tekkenin Halvetiye tarikatından gelen şeyhine günlük 40 akçe değerinde yemek yedirilmesi, tekkenin odalarında kalan on altı sofunun her birine günlük 5'er akçe değerinde yemek verilmesi tayin edilmişti. On yaşından büyük olmamak şartı ile mektebin otuz öğrencisi, muallimi ve halife-i mektep için birer kuşak, kapama, pabuç ve mest temin edilmesi şartı koşulmuştur.

İstanbul Üsküdar'da Gülfam Mahallesi'ndeki caminin hatibine 4, devirhânına 2, müezzine 2, hademesine 3 akçe; Hobyar Mahallesi'ndeki mektebin muallimine günlük 15 akçe, halife-i mektep diğer ismi ile mekteplerde talebenin

derslerini müzakere ve okudukları derslerde anlayamadıkları yerleri onlara tekrar eden mektep müzakerecisi olan kalfaya 10, temizlik görevlisine 2, hademesine 2, sucusuna 4 akçe verilmesi ve günlük 3'er akçeden senede 1080 akçelik kömür alınması da vakfiyede belirtilmiştir.

Vakfiyede, Çorlulu Ali Paşanın yaptırmış olduğu hayratlar da tek tek belirtilmişti. Buna göre; Tersane-i Amire yakınlarındaki kurşun tavanlı cami ve şadırvan ile caminin yakınlarındaki çeşmelere aktarılan iki lüle su ve kanal, Karagümrük yakınlarındaki Akseki Mahallesi'nde bulunan çeşme ve su kanalı, Küçükso Karaman'da bulunan çeşme ve su kanalı Korukmahmut Mahallesi'nde ve bu mahallede bulunan Bekir Paşa Cami'i yakınlarındaki çeşme ve kanal, Tersane yakınlarında medrese, Hobyar Mahallesi'ndeki Meydancık olarak bilinen yerde bulunan mescit ve ona bağlı mektep, Açık Mahallesi'nde bulunan on hücre ve bir dershaneden oluşan medrese, bu medreseye aktarılan su ve kanal, yine Açık Mahallesi'nde bulunan Halvetiye tarikatının fukarasına ayrılan on altı bab hücreden oluşan Mualla Tekkesi ve bu tekkeye su tahsis eden kanal sadrazamın yaptırmış olduğu hayratlarını oluşturmaktaydı.

5 Zilhicce 1120/ 15 Şubat 1709 tarihli vakfiye zeylinde tevliyet hakkı değiştirilmiş müteveli olacak kişiye 200 akçe verilmesi belirlenmişti. Galle fazlası ve evlatlar ile ilgili hükümler aynen zeylde de bahsedilmiştir. İlk vakfiyede şart koşulan hayır şartlarına ilaveler yapılmıştır. Tersane'deki caminin altındaki mektepte muallime günlük 10 akçe, kalfaya günlük 6 akçe, yirmi beş öğrenciye Ramazan Bayramı'nda birer kapama, tiftik kuşak, kavuk, mest ve pabuç verilmesi, öğrencilerin her birine aylık 5'er para verilmesi, kış aylarında 1000 akçelik kömür alınması şartı konulmuştur. Sırmakeşhane'deki Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'ndeki tekke, derslane ve imaretin sularının temizliğinden ve Cebeciler Hanı yakınlarındaki suların temizliği ve tamirinden sorumlu suolcuya günlük 5 akçe, çeşmelerin tamiratıyla görevlendirilen suolcularının herbirine günlük 1'er akçe, Çorlu'da Gaziler Meydanı ve Kum yolu mahallerinde bulunan çeşmelerin temizliği ve tamiratıyla vazifelendirilen suolculara günlük 3'er akçe verilmesi, suollarının yönetiminden sorumlu nazıra günlük 2, suolcular kethüdasına 1 akçe, her bir çeşmede bulunan su taslarının muhafazası için görevlendirilen kişilere günlük 1'er akçe verilecekti.

Sırmakeşhane'deki külliye'deki mescitte günlük olmak üzere imama 15, müezzine 6, mescidin aydınlatma ve temizliğinden sorumlu görevlisine 6, mübarek gecelerde ve Ramazan ayı gecelerinde kandillerin yakılmasıyla görevli kişiye 3 akçe verilmesi şart koşulmuştur. Tekkenin Halvetiye tarikatından gelen şeyhine günlük 50, temizliğinden sorumlu görevlisine 3 akçe verilmesi belirtilmektedir. Tekke yakınlarında bulunan imarette, dersane ve tekke sakinlerine dağıtılmak üzere sabahları pirinç çorbası, ikindi vakti buğday çorbası pişirilmesi ve ekmek alınması, her sene Ramazan ayında günlük 17 vukiyelik (2.180,76 Gram) et alınarak her gün tekke şeyhine 3 vukiye (384,84 gram), dersane müderisine 2 vukiyesi (256,56 gram) verilmesi; geriye kalan 12 vukiyesinin (1.539,36 gram) imârette pişirilerek tekke ve dersane sakinlerine dağıtılması, Cuma gecelerinde ve Ramazan ayının her gecesinde tekke ve dersane sakinlerine birer kâse pilav ve zerde ile ekmek verilmesi; kalan yemek olursa fakirlere dağıtılması, Muharrem ayında tekke ve dersane sakinlerine aşure dağıtılması ve iftar yemeklerinde fakirler için pilav ve zerde pişirilmesi, tekkenin altında bulunan imaretin şeyhine pişirilen yemeklerin dağıtılmasına nezaret ettikten sonra vakıf ve fakirler için dua okuması karşılığında günlük 6 akçe, tekkede eşya ve erzak satıp alıp tedarik eden kimseye günlük 8 akçe, mutfağın işletmesinden sorumlu kişiye günlük 4 akçe, imarete giren ve çıkan erzak ve eşyayı hususî defterine kaydeden kişiye günlük 3 akçe, pirinçleri ayıklamaktan sorumlu kişiye günlük 2 akçe, buğdayları dövüp hazırlayan kimseye günlük 5 akçe, kâse ve ekmeklerin kontrolünden sorumlu kişiye günlük 3 akçe, imaretin bevvâbına günlük 2 akçe verilecekti. Dersane ile ilgili şartlar ise önceki vakfiyeye ek olarak vazifelendirilmeler yapılarak belirlenmişti. Dershanede haftada dört gün ders vermek, haftanın Pazar ve Pazartesi günleri tefsir ve hadis ile Çarşamba ve Perşembe günleri fıkıh gibi hususların yazılması ve anlatılması ile ders sonrası sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın ruhuna hayır duası okumakla görevlendirilen hocaya vazifesi karşılığı günlük 90 akçe, dershanenin buhurusuna günlük 2 akçe verilmesi ve yeterli miktarda buhur alınması, dershanede kitapların korunması ve her hafta Pazar ve Salı günleri kütüphaneyi açmakla görevli olan kişiye günlük 15 akçe, dersane odalarında eğitim gören öğrencilerin her birine günlük 5'er akçe dershanenin temizliğinden sorumlu görevlisine günlük 3 akçe ödeme yapılacaktı.

Tersane-i Amire’de bulunan camiye atanması gereken yedi kişi Sırmakeşhane’deki mescide nakledilerek derslane ve tekke odalarında yaşayan öğrencilerden ve Kur’an-ım Kerım’i iyi bilenlerden yedi kişi seşilerek kendilerine, padişahın hayrat sahibi ve evlatlarının hayrına sabah namazından sonra En’âm Suresi okuması karşılığında 3’er akçe, verilmesi, tekkede eczahanlardan birine hafızlık görevi karşılığında gñnlük 2 akçe, yine eczahanlardan birine görevlileri yoklama vazifesi karşılığında gñnlük 2 akçe, gñnlük olmak üzere tekkede görevli üç imamın her birine 2’şer; na’at okuyan kişiye 2; cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını sayan ve dua eden müezzin veya derviş olarak bilinen *muarrife* ve buharcuya 2’şer su ihtiyacını karşılayan kişiye 2 ve on türbedara 1’er akçeden toplam 10 akçe tahsis edilmişti. Tekkede her Pazartesi toplanan meclisler için 12 vukiye gñlsuyu ve 12 vukiye balmumu ve senede 100 dirhemlik yakacak alınması şartı da eklenmişti.

İmarette ilk vakfiyede olmayan şartları bu zeylde görmekteyiz. Buna göre dağıtılan şorba için mısır pirinci ve buğday alınması şart koşulmuştu. Vakfiyede pirincin pahalı olması durumunda buğday çorbası pişirilmesi veya buğdayın pahalı olması durumunda pirinç çorbası yapılması uygun görñlmüřtü. Ramazan ayı gecelerinde dağıtılmak üzere 17 vukiye et (2.180,76 Gram) ve yarım vukiye hurma (1090,38), 2 akçelik maydanoz, 2 vukiye tuz (4361,52 gram) ve 100 akçelik ekmek satın alınması, bu 100 akçelik ekmeğin ise 15’inin tekke şeyhine, 10’unun derslane müderrisine, 5’ini imaret şeyhine, 52’sinin tekke ve derslane odalarında oturanlara, geriye kalan 18’inin imaret içindeki fakirlere dağıtılması eklenmişti. Cuma geceleri ve Ramazan ayında dağıtılan pilav için 2 buçuk kile pirinç ile 6 vukiye hurma alınması, zerde için 1 keyl pirinç, 10 vukiye bal, yeterli miktarda zağferan ve 2 vukiye tuz alınması, Ramazan ayında yeterli miktarda soğan, biber alınması ve senede beş keyl nohut ile her sene aşsızlara sñt, sñy-ı kazgan, kâse için astar satın alınması, senede bir defa aşure için üç keyl buğday, 100 vukiye asel ve 100 akçelik meyve satın alınması, senelik han, mal ve baha-ı kalay bahası için 3000 akçe ayrılması, aydınlatma için yeterli miktarda zeytinyağı alınması, aşçıya senelik bir kantar sabun verilmesi için gerekli tahsisatın yapılması için hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir.

Yapılan yeni hayratları bu zeylden takip etmekteyiz. Çorlu'da Gaziler Meydanı'nda çeşme, yine Çorlu'da Kumyolu denilen mahalde çeşme inşa edilmişti. İstanbul'da Fethiye Mahallesi'ndeki Fethiye Cami yakınlarında, Yenikapı ile Topkapı arasında bulunan Takyeci Mahallesi'ndeki Baruthane Ruznamçecisi Mehmed Efendi Hanesi yakınlarında ve Şehremini Çarşısı yakınlarındaki Uluyol üzerindeki Deniz Abdal Cami civarında olmak üzere üç adet çeşme vakfa hayrat olarak eklenmiştir.

20 Muharrem 1121/ 1 Nisan 1709 tarihli zeylde tahsisât şartı olarak İstanbul'da Emin Sinan Mahallesi'nde arsası Hızır Kethüda Vakfı'na ait evin iskân hakkının Sırmakeşhane'deki cami imamına verilmesi gösterilmiştir. Ayrıca mescitte günlük olmak üzere hatibe 15 akçe, ser-mahfele 3 akçe, üç devirhana 3'er akçe camide görevli olan iki müezzine 6'şar akçe, na'athana 3 akçe, muarrife 3 akçe, şeyhü'l-kurraya haftada iki gün Kur'an-ı Kerîm okuması karşılığı 20 akçe verilmesi şart kılınmıştır. Tersane-i Amire'deki caminin doğu yakasında yaptırılan çeşmelere, şadırvan ve hamama aktarılan sular için günlük 10 akçe vazife ile bir su yolcu ve 5 akçe vazife ile bir halife-i âbî görevlendirmesi şart koşulmuştur.

25 Safer 1122/ 25 Nisan 1710 tarihli son zeylde; Mekke'de Hanefî makamından on beş hafız ve mücevvide sevabını Peygamberimize, Çorlulu Ali Paşa'ya ve Paşa'nın ailesinin ruhlarına Kur'an-ı Kerîm'den iki cüz okumak üzere 4'er akçe, onbeş eczâhanın görevlerini kontrol eden kişiye günlük 6 akçe, veznedara günlük 4 akçe eczâhanların ve çevredeki insanların su ihtiyacını gidermekle ilgili bir görevliye günlük 6 akçe ödenmesi belirlenmiştir.

Çorlulu Ali Paşa'nın ölümünün ardından vakıf, evlatları tarafından idare edildikten bir müddet sonra I. Abdülhamid evkafına dâhil edilmiş²¹⁹ 13 Ekim 1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti adı altında Evkaf Nazırlığının kurulması ile bu nezaret tarafından yönetilmeye başlanmıştır.²²⁰ Günümüzde ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yönetimi altında olan vakıf halen işlevini korumaktadır.

²¹⁹BOA, HAT, 1548.

²²⁰BOA, HAT, 1573.

3.4. Çorlulu Ali Paşa'nın Muhallefatı ve Değerlendirmesi

“ *Geride kalan, geriye bırakılan*” anlamlarına gelen muhallef kelimesinin çoğulu olan muhallefât, belgelerde “ *tereke*” ya da “ *metrukât*” olarak da kullanılır. Osmanlı hukukunda ise ölen kişinin arkasında bıraktığı menkûl, gayrimenkûl her türlü mal ve eşya için kullanılan terimdir.²²¹ Bu mal ve eşyaların tespitini yapmakla kadı görevlidir. Sivil halktan bir kimsenin miras paylaşımının kadıya yaptırılması zorunlu olmamakla beraber askerîden olanların terekesinin kayda alınması zaruridir. Kişinin vefatının ardından mal varlığı, varsa borçları tespit edilerek alacaklılar hisselerine göre terekede hak sahibi olurlardı. Arta kalanlar mirasçılar arasında paylaştırılır, eğer mirasçı yoksa tereke beytûlmâle intikâl ederdi.²²² Genel hatları ile muhallefat bu şekilde iken içeriği bakımından incelendiğinde kişinin statüsünden başka günlük yaşamı, zevkleri, entelektüel birikimi hakkında bilgiler verirken yaşadığı döneme ait sosyal ve ekonomik durumla ilgili ipuçları da sunmaktadır.²²³

Çorlulu Ali Paşa 18 Rebiülahir 1122/ 15 Haziran 1710'da sadareten azledildikten sonra 16 Zilkade 1123/ 26 Aralık 1711'de idam edilmişti. İdamının hemen ertesi günü malları tespit edilerek satıldı.²²⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki muhallefat defterindeki bilgiler Çorlulu Ali Paşa'nın entelektüel düzeyi, beğenileri, günlük hayatı hakkında bilgiler sunmaktadır. Kayıtlı olan eşyalara bakıldığında bunların bir sadrazam için az miktarda olduğu görülmektedir. Bu sebeple muhallefatın Ali Paşa idam edildiğinde yerinde kayıt altına alınan hazırdaki eşyaları olduğu düşünülebilir. Genel itibariyle defter incelendiğinde eşyaları kitap,

²²¹Tahsin Özcan, “Muhallefat”, **DİA**, C. XXX, s. 406.

²²²Özcan, **a.g.md.** s. 406.

²²³Bu amaçlar doğrultusunda muhallefatlar yani tereke kayıtları ile alakalı birçok çalışma yapılmıştır. Bkz: Halil İnalcık, 15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimai Kaynakları”, **Belleten**, S. XLIV, İstanbul 1953, s.693-708. Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassâmına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, **Tarih Belgeleri Dergisi**, S.III/5-6, 1966. Feridun Emecen, “Ayan ve Muhallefatı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa”, **CİEPO XIV. Sempozyum Bildirileri, 18-22 Eylül 2000 Çeşme**, Ankara 2004, s. 141-148. Fatih Bozkurt, **Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)**, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi), Sakarya 2011. Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”, **Tarih Dergisi**, S.54, İstanbul 2012, s.91-120. Özlem Başarır, “18. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü-Servet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies International Journal of History**, S.3/3, 2011. Murat Yıldız, “Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S.XXVI, İstanbul 2012, s.67-106.

²²⁴TSMA, D.02353.0443.00. Muhallefat defterinin transkripti Ek-1’de verilmiştir.

kişisel giyim eşyaları, mutfak eşyaları, at koşum malzemeleri, kumaşlar, saatler tespihler, silahlar, hayvanlar ve kilimler olmak üzere sınıflandırılabilir.

Muhallefat kaydında muhtelif konularda olmak üzere toplam 74 cilt kitap mevcuttur. Biri Cinci-zâde'ye ait olmak üzere iki cilt mushaf-ı şerîf bulunmaktadır. Bunlardan başka iki cilt en'âm-ı şerîf²²⁵ vardır. Bir diğer önemli eser ise Zemahşerî'nin²²⁶ Kur'an tefsiri olan "*Tefsirü'l- Keşşâf*"tır. *Siyer-i Veysi*, *Siyer-i Abdülazîz* gibi siyerler de önemli yer tutmaktadır. İmam Gazzâlî'nin *İhyâ-ı Ulûm ve Nasihâtü'l-mülûk* eserleri, Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin *Ravzatü's-şühedâ'sı*, ayrıca *Zeyl-i Şakāyık*, *Kanun-nâme*, *Fetâvâ-yı Ebu's-su'ud*, *Divân-ı Muhibbî*, *Tevârih-i Ali Paşa*, *Kitâb-ı Gülistân* ve bunun gibi birçok kıymetli eser bulunmaktadır. Çorlulu Ali Paşa'nın muhallefatındaki kitaplar Arapça ve Farsça olup türlerinin ise din, tarih, edebiyat, siyaset ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu kitaplar Çorlulu Ali Paşa'nın ilgi alanları hakkında bilgiler vermektedir. Kitapların en başında Kur'an-ı Kerîm ve En'am-ı Şerîf gelmektedir. Hz. Muhammed'in hayatını anlatan siyerler ise dikkat çeken kitaplardandır. İslam dininin esasları, peygamberin hayatı, islamiyetin nasıl yaşanması gerektiği ve bunun hayata yansımalarını anlatan kitapların Çorlulu Ali Paşa'nın kütüphanesinde bulunması kendisinin dini konulara olan ilgisini yansıtmaktadır. Muhallefattaki diğer kitaplar özellikle "*Zeyl-i Şakāyık*"ve "*Terceme-i Şakāyık*" onun ilim ile de ilgili olduğunu göstermektedirler. Taşköprülüzâde Ahmet Efendi'nin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 16. yüzyıla kadar yaşamış 502 ilim ve devlet adamının biyografilerinin bulunduğu "*Eş-Şakiâku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmaniyye*" adlı eserinin devamı niteliğinde olan *Zeyl-i Şakāyık* Taşköprülüzâde'nin bıraktığı yerden IV. Murad (1623-1640) dönemine kadar yetişen ulemanın biyografilerini içermektedir. Bu yönden bakıldığında Çorlulu Ali Paşa'nın bu eserlerle kendini yetiştirdiği, tekdüze bir devlet adamı olmaktan çok kendinden önce gelen önemli ilim ve devlet adamlarını da örnek almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Vazifesini en iyi şekilde yerine getirmek amacıyla da okumalar yaptığı İmam Gazzâlî'nin "*Nasihâtü'l-mülûk*" adlı eserinin kaydı ile anlaşılmaktadır. Bunlardan başka tarih kitaplarının da sayısının fazla olması dikkat çekicidir. Yine

²²⁵ En'am ve en çok okunan Kur'an surelerinin derlenmesinden meydana gelen kitapçık.

²²⁶ Arap dili ve edebiyatına dair birçok eser veren Mu'tezile âlimi Zemahşerî'nin hayatı ve diğer eserleri için bkz: Mustafa Öztürk, Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, C: XLIV, s.235-238.

Çorlulu Ali Paşa'nın Divan Edebiyatı ve şiirle ilgili olduğunu I. Süleyman'a (1520-1566) ait olan "*Divân-ı Muhibbî*" adlı esere sahip olması ile anlamaktayız. Tüm bu yönleriyle kitapların içeriğine bakıldığında Çorlulu Ali Paşa'nın siyasetten başka tarih ve edebiyat ile ilgili ve belli bir zevk sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Çorlulu Ali Paşa'nın muhallefatında ağırlıklı olarak mefruşat ve giyim-kuşam eşyası görülmektedir Bunlar atlas²²⁷, dülbend²²⁸, serâser²²⁹, yemenî²³⁰, hatayî²³¹, gemesud²³², kadife ve çukadan²³³ oluşmaktadır. On altı adet şal kuşak, iki adet kavuk, dokuz çift pabuç, iki çift çizme, iki adet telli gemesud donluk, üç adet sade gemesud donluk, üç adet beyaz ketânî²³⁴ donluk, dört adet sureti alacalı donluk, dört adet şal donluk olmak üzere toplam on altı parça donluk, dört adet müsta'mel sof ferace, biri sof ikisi çuka olmak üzere üç çakşır²³⁵, sekiz adet müsta'mel entari, bir adet çuka, üç adet Sakızî ve Bir adet Bağdadî olmak üzere toplam beş adet saccâde, dokuz adet kırmızı Cezâyir İhrâmî²³⁶ vardır. Çeşitli kumaşlardan kahve, abdest, yemek için kullanılan toplam otuz beş adet makreme, sekiz adet destar örtüsü²³⁷, iki adet işleme berber peşgiri²³⁸, sîm ve çuka yağmurluk, sekiz çift çamaşır da muhallefatta kayıt altına alınmıştır.

Tekstil eşyalarının kullanım alanı oldukça geniş olmakla beraber maliyetleri de yüksekti. En üst statüden en alt statüye kadar olan saray görevlilerinin kullanmaları için üretilen kumaşlar saray atölyelerinde hazırlanmaktaydı. Burada üretilen kumaşlar oldukça kaliteliydi. Özellikle ipek kumaşlar vazgeçilmez parçalardandı. Çorlulu Ali Paşa'nın muhallefatında bulunan kumaşlara bakıldığında atlas, serâser, gemesud gibi kıymetli ipekler bulunduğu gibi çuha, sof gibi yünlü kumaşlar da bulunmaktadır. Sof çuhaya göre daha kıymetli bir yündü. Adı geçen bu kumaşlar Çorlulu Ali Paşa'nın birçok giyim ve ev eşyasında kullanılmıştır.

²²⁷İpekten dokunan elbiselik bir kumaş.

²²⁸İnce beyaz bez.

²²⁹Altın veya gümüş telle dokunmuş bir çeşit kıymetli kumaş.

²³⁰Yemen işi başörtüsü

²³¹Eski ipekli bir kumaş.

²³²Bir çeşit ipekli kumaş.

²³³Yünlü erkek elbisesi.

²³⁴Keten kumaş.

²³⁵İnce kumaştan yapılmış erkek şalvarı.

²³⁶Kışın yorganların üzerine örtülen ve yazın da sedire veya yüne serilen yün yaygıydı.

²³⁷Sarıklarda kullanılan örtü.

²³⁸Büyük mendil biçiminde pamuk ya da keten bez.

Bu muhallefatta ayrıca gündelik hayatta kullanılan diğer ev ve mutfak eşyaları da bulunmaktaydı. Yedi adet işlemeli yorgan, bir adet Azerşâhî şilte, iki adet sandal bağı şilte, beş adet işleme yüz yastığı, iki adet beyaz zıbın, on bir adet sandık, on bir adet mak‘ad²³⁹, iki adet sayeban²⁴⁰ ve dört adet sayeban topu, sekiz adet Bosnakârî fener, beş adet misk-i nâfe²⁴¹ ev eşyalarının içinde yer almaktadır. Mutfak eşyalarına bakıldığında ise yetmiş yedi adet kapak, on beş adet kapaklı tencere, üç adet kulplu kazan, iki adet billur tuzluk, dokuz adet kahve ibriği, seksen altı adet sahan, on üç adet tepsi, dört adet kavanoz, üç adet süzgülü, yedi adet yemeklik tas, yirmi bir adet kevgir ve kepçe, bir adet havan, bir adet bardak, on iki adet kemik hoşaf kaşığı, bir adet cevri hoşaf kaşığı, iki adet balık dişi hoşaf ve yemek kaşığı, dört adet yenedünya yemek ve ilik kaşığı, iki adet kâfurî²⁴² hoşaf kâsesi, bir adet kâfurî saplı kâse, iki adet kâfurî hoşaf kâsesi, altı adet kâfurî fincan, üç adet kâfurî şerbet kâsesi, beş adet kâfurî vasat tabak, iki adet kâfurî şerbet kâsesi, bir adet matbah çadırı bulunmaktadır. Bu eşyalar 18. yüzyıl gündelik yaşamında kullanılan başlıca mutfak malzemeleriydi. Ancak evsafına bakıldığında yüksek statülü birine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Çorlulu Ali Paşa’nın sofrası ve mutfak eşyalarının kıymeti yüksekti. Çorlulu Ali Paşa muhtelif sebeplerle özellikle padişah III. Ahmed’e, elçilere ya da diğer devlet adamlarına ziyafetler vermekteydi. Bu ziyafetlerde herşeyin özenle hazırlanması ziyafet verilen kişiye verilen değeri göstermekle beraber, Çorlulu Ali Paşa’nın düzeni ve zevkine dair bilgiler yansıtmaktadır.

Çorlulu Ali Paşa’nın terekasında tüm bunlardan başka at takımları ve tüfekler de mevcuttur. Bir adet kor tabancası, üç adet kor tabancalı çift, bir adet bağa kundaklı tüfek, muhtelif kişilerin yapmış olduğu elli iki adet tüfek, üç adet Cezayir tüfeği, bir adet kama, yedi adet yıldızlı bakır top, dokuz adet topuzluk, yedi adet topuz, iki altın kılıç, sekiz sîm kılıç, üç adet Dımaşkî kılıç, sîm kabızalı altın bıçak, üç adet kemik gezli ok²⁴³, iki adet kuburlarıyla beraber ok vardır. At takımları olarak ise dört adet sırmalı kadife eğri, üç adet sîm kısrağı, palanı ile birlikte olmak üzere

²³⁹ Oturacak yer, minder.

²⁴⁰ Gölgelek.

²⁴¹ Misk âhûsu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit misk, koku.

²⁴² Kâfurîden yapılmış olan.

²⁴³ Kısa talim oku.

iki adet sîm Haydârî raht, yedi adet gemleri ile beraber dizgin kaydedilmiştir. Bunlardan başka onar adet kartal ve bunlarla beraber kayda geçirilmiş olan dişi tay²⁴⁴ belirlenmiştir. Muhallefatta bulunan silah ve at takımları yönetici sınıfının yanı sıra askerî sınıfının da bir parçasıydı. Bunların üzerindeki işlemler ve yapıldıkları malzemeler 18. yüzyıla ait estetik öğeler taşımaktadırlar.

Terekeden belirlendiği üzere Çorlulu Ali Paşa'nın şahsî eşyaları olarak üç adet el aynası, bir adet dürbün, bir adet felemenk tespih, her biri birer okkadan üç adet felemenk tespih²⁴⁵, bir adet mercan tespih, beş adet hurma tespih bulunmaktadır. Bunlardan başka on adet keman Çorlulu Ali Paşa'nın muhallefatında göze çarpan en önemli eşyalardandır. Bu kemanlarla ilgili ayrıntılı bilgi olmamakla beraber paşaya hediye edilmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Muhallefatta Çorlulu Ali Paşa'nın yanında çalışan kişilere ait sınırlı da olsa bilgi mevcuttur. Buna göre iki aded hizmetkâr yaveri ve günlüğü sekiz buçuk guruş ile hizmet veren destvân yani dellak bulunmaktadır.

Defterde belirtilmiş olan mallar 430 adet olup her okkası 100'er akçeden 357 guruş 40 akçe tutmaktadır. Tereke kaydına göre tüfeklerin otuz dokuz adedi harem-i şerîfe kılıçların da dört adedi silahtarağaya teslim edilmiştir. Sayeban, hizmetkâr yaveri, matbah çadırı ise mehterhâneye verilmiştir.

²⁴⁴Muhallefatta "*Kulan ma'a rahme*" olarak kaydedilmiştir.

²⁴⁵ Bir okka 1 kilo 282 grama tekabül etmektedir. Buna göre bu üç tespihin toplam ağırlığı 3 kilo 846 gram gelmektedir.

SONUÇ

Devlete işlerliğini kazandıran, onu yöneten yöneticiler ve devlet adamlarıdır. Bu sebeple bir devlet adamının hayatını incelemek aslında yaşadığı döneme ışık tutmak demektir. Bu doğrultuda Çorlulu Ali Paşa'nın hayatı birçok önemli ipucunu sunmaktadır. Sadrazamlığından önce ve sonrasında mühim işler yapmış özellikle mali alanda ve donanmada büyük emekler vermişti. Malikâne sisteminin sadareti döneminde yaygın hale gelmeye başlaması, giderleri azaltıp gelirleri arttırmaya yönelik ekonomi politikası onun geniş vizyonunu ortaya koymaktaydı. Zaten bu çabaları 1710 yılı bütçesine de yansımıştı. Donanmaya yönelik çalışmalara verdiği destek de meyvelerini sonraki yıllarda vermişti. Sadareti döneminde yeni düzenlemelerin hazırlanması, peksimetçibaşılık görevinin ihdası ve bunların yürürlüğe sokulması devletin deniz politikalarındaki kararlılığını göstermekteydi. Öyleki İsveç Kralı XII. Karl Osmanlı Devleti'ne ilticasında burada gördüğü gemilerin birer resmini çizip kendi ülkesinde de bu gemilere benzer gemilerin yapılmasını emretmişti. Rusya ile ilişkilerde önemli bir rol oynamıştı. Rusya ile 1700 yılında yapılan antlaşmayı yenilemiş fakat Rus tehdidinin asla bitmeyeceğini de bildiği için diplomatik ataklar ile İsveç-Rusya savaşına dolaylı olarak müdahale etmiş ve bu şekilde Rusya'yı yormayı amaçlamıştı. Fakat hem kişisel olarak problemler yaşadığı devlet adamları hem de özellikle Rus ve Fransız elçilerinin yoğun çabaları neticesinde azledilmiş ve bir sene sonra ise idam edilmişti. İdamı da III. Ahmed döneminde yaşanan bir ilkti. Çünkü III. Ahmed'in idam ettirdiği ilk sadrazamdı. Bunlardan başka hayır eserleri ile de İstanbul'un en önemli mahallerinde iz bırakmış, sosyal yaşamın canlandırılması ve halka hizmet sağlanmasına katkıda bulunmuştu. Muhallefatında görüldüğü üzere onun devlet adamı kimliğinin yanında okuduğu kitaplar, sahip olduğu eşyalar ve bunların özellikleri hep beraber göz önüne alındığında onun ilgi alanları ve zevklerini de ortaya koyn-maktadır. Tüm bu özellikleri ile Çorlulu Ali Paşa 18. Yüzyılda adından bahsettiren sadrazamlar arasında yer almayı hak eden bir devlet adamıdır.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV KAYNAKLARI:

A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan Ahmed (AE. SAMD.) nr,64

Ali Emiri Sultan Ahmed III (AE. SAMD. III) nr, 1715, 11774

Ali Emiri Sultan Mustafa II (AE. SMST. II) nr,3249

Cevdet Bahriye (C. BH,) nr, 8022.

Cevdet Belediye (C.BLD.) nr,6510

Cevdet Dahiliye (C.DH) nr. 12309, 8687, 13515

Cevdet Evkaf (C.EV.) nr, 7867

Cevdet Maliye (C.ML) nr. 2659, 10425, 25303.

Cevdet Saray, (C. SM.) nr,6838

Cevdet Timar (C.TZ) nr, 23

Hatt-ı Hümayun (HAT) nr, 1548, 1557

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT) nr,1586, 1548, 1573.

İbnülemin Maliye (İE. ML.) nr, 6436

İrade Dahiliye (İ.DH.) nr, 60272.

İrade Meclisi Vala (İ.MVL) nr, 15342.

Kamil Kepeci (KK) nr. 5661. 5956

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) nr.571, 22249

Mühimme Deffteri (MD) nr,115-116-117

B) Topkapı Müzesi Sarayı Arşivi (TS. MA.)

Defter nr. 9670

C) İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphânesi

Vakfiye-i Çorlulu Ali Paşa, nr. 1125.

D) Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi

Defter-i Kütüphâne-i Çorlulu Ali Paşa, İstanbul 1303 (1885), nr.420.

II. KİTAP ve MAKALELER

Abuşoğlu, Mehmet M. : **Sadr-ı A'zâm Çorlulu Ali Paşa'nın Vakıfnâmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Agoston, Gabor: **Barut Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi**, Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

_____ : **Osmanlı'da Savaş ve Serhad**, Çev. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

Ahmed Refik: **Memâlik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarh**, Haz. Bülent Arı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Aktepe, Münir: "Çorlulu Ali Paşa", **DİA**, c. VIII, 1993, s. 370-371.

_____ : "Ahmed III", **DİA**, c. II, 1993, s. 34-38.

_____ : "Amcazâde Hüseyin Paşa", **DİA**, c. III, 1991, s. 8-9.

- Argıt, Betül İpşirli: **Rabia Gülnuş Emetullah Sultan (1640-1715)**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Arslan, Mehmet: **Osmanlı Sadrazamları: Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri**, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2013.
- Atalar, Münir: “Emîr-i Hac”, **DİA**, c. XI, 1995, s. 131-133
- Aydın, Yusuf Alperen: **Müteşebbis ve Devlet: 18. Yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın Yükselişi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016.
- _____ : **Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)**, Küre Yayınları, İstanbul 2011.
- _____ : “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri/ The Ottoman Security Parameters for the Aegean Sea (Archipelago) and the Levant in the 18th Century”, **Osmanlı Araştırmaları - The Journal of Ottoman Studies**, İstanbul 2016, s. 291-306.
- _____ : “XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Donanması ve Tersâne-i Âmire'de Lenger ve Yelken Bezi Üretimine Başlanması”, **Tarih Dergisi**, S. 49, İstanbul 2010, s. 47-57.
- _____ : “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kalyon İnşasında Kereste Temini”, **Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri- Bildiriler**, İstanbul 2005, s. 33-40.

- Ayvansarayî Hafız Hüseyin: **Hadikâtü'l-Cevâmi**, Haz: İhsan Erzi, c. I, İstanbul 1987.
- Baltacı, Cahid: **XV – XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilât, Tarih**, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.
- Barkan, Ömer Lütfi: “Edirne Askeri Kassâmına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, **Tarih Belgeleri Dergisi**, S.III/5-6, 1966, s. 1-479.
- Başarır, Özlem: “18. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü-Servet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies International Journal of History**, S.3/3, 2011.
- Bostan, İdris: “Mezemorta Hüseyin Paşa”, **DİA**, c. XXIX, 2004, s. 524-526.
- _____ : “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu”, **Beylikten İmparatorluğa: Osmanlı Denizciliği**, Kitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 285-325.
- _____ : **İstanbul’un 100 Denizcisi**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014.
- _____ : **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, Bilge Yayın Habercilik, İstanbul 2005.
- _____ : **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Bozkurt, Fatih: **Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.

- _____ : “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”, **Tarih Dergisi**, S. 54, İstanbul 2012, s.91-120.
- Cezar, Mustafa: **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, c. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1971.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa: “Külliye”, **DİA**, c. XXVI, 2002, s. 542.
- Dağgülü, İbrahim Başak: “18.Yüzyıl başlarında Osmanlı’dan İsveç’e Teknoloji Transferi”, **Naviga**, İstanbul 2007, s. 114-120.
- Demir, Uğur: **Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Derin, Fahri Çetin: “Feyzullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, **Tarih Dergisi**, S. 23, İstanbul 1969, s. 208-218.
- Diriöz, Meserret: **Nâbi Divânı**, Fey Yayınları, İstanbul 1994.
- Emecen, Feridun M. : **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- _____ : “Ali Paşa, Sürmeli”, **DİA**, c. II, 2010, s. 427.
- _____ : “Ayan ve Muhallefatı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa”, **CIEPO XIV. Sempozyum Bildirileri, 18-22 Eylül 2000 Çeşme**, Ankara 2004, s. 141-148.
- Eyice, Semavi: “Bender Kalesi”, **DİA**, c. V, 1992, s. 432.
- Genç, Mehmet: “İltizam”, **DİA**, c. XXII, 2000, s. 154-158.

- _____ : “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik İlkeleri ve Temel Değerleri”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 64-82.
- İnalcık, Halil: “15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Kaynakları”, **Belleten**, S. XLIV, İstanbul 1953, s.693-708.
- _____ : **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- _____ : **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- İpşirli, Mehmet: “Ebezâde Abdullah Efendi”, **DİA**, c. I, 1994, s. 98.
- _____ : “Enderun”, **DİA**, c. XI, 2001, s. 184-185.
- _____ : “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Edt: Ekmeleddin İhsanoğlu, c. I, İstanbul 1999, s. 139-283.
- _____ : “Paşmakçızâde Ali Efendi”, **DİA**, c. XXXIV, 2007, s.185-186.
- Kantemir, Dimitri: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi III**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- Karahasanoğlu, Selim: **Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

- Kiel, Hedda Reindl: “Kullara tayin, efendiye gümüş takım: Osmanlı İmparatorluğunda Dağıtım ve bölüştürme düzeni 16-18. Yüzyıl”, **Yemek ve Kültür**, S. 46, Çiya Yayınları, İstanbul 2017, s. 50-60.
- Koçu, Reşat Ekrem: “Çorlulu Yalısı”, **İstanbul Ansiklopedisi**, c. VIII, İstanbul 1966, s. 4109.
- Kurat, Akdes Nimet: “XVIII. Yüzyıl Başı Avrupa Umumî Harbi’nde Türkiye’nin Tarafsızlığı”, **Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat-Makaleler**, c. I, Ankara 2015, s. 283-310.
- _____ : **Prut Seferi ve Barışı (1711)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953.
- _____ : **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye kadar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Kütükoğlu, Mübahat: “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 7, İstanbul 1977, s. 277-393.
- Mehmed Süreyya: **Sicill-i Osmanî**, Haz. Nuri Akbayan, c. III, s. 379.
- Mertoğlu, Mehmet Suat: “Zemahşerî”, **DİA**, c. XLIV, 2013, s. 235-238.
- Öz, Mehmet: **Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları**, DergâhYayınları, İstanbul 2015.
- Özcan, Abdülkadir: Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 754-755.
- _____ : Fatih Sultan Mehmed, **Kanunnâme-i Ali Osman**, Hazine Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____ : “Çuhadâr”, **DİA**, c. VIII, s. 381-382.

- _____ : “Karlofça”, **DİA**, c. XXIV, s. 504.
- _____ : “Mehmed IV”, **DİA**, c. XXVIII, s. 417.
- _____ : “Mustafa II”, **DİA**, c. XXXI s. 279.
- _____ : “Rikabdâr”, **DİA**, c. XXXV, s. 111-112
- _____ : **Anonim Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Özcan, Azmi: “Çorlulu-zâde Mahmud Celâleddin Paşa”, **DİA**, c. XXVII, 1993, s. 359.
- Özvar, Erol: **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, c. II, İstanbul 2006.
- _____ : **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Pala, İskender: “Beyitlere Bakıp Soru Üretmek”, **Osmanlı Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, S. 28, İstanbul 2006, s. 154-157.
- Parker, Geoffrey: **Askerî Devrim, Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler: 1500-1800**, Çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Raşid Mehmed Efendi,
İsmail Asım Efendi: **Târih-i Raşid ve Zeyli**, c. I, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- Rıfa’at Ali Abou-El-Haj: **1703 İsyanı, Osmanlı Siyasetinin Yapısı**, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Yayınları, Ankara 2011.
- Sahillioğlu, Halil: “Emin”, **DİA**, c. XI, 1995, s. 111-112.

- Salzmann, Ariel **Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime’i**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Sertoğlu, Mithat: **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986.
- _____ : **Osmanlı Tarih Lügati**, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 1986.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- Tahsin Özcan, “Muhallefat”, **DİA**, C. XXX, 2005, s. 406.
- Tanman, Baha: “Çorlulu Ali Paşa Külliyesi”, **DİA**, c. VIII, 1993, s. 371.
- Tayşi, Mehmet Serhan: “Seyyid Feyzullah Efendi”, **DİA**, c. XII, 1995, s. 527-528.
- Tolstoy, Pyotr Andreyeviç: **Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu: İstanbul’daki Rus Büyükelçi Pyotr Andreyeviç Tolstoy ve Onun Osmanlı İmparatorluğuna dair Hatıraları**, Yeditepe Yayınları, Çev. İbrahim Allahverdi, İstanbul 2013.
- Topal, Mehmet: **Nusretnâme**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Turan, Şerafettin “Silahdar”, **DİA**, c. XXXVII, 2009, s. 191.
- _____ : “Silahdâr”, **İA**, c. X, s. 640.
- Türkhan, M.Sait: “18. Yüzyıl Başlarında Bir Muhassılın Mali Olarak Yükselişi: Haleb Muhassılı Abdurrahman Ağa”, **CIEPO-22 SYMPOSIUM**, Trabzon, 4-8 Ekim 2016.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- _____ : **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Yediyıldız, Bahaeddin : “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, S. 18, Ankara 1984, s. 5-41.
- Yıldız, Murat: “Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S.XXVI, İstanbul 2012, s. 67-106.
- Yüksel, Hasan : “Vakfiye”, **DİA**, c. XLII, 2012, s. 467-469.

EKLER

EK 1- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr. 2353.

Füruht olan eşyâ masrafı hâsıl olan nükud irâda kayd oluna

Şevketlu Mehâbetlu Azametlu Pâdişâhım

Bâ-fermân-ı hümayûn vezîr-i a‘zam maktûl Ali Paşa muhallefâtından füruht olunan eşyasıdır ki be-müfredât zikr olunur.

Bâ-hatt-ı Cinci-zâde mushaf-ı şerîf	Bir Cild aded 60 Guruş
Bâ-hatt-ı Yâkut mushaf-ı şerîf	Bir Cild aded 42 guruş
En‘âm-ı şerîf	Bir Cild aded 2 guruş
En‘âm-ı şerîf	Bir Cild aded 6 guruş
Tefsîri‘l-Keşşâf	Bir Cild aded 35 guruş
Tefsîr-i -Ebu’s-su‘ûd	Bir Cild aded 50 guruş
Şerh-i hilye-i şerîf	Bir Cild aded 2 guruş
İbrahim Çelebi-i sagir	Bir Cild aded 5 guruş
Kitâb-ı Kudûrî	Bir Cild aded 2,5 guruş
Fetâvâ-yı Ebu’s-su‘ud	Bir Cild aded 26 guruş
Şerh-i Hidâye	Üç Cild fi 680 aded 20 guruş
Ebü‘l-leys	Bir Cild aded 5 guruş
Tenvîrî‘l-ebsâr	İki Cild aded 8 guruş
Şerh-i Şer‘a	Bir cild aded 25 guruş
Hâşiye-i Kadı	Bir cild aded 16 guruş
Kadîhân	Bir Cild aded 50 guruş

İhyâ-ı Ulûm	Bir Cild aded 50 guruş
Müntehâb-ı İhyâ-ı Ulûm	Bir Cild aded 10 guruş
Miftahü's-sa'âde	Bir Cild aded 15 guruş
Nevhatü'l-uşşâk	Bir cild aded 2 guruş
Hâşiye-i Ale'l-Keşşâf	Bir cild aded 2 guruş
Buhârî-i Kebîr	Bir cild aded 25 guruş
Kâmûs	Bir cild aded 45 guruş
Târîh-i Aziz Efendi	Bir cild aded 10 guruş
Tercemetü'l-İsticâb	Bir cild aded 8 guruş
Nasîhâtü'l-mülûk	Bir cild aded 3,5 guruş
Hâşiye-i Buhârî	Bir cild aded 5 guruş
Ravzatü's-şühedâ	Bir cild aded 3 guruş
Tarih-i Sagir	Bir cild aded 1 guruş
Tezkire-i Hasan Çelebi	Bir cild aded 10 guruş
Kâbetü'l-ahyâr-ilâ (?)	Bir cild aded 15 guruş
Nuhbetü't Tevârih	Bir Cild aded 6 guruş
Kefâriü'l-müntehâ	Bir cild aded 12 guruş
Târîh-i Nevâdir-i Mısır	Bir cild aded 5 guruş
Divân-ı Muhibbî	Bir cild aded 2 guruş
Amde'l-ikza	Bir cild aded 2.5 guruş
Siyer-i Veysî	Bir cild aded 10 guruş
Siyer-i Abdülazîz	Bir cild aded 4 guruş
Zeyl-i Şakâyık	Bir cild aded 5 guruş

Terceme-i Şakāyık	Bir cild aded 8 guruş
Nigâristân Gaffârî	Bir cild aded 5 guruş
Kitâbü'l-cihâd	Bir cild aded 2,5 guruş
Kanun-nâme	İki cild aded 2 guruş
Silsiletü'z-zeheb	Bir cild aded 4 guruş
Tevârîh-i Ali Paşa	Bir cild aded 2 guruş
Ma'rûzât	Bir cild aded 2,5 guruş
Avârifü'l-me'ârif	Bir cild aded 52 guruş
Tercüme-i Nigâristân Gaffârî	Bir cild aded 6 guruş
Mesnevî-i şerîf	İki cild aded 25 guruş
Şerh-i Nigâristân	Bir cild aded 32 guruş
Fezâi'l-i Mekke	Bir cild aded 12 guruş
Gazavât-ı Fahrü'l-enbiyâ	Bir cild aded 1 guruş
Kitâb-ı Gülistân	İki cild aded 4 guruş
Mütenevvi'a Kitâb	On yedi cild aded 20 guruş
Sagır Kıt'a Resâ'il	İki cild aded 5 guruş
Sîm çıkun rahtı	Bir aded 86 guruş
Sîm çıkun rahtı	Bir aded 83 guruş
Sîm çıkun rahtı	Bir aded 65 guruş
Sîm Haydarî raht ma'a palan	Bir aded 95 guruş
Sîm Haydarî raht ma'a palan	Bir aded 87,5 guruş
Sîm Haydarî kısrak rahtı	Bir aded 45 guruş
Sîm Haydarî kısrak rahtı	Bir aded 25 guruş

Sîm Haydarî kısrak rahtı	Bir aded 25 guruş
Altun Kılıç	Bir aded 125 guruş
Altun Kılıç	Bir aded 83 guruş
Sîm kılıç	Bir aded 33 guruş
Sîm Kılıç	Bir aded 12 guruş
Sîm Kılıç	Bir aded 12,5 guruş
Sîm Kılıç	Bir aded 12,5 guruş
Dımaşkî kılıç	Bir aded 25,5 guruş
Sîm kılıç	Bir aded 30 guruş
Sîm kılıç	Bir aded 35 guruş
Sîm kılıç	Bir aded 35 guruş
Dımaşkî kılıç	Bir aded 22,5 guruş
Sîm kabzalı altın bıçak	Bir aded 17 guruş
Sîm mataracı köhnesi	Bir aded 27 guruş
Sîm mataracı köhnesi	Bir aded 25 guruş
Sîm mataracı köhnesi	Bir aded 27 guruş
Sîm mataracı köhnesi	Bir aded 25 guruş
Bağa zarflı koyun sa'ati	Bir aded 25 guruş
Sırmalı çuka kesme	Bir aded 125 guruş
Sırmalı çuka kesme	Bir aded 160 guruş
Sırmalı çuka kesmesi	Bir aded 135 guruş
Sırmalı çuka kesmesi	Bir aded 133 guruş
Sırmalı çuka kesmesi	Bir aded 120 guruş

Sırmalı çuka kesmesi	Bir aded 70 guruş
Müsta'mel Şam kesmesi	Bir aded 21 guruş
Müsta'mel Şam kesmesi	Bir aded 16 guruş
Müsta'mel Şam kesmesi	Bir aded 15,5 guruş
Müsta'mel Şam kesmesi	Bir aded 25,5 guruş
Müsta'mel Şam kesmesi	Bir aded 7,5 guruş
Müsta'mel Şam kesmesi	Bir aded 12,5 guruş
Müsta'mel serser kesmesi	Bir aded 33 guruş
Telli Germesud Donluk	İki aded 30 guruş
Sade Germesud Donluk	Üç aded 23 guruş
Beyaz ketanî Donluk	Üç aded 30 guruş
Sûreti alacalı Donluk	Dört aded 33 guruş
Çiçekli Şal Kuşak	Dört aded 33 guruş
Çiçekli Şal Kuşak	Dört aded 23,5 guruş
Çiçekli Şal Kuşak	Bir aded 18 guruş
Şal Kuşak	Bir aded 22 guruş
Şal Kuşak	Bir aded 21,5 guruş
Şal Kuşak	Bir aded 19,5 guruş
Şal Kuşak	Bir aded 19 guruş
Şal Kuşak	Bir aded 13 guruş
Şal Kuşak	Bir aded 15 guruş
Şal Kuşak	Bir aded 15 guruş
Şal Donluk	Bir aded 22 guruş

Şal Donluk	Bir aded 17 guruş
Şal Donluk	Bir aded 19,5 guruş
Şal Donluk	Bir aded 10 guruş
İzmir Şalı	Bir aded 10 guruş
Müsta‘mel kakım Kürk	Bir aded 30 guruş
Müsta‘mel karsak nimten kürk	Bir aded 21 guruş
Müsta‘mel karsak nimten kürk	Bir aded 11 guruş
Müsta‘mel kakım kürk	Bir aded 17 guruş
Müsta‘mel sof kerrâke	Bir aded 8 guruş
Müsta‘mel sof ferâce	Üç aded 25 guruş
Müsta‘mel sof ferâce	Bir aded 7,5 guruş
Müsta‘mel sof kürekdaş	Bir aded 7,5 guruş
Müsta‘mel sof kabuz	Bir aded 7,5 guruş
Müsta‘mel sof hafşır	Bir aded 3 guruş
Mumsuz sof çakşır	Bir aded 6 guruş
Müsta‘mel çuka çakşır	İki aded 8 guruş
Müsta‘mel beyaz sade	Dört aded 8 guruş
Müsta‘mel beyaz sade	İki aded 5 guruş
Müsta‘mel gemesud kaftan	Bir aded 22 guruş
Müsta‘mel gemesud kaftan	Bir aded 3 guruş
Müsta‘mel şal kaftan	Bir aded 12,5 guruş
Müsta‘mel katenî kaftan	Bir aded 12,5 guruş
Müsta‘mel kama	Bir aded 4 guruş

Müsta‘mel şal entâri	Bir aded 3 guruş
Müsta‘mel dürebber entâri	Bir aded 30 guruş
Müsta‘mel beyaz entâri	Beş aded 5 guruş
Müsta‘mel beyaz zıibun	İki aded 40 guruş
Müsta‘mel yorgan	İki aded 6 guruş (Tanesi 3 guruş)
Müsta‘mel yorgan	İki aded 7 guruş (Tanesi 3,5 guruş)
Müsta‘mel yorgan	İki aded 8 guruş (Tanesi 4 guruş)
Müsta‘mel suzenî yorgan	Bir aded 14 guruş
Müsta‘mel peşmî kaftan	Bir aded 8 guruş
Münakkaş çuka seccâde	Bir aded 10 guruş
Münakkaş çuka sandık	Yedi aded 8,5 guruş
Münakkaş çuka derebber	Bir aded 21,5 guruş
Sade işleme bohca	Bir aded 4,5 guruş
Münakkaş çuka mak‘ad	On aded 300 guruş
Müsta‘mel Sakızî seccâde	Bir aded 8,5 guruş
Müsta‘mel Sakızî seccâde	Bir aded 6,5 guruş
Müsta‘mel Sakızî seccâde	Bir aded 6 guruş
Müsta‘mel Bağdâdî seccâde	Bir aded 6,5 guruş
Tevekli kabzgâh mak‘ad	Bir aded 10 guruş
Müsta‘mel çuka ocak yaşmağı	İki adet 2 guruş
İşleme berber peşgiri	Bir aded 16 guruş
İşleme berber peşgiri	Bir aded 10,5 guruş
Müsta‘mel işleme kahve makreme	İki aded 30 guruş (Tanesi 15 guruş)

Müsta‘mel işleme kahve makreme	Bir aded 10 guruş
Mârus mahallegârî kahve makremesi	İki aded 10 guruş
İşlemeli destar örtüsü	Sekiz aded 40 guruş
İşleme yüz yastığı	Beş aded 13,5 guruş
İşleme yemek makremesi	İki adet 2,5 guruş
Takım işleme yemek makremesi	Dört adet 5,5 guruş
İşlemeli abdest makremesi	Beş aded 9 guruş
İşleme Uçkur	Beş aded 3 guruş
İşleme koyun yemenesi	On iki aded on iki guruş
Telli koyun yemenesi	Oniki aded 10 guruş
Telli Mardin peşgîri	İki aded 11 guruş
Telli Germesud sofra	Üç aded 15 guruş
Müsta‘mel oya sofra	Bir aded 8 guruş
İşleme atlas sofra	Bir aded 5 guruş
Yemeni barca	Bir aded 2 guruş
Müsta‘mel bürüncük cibinlik	Bir aded 10 guruş
Köhne yüz sandığı	İki aded 1,5 guruş
Kebîr ve sagîr köhne şilte	İki aded 5,5 guruş
Müsta‘mel abdest makremesi	On üç adet 8 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 10 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 9 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 10 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 10,5 guruş

Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 11 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 9,5 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 9 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 8 guruş
Kırmızı Cezayir İhrâmı	Bir aded 7 guruş
Müsta‘mel saplı sandık	İki aded 12 guruş
Müsta‘mel yüz sandığı	İki aded 21 guruş
Müsta‘mel sırmalı mor bohça	Bir aded 12 guruş
Müsta‘mel çuka yağmurluk	Bir aded 5 guruş
Müsta‘mel şim yağmurluk	Bir aded 4 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 3 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 2,5 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 3,5 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 2,5 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 3 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 2,5 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 5 guruş
Çamaşır çift	Bir aded 5,5 guruş
Mükemmel Çargıb	Bir aded 19 guruş
Mükemmel Çargıb	Bir aded 17,5 guruş
Müsta‘mel destâr	İki aded 6,5 guruş
Müsta‘mel çarşaf	İki aded 2,5 guruş
Mükemmel hamam rahtı	Bir aded 10 guruş

Mükemmel hamam rahtı	Bir aded 5,5 guruş
Mükemmel hamam rahtı	Bir aded 5 guruş
Köhne çuka çulzar	Sekiz aded 14 guruş
Taraklı atlas sandık	İki aded 2 guruş
El işi billur tuzluk	Bir aded 15 guruş
Molla çadır sancak ve bayrak	Dört aded 155 guruş
Çift işi billur tuzluk	Bir aded 15 guruş
Kırmızı Fes	Dokuz aded 6 guruş
Tenzûh	Seksenüç aded 54 guruş
Tenzûh-ı Hatâyî	Dört aded 4 guruş
Taraklı atlas küre	Bir aded 8,5 guruş
Çuka kelpoş	Sekiz aded 1,5 guruş
Köhne bayrak	Beş aded 4 guruş
Deli bayrağı ma'a gömleği	Bir mikdar 20,5 guruş
Köhne boğça	Üç aded 40 guruş
Müsta'mel kavuk	İki aded 1,5 guruş
Bosnakârî fener	İki aded 8 guruş
Bosnakârî saplı tas	Bir aded 1,5 guruş
Sırmalı matara	Bir aded 4,5 guruş
Zerdûz İşleme-i Revan	Bir aded 50 guruş
Kor tabancalı çift	Bir aded 18 guruş
Kor tabancalı çift	Bir aded 16,5 guruş
Kor tabancalı çift	Bir aded 14 guruş

Baĝa kundaklı tüfenk	Bir aded 80 guruş
Amel-i Mustafa tüfenk	Üç aded 45 guruş
Amel-i Helvacı-zâde Mehmed tüfenk	Bir aded 41,5 guruş
Amel-i İsmed tüfenk	Bir aded 51,5 guruş
Amel-i Mahmud tüfenk	Bir aded 22 guruş
Amel-i Osman tüfenk	Bir aded 15 guruş
Amel-i Hacı Mustafa tüfenk	Bir aded 50 guruş
Amel-i Çolak Mustafa tüfenk	Bir aded 58 guruş
Amel-i İsmed tüfenk	Bir aded 50 guruş
Amel-i Kaba Ahmed tüfenk	Bir aded 25 guruş
Amel-i İsmed tüfenk	Bir aded 51,5 guruş
Amel-i İbrahim tüfenk	Bir aded 45 guruş
Amel-i İsmed tüfenk	Bir aded 83,5 guruş
Cezayir Tüfengi	Üç aded 75 guruş
Sırmalı kadife eĝer	Bir aded 12 guruş
Sırmalı kadife eĝer	Bir aded 9 guruş
Sırmalı kadife eĝer	Bir aded 8 guruş
Sırmalı kadife eĝer	Bir aded 6 guruş
Direkli Hargel fincan	Beş aded 22 guruş
Kâfûrî fincan	Altı aded 2 guruş
Kâfûrî şerbet kâsesi	Üç aded 3,5 guruş
Kâfûrî saplı Tabak	On aded 5 guruş
Kâfûrî Kâse	İki aded 4 guruş

Kâfûrî vasat tabak	Beş aded 5 guruş
Kâfûrî şerbet kasesi	İki aded 2 guruş
Kâfuri hoşaf kâsesi	İki aded 4,5 guruş
Kâfûrî saplı Tabak	Yedi aded 4,5 guruş
Kâfuri saplı kâse	Bir aded 1,5 guruş
Kâfuri hoşaf kâsesi	İki aded 6 guruş
Kâfûrî tabak	Dört aded 4 guruş
Kâfûrî tabak	Beş aded 2,5 guruş
Kâfûrî tabak	İki aded 2 guruş
Kütahya tabağı	Yirmi altı aded 40 guruş
Kemik hoşaf kaşığı	On iki aded 1,5 guruş
Köhne bergeş	Dört aded 6 guruş
Destvân	Günde 8,5 guruş
Yaldızlı nuhâs top	Yedi aded 3 guruş
Mütenevvi‘a Kemân	On aded 16,5 guruş
Kemik gezli tîr deste	Üç aded 30 guruş
Tîr deste ma‘a kubûr	İki aded 4 guruş
Kakmalı t... çift(?)	İki çift 3 guruş
İnci nişanlı felemenk tespih	Bir aded 16,5 guruş
Vakıyye felemenk tespih	Üç aded 6 guruş
Mercan tespih	Bir aded dört guruş
Minzal ve hurma tespih	Beş aded 2,5 guruş
Azerşâhi şilte	Bir aded 4 guruş

Sandal bağı şilte	İki aded 5 guruş
Dürbün	Bir aded 40 guruş
Müsta‘mel büyme(?)	Beş aded 7,5 guruş
Müsta‘mel telide şekerlik	İki aded 2 guruş
Billur Bardak	Bir aded 40 akçe
Sade işleme sofa	Bir aded 3 guruş
Derf-i kırmızı fılar ve on dokuz çift müsta‘mel tuzluk	Bir aded 3 guruş
Müsta‘mel pabuç çift	Dokuz çift 32 guruş
Müsta‘mel çizme	İki çift 2 guruş
Müsta‘mel tabak	Üç çift 2 guruş
Hotaz	Dokuz aded 23,5 guruş
Topuzluk	Dokuz aded 6 guruş
Topuz	Yedi aded 9 guruş
Dizgin ma’a gem	Yedi aded 8 guruş
Kulan ma’a rahme	On aded 10 guruş
Kalgandaş	On aded 6 guruş
Müsta‘mel beyaz gelboş	Dört aded 60 akçe
Koyun makremesi	Altı aded 1,5 guruş
Misk-i nâfe	Beş aded 3 guruş
Cevr hoşaf kaşığı	Bir aded 1,5 guruş
Balık dişi hoşab ve yemek kaşığı	İki aded 4 guruş
Sandık hoşab ve yemek kaşığı	İki aded 3 guruş
Yeni dünya yemek ve ilik kaşığı	Dört aded 1,5 guruş

Müsta‘mel entâri	Bir aded 1,5 guruş
Müsta‘mel peştamal	Bir aded 1,5 guruş
Müstamel çamaşır	Bir çift 2,5 guruş
Müstamel çamaşır	Bir çift 2 guruş

Füruht olunan nuhâs-ı evânilerdir ki zikr olunur

Sahan	86 aded
Kapak	55 aded
Lengerî	15 aded
Kahve ibriği	9 aded
Leğen	4 aded
İbrik	6 aded
Maşrapa	5 aded
Kebîr ve sâgîr tepsi	13 aded
Kavanoz	4 aded
Burun tası	2 aded
Tas	2 aded
Tencere ma’a kapak	15 aded
Kulplu tabak	1 aded
El aynası	3 aded
Güğümlü	1 aded
Etlik	1 aded
Sâgîr çuka	3 aded

Süzgü	3 aded
Yemeklik tas	7 aded
Saplı kazgan kapak	22 aded
Kapak	12 aded
Kebli kazgan ma'a kapak	3 aded
Satıl	1 aded
Kebli ve saplı kevgir ve kepçe	21 aded
Bosnakârî leğen	5 aded
Havan	1 aded

Zikr olunan evânilerden hâsıl olan nucâs-ı kıyye 430 aded. Beher kıyyesi yüzer akçeden 357 gurus 40 akçe

Bâ- Fermân-ı hümayûn isti'mâl zât-ı hümayûn harem-i şerîfe verilen

Amel-i Hacı Mustafa Tüfenk	17 aded
Amel-i Veli Tüfenk	9 aded
Amel-i Kara Mahmud Tüfenk	6 aded
Amel-i Lütfü ve Receb Tüfenk	2 aded
Amel-i Ali ve Cafer ve Ivaz Tüfenk	3 aded
Amel-i Hacı Ahmed Tüfenk	1 aded
Vukiyye tüfenk	1 aded
Kor tabancası	1 aded
Altın Kılç	1 aded

Sîm Kılıç 2 aded

Dımaşkî kılıç 1 aded

Zıkr olunan dört kıt'a kılıçlar silahdâr ağa kullarına teslîm olmuştur.

Bâ-Fermân-ı hümayûn taşra mehterhâneye verilen

Sayeban 2 aded

Hizmetkâr yaveri 2 aded

Çadır zekağı 4 aded

Kırmızı teberh-hâm 1 aded

Matbah çadırı 1 aded

Çeşme 2 aded

Sayeban topu 4 aded

Minvâl-i meşruh üzere fûruht olunan eşyaların mecmu' bahaları beş bin altı yüz doksan guruş etmiştir kese hesabı üzere on bir kese ile yüz doksan guruş eder fûruht olunan eşya masrafa ve hâsıl olan nûkûd irâda kayd olunmak bâbında emrû fermân şevketlu mehâbetlu azîmetlu pâdişâhım hazretlerininindir.

EK 2- Kronoloji

Şubat 1699 / Recep, Şaban 1110: Rikabdar oldu

Aralık 1699 / Cemaziye'l-ahir, Recep 1111: Çukadar oldu.

2 Cemâziye'l-evvel 1112 / 15 Ekim 1700: Çorlulu Ali'nin silahdar oldu

7 Şevval 1113 / 7 Mart 1702: II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile nişanlandı.

9 Rebiü'l-evvel 1115 / 23 Temmuz 1703: Üçüncü vezir oldu.

10 Rebiü'l-ahir 1115/ 23 Ağustos 1703: Edirne'ye doğru hareket eden orduya karşılık sultanın ordusunda hazır bulunması için görevlendirildi.

2 Cemâziye'l-evvel 1115/ 13 Eylül 1703: Saray mensuplarının İstanbul'a dönüşlerini sağlamak ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin mal varlığını tespit etmek için vazifelendirildi.

10 Cemâziye'l-ahir 1115/ 21 Ekim 1703: Halep valiliğine tayin edildi.

9 Recep 1115/ 18 Kasım 1703: Beşinci vezir ve rikâb-ı hümayun kaymakamı oldu.

28 Cemâziyelevvel 1116/ 28 Eylül 1704: Trablus valiliğine tayin edildi.

19 Muharrem 1118/ 3 Mayıs 1706: Sadrazamlığa getirildi.

18 Muharrem 1120/ 9 Nisan 1708: II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan ile evlendi.

8 Rebiülahir 1119/ 9 Temmuz 1707: Çarşıkapı'daki cami, medrese ve hanın inşa edildi.

13 Zilkade 1121/ 14 Ocak 1710: Ruslar ile 1700 Antlaşması'nın tecdid edildi.

18 Rebiülahir 1122/ 15 Haziran 1710: Çorlulu Ali Paşa'nın azledildi.

16 Zilkade 1123/ 26 Aralık 1711: Midilli'de idam edildi.

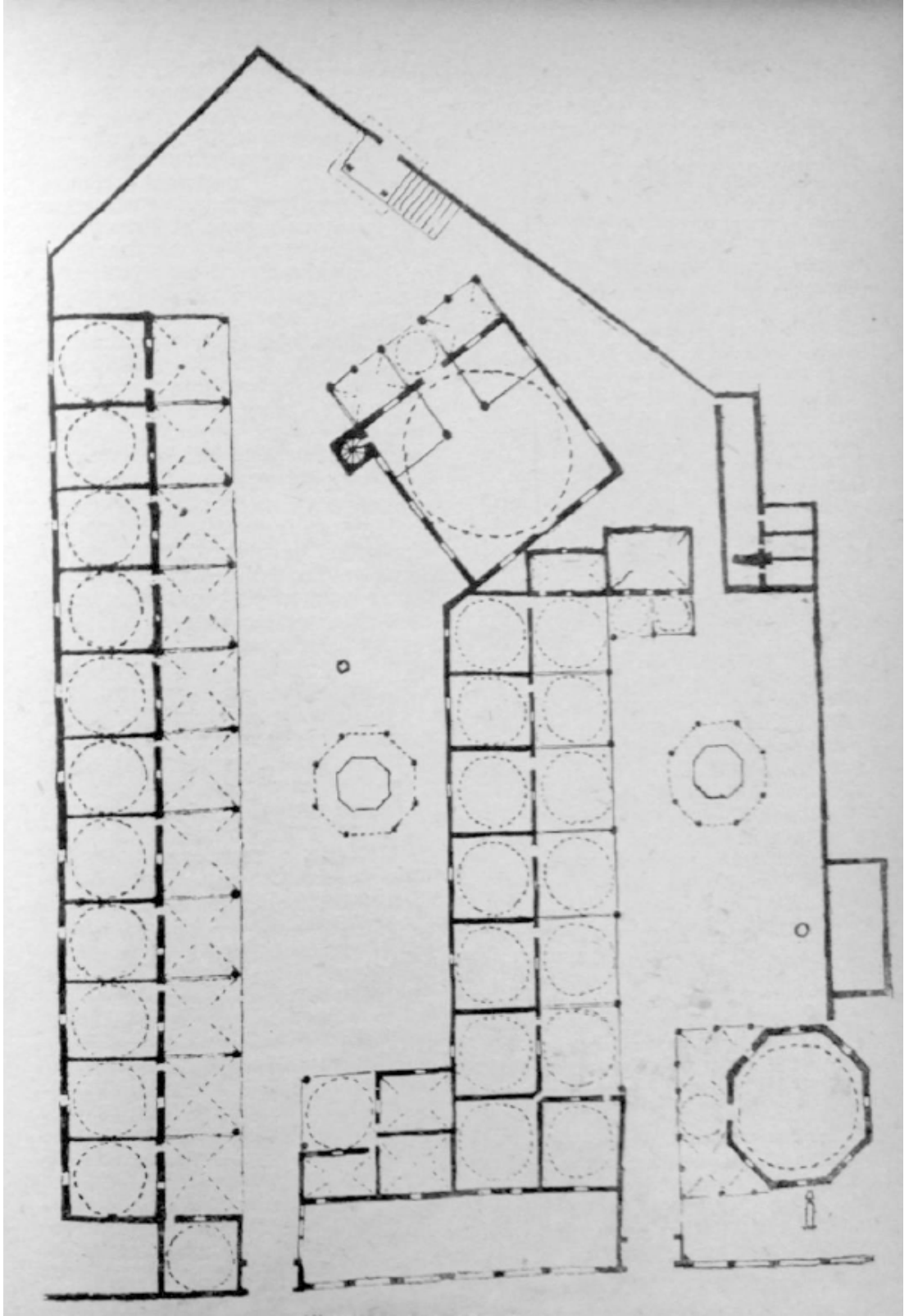
24 Zilkade 1123/ 3 Ocak 1712: Kesik başı Bâb-ı Hümayun'da teşhir edildikten sonra Divanyolu'ndaki yaptırdığı cami haziresine defnedildi.

EK 3- Çorlulu Ali Paşa (Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, s.2387'den naklen.)

Çorlulu Ali Paşa (Ferriol'dan)

Ek 4: Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nin Planı

Ek 5- Çorlulu Ali Paşa Medresesi- Çemberlitaş

Ek-6 Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nin girişindeki kitâbe

Ek-7 Çorlulu Ali Paşa Cami'i (Çemberlitaş)

Ek-8 Çorlulu Ali Paşa Cami’i Şadırvanı

Ek-9 Çorlulu Ali Paşa Cami’inin içi

Ek-10 Çorlulu Ali Paşa'nın Mezartaşı

Müşîr-i müttehem düstûr-ı ekrem âsafane
Ali Paşa vezîr-i a'zam-ı hân-ı Ahmed-i yektâ
Olup dört sâl üç ay sadr-ı vâlâ-yı vezâretde
Güzel hizmetler eyledi iş bu dîn u devletine hakka
Velî ber muktezâ-yı hükm takdîr-i hudâvendâ
Ne çare eyledi azm-i şehâdet hâne-i ukbâ
Hemîşe kâr için hayrat etdi bu dâr-ı dünyâda
Budur ümid ferdâ ecrini ihsân eyleye mevlâ
Olanlar zâir-i kabri desunler düriyya târih
Kıla me'vâ saray-ı adn-i âlâ-yı Ali Paşa

Sene 1123

Ek 11- Çorlulu Ali Paşa'nın Mezarı

Ek-12 Çorlulu Ali Paşa Camii (Kasımpaşa)

Ek-13 Çorlulu Ali Paşa Camii Şadırvanı (Kasımpaşa)

